LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

De Mortibus Perſecutorum Liber.

Acceſſerunt Paſſiones

SS. Perpetuæ & Felicitatis.
S. Maximiliani.
S. Felicis.

3.38.34

C.15.40

Oxonii

E Theatro Sheldoniano.

Anno Dom. 1680.

77:c9

Ad Lectorem

PRÆFATIO.

CUM in operum Cypriani & Lactantii editione quam adornamus, ceſſantibus pro more Typothetis, tardius procedatur; adeo ut conceptæ expectationi reſpondere non liceat: id agimus quod obærati ſolent, cum liberandis nominibus minime ſufficiunt, moram pretio luimus, & aliquam ſaltem debiti partem repræſentamus. Exhibemus ſcilicet Lactantii noſtri librum de mortibus perſecutorum, auro contra æſtimandum, quem per plus mille annos deſideratum, Eruditiſſimi Baluzii ſtudio, nuperrime recepimus. Eumque male multatum, & lacunis ſæpius hiulcum, partim ex noſtris, partim doctiſſimorum virorum, Epiſcopi Aſaphenſis, & Iſaaci Voſſii, conjecturis ſubindè reſtituimus. Hujus tractatus interventu, tandem aliquando, ab inveterato errore liberamur, de S. Petri 25 annorum Pontificatu. Inſuper perſecutionum in Eccleſia ſeriem & tempora, diſtinguimus; & fictitia martyria quæ Diocletiano, huc uſque ante octavum ejus Conſulatum imputabantur detegimus

tegimus & explodimus. Demum imperii Romani ſtatum, per feralia illa tempora fide hiſtorica enarrata, nunc primum obtinemus; & purpuram quam ſponte a tyrannis depoſitam vani credidimus; ægre, nec ſine lacrimis dimiſſam intelligimus.

Quoniam vero ſcriptum iſtud juſtam libelli molem non impleret, perſecutorum mortibus, etiam quorundam, qui perſecutionem ſub eorum auſpiciis paſſi fuerant, mortes adjecimus: Et MSS. codicum ſuppetiis freti, aut paſſim correximus, aut in lucem primo emittimus. Quæ quidem ſpeciminis loco eſſe poſſint, Martyrum paſſiones non ita maleferiatorum hominum interpolationibus contaminatas, ut non aliqua ſuperſint, quæ primævam ſimplicitatem etiamnum retineant; & rerum Eccleſiaſticarum cognitioni facem præferant. Quanti autem hæc fuerint pretii, judicium eſto penes literatum, & rerum antiquarum ſtudioſum lectorem; qui boni conſulat, fruatur, & valeat.

Hieron. in Catal.

Poſtquam opera alia Lactantii recenſuiſſet addit. *Habemus ejus de perſecutione librum unum.*

LUCII

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

Liber ad [1] Donatum Confeſſorem de mortibus perſecutorum.

AUDIVIT Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, quas in conſpectu ejus per omnes horas tota die fundis, ceterorumque fratrum noſtrorum qui glorioſa confeſſione ſempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſiverunt. Ecce addetur his omnibus adverſarius; & reſtituta per orbem tranquillitate, profligata nuper Eccleſia rurſum exſurgit, & majore gloria templum [2] Dei, quod ab impiis fuerat everſum, miſericordia Domini fabricatur. Excitavit enim Deus principes qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt, humano generi providerunt, ut jam quaſi diſcuſſo tranſacti

1 De quo plura cap. hujus libri 16.

2 Nicomediæ ſc. quod à Diocletiano & Maximiano everſum fuit.

acti temporis nubilo mentes omnium pax jocunda & ſerena lætificet. Nunc poſt tantæ tempeſtatis violentos turbines placidus aër & optata lux refulſit. Nunc placatus ſervorum [3] ſuorum Deus jacentes & afflictos cœleſti auxilio ſublevavit. Nunc mœrentium lacrymas, extincta impiorum conſpiratione, deterſit. Qui adverſati erant Deo jacent; qui templum ſanctum everterant, ruina majori ceciderunt; qui juſtos excarnificaverant, cœleſtibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt. Diſtulerat enim pœnas eorum Deus ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus & poſteri diſcerent & Deum eſſe unum & eundem mortem digna ultione ſuperbis & impiis ac perſecutoribus inrogare. [4] De quo exitu ..... teſtificari

---

3 Deeſſe videtur [*precibus vel patientia*] ſeu verbum aliquod conſimile.

4 Sententiam hanc truncam & mutilam ſic poſſis aliquatenus in integrum reſtituere. *De quo exitu Nobis teſtificari placuit ut omnes qui procul remoti fuerunt, vel qui procul itturi ſunt ſcirent quatenus virtutem ac majeſtatem ſuam in perdendis defendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet, quod clarius futurum eſt ſi à principio ex quo eſt Eccleſia conſtituta qui fuerint auctores Eccleſiæ perſequendæ &c.*

5 Libro

ſtificari placuit, ut omnes qui procul moti fuerunt, vel qui p..... turi ſunt, ſcirent quatenus virtutem ac majeſtatem ſuam in..... dis defendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet..... eſt, ſi à principio ex quo eſt Eccleſia conſtituta qui fuerint auctores..... & quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſeveritas vindicaverit exponam.

II. Extremis temporibus Tiberii Cæſaris, ut ſcriptum legimus, Dominus noſter Jeſus Chriſtus à Judæis cruciatus eſt 5 poſt diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis

---

5 Libro vero Inſtitut. 4. hæc habet Lactantius. *Ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt.* Ita ut huic loco videatur è diametro adverſari, quam tamen repugnantiam nullam eſſe contendit Baluzius, citato è Pauli Juris conſulti lib. teſtimonio, aliam vero non addit rationem niſi quod Romani nunquam à Kalendis denominaverint dies qui ſequuntur poſt Kalendas. Quæ quidem ratio evoluta magis & expoſita facile has conciliabit dividuas. Siquidem iidem dies, pro naturali quo procedunt ordine, dici poſſunt ante Kalendas, ſin attendatur ad rationem illos numerandi quæ ſecundum Romanæ deſignationis computum à Kalendis auſpicatur, nihil obſtat quo minus inter poſteriores recenſeantur gradum retro ferendo, atque inde eſt quod citra omne contradictionis periculum juxta haberi poſſit utrumvis dixeris.

nis Consulibus, cum resurrexisset die tertio, congregavit discipulos quos metus comprehensionis ejus in fugam verterat, & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & scripturas interpretatus est, quæ usque ad id tempus obscuræ atque involutæ fuerunt. Ordinavitque eos & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ, disponens testamenti novi solennem disciplinam. Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & subtractum oculis hominum rapuit in cœlum. Et inde discipuli, qui tunc erant undecim, assumtis in locum Judæ proditoris Matthia & Paulo, dispersi sunt per omnem terram ad evangelium prædicandum, sicut illis magister Dominus imperaverat, & per annos x x v. usque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt. Cumque jam Nero imperaret,[6] Petrus Romam advenit, &

6 Ex hoc loco eos redarguit Baluzius qui viginti quinque annos Petro assignant quibus Ecclesiæ Romanæ præsideret, & cum excussa sibi viderint omnia fere subterfugia, eo redacti sunt ut duplicem Petri profectionem in Romam comminiscantur, unam Claudii temporibus, Principatu

& editis quibuſdam miraculis quæ virtute ipſius Dei data ſibi ab eo poteſtate faciebat, convertit multos ad juſtitiam, Deoque 7 templum fidele ac ſtabile collocavit. Qua re ad Neronem delata, cum animadverteret non modo Romæ ſed ubique cotidie magnam multitudinem deficere à cultu idolorum & ad religionem novam damnata vetuſtate tranſire, ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, proſilivit ad excindendum cœleſte templum delendamque juſtitiam, & primus omnium perſecutus Dei ſervos, Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit. Nec tamen abiit impune. Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui. Dejectus itaque faſtigio imperii, ac devolutus à ſummo tyrannus impotens, nuſquam repente comparuit, ut ne 8 ſepulturæ quidem locus in terra tam malæ beſtiæ appareret. Unde illum quidam deliri credunt eſſe tranſlatum ac

---

patu Neronis alteram, contra omnium fidem qui de ea aliquid literis mandarunt.

7 H. e. Chriſtianorum corpus.

8 Contra Suetonium qui docet eum funeratum fuiſſe impenſa ducentorum millium.

ac vivum reſervatum, 9 Sibylla dicente matricidam profugum à finibus eſſe venturum, ut quia primus perſecutus eſt, idem etiam noviſſimus perſequatur & antichriſti præcedat adventum . . nefas eſt credere, ſicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos in ultima . . . . initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cum deſcendere cœperit . . . . . pronuntiant, eodem modo etiam Neronem venturum putant . . . . . curſor diaboli ac prævius ſit venientis

---

9 Nonnulli perſuaſum habuere Neronem ipſum vel Antichriſtum fore, vel iiſdem temporibus per Occidentem ſæviturum quibus ille in Orientem graſſaretur. Ex Caſaubono Baluzius. Sibyllini verſus ab eodem citati ſic ſe habent

Ἥξει δ' ἐκ πυρόπων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον [credo reſcr. νέων] ὀξύν τὸ μὴ μιαιφονεύειν,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν κεφαλεῖ, ἢ πάντα κρατήσει.

Hiatus qui occurruut ſic videntur ſuppleri poſſe accommodate ſatis ad Lactantii mentem (*quod nefas eſt credere*) *ſicut duos prophetas vivos eſſe tranſlatos in ultima ſæcula præcurſuros initium Chriſti ſanctum & ſempiternum cum deſcendere cœperit ſanctis ſuis comitatus, pronuntiant, eodem modo etiam Neronem venturum putant, ut qui præcurſor Diaboli ac prævius ſit &c.*

1 Domi-

tis ad vaſtationem terræ & humani generis everſionem.

III. Poſt hunc, interjectis aliquot annis, [1] alter non minor tyrannus ortus eſt; qui cum exerceret inviſam dominationem, ſubjectorum tamen cervicibus incubavit quam diutiſſime, tutuſque regnavit, donec impias manus adverſus Dominum tenderet. Poſtquam vero ad perſequendum juſtum populum inſtinctu dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. Nec ſatis ad ultionem fuit quod eſt interfectus domi. Etiam memoria nominis ejus eraſa eſt. Nam cum multa mirabilia opera fabricaſſet, cum capitolium aliaque nobilia monumenta feciſſet, ſenatus ita nomen ejus perſecutus eſt ut neque [2] imaginum neque titulorum ejus relinqueret ulla veſtigia, graviſſimis decretis

1 Domitianus

Calvum dixit quem Roma Neronem.

2 *Senatus adeo lætatus eſt ut repleta certatim curia non temperaret quin mortuum contumelioſiſſimo atque acerbiſſimo acclamationum genere laceraret, ſcalas etiam inferri, clypeoſque & imagines ejus coram detrahi & ibidem ſolo affligi juberet, novißime eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret.* Suetonius.

3 Quod

tis etiam mortuo notam inureret ad ignominiam ſempiternam. Reſciſſis igitur actis 3 tyranni, non modo in ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt, ſed etiam multo clarius ac floridius enituit; ſecutiſque temporibus, quibus multi ac boni principes Romani imperii clavum regimenque tenuerunt, nullos inimicorum impetus paſſa, manus ſuas in orientem occidentemque porrexit, ut jam nullus eſſet terrarum angulus tam remotus quo non religio Dei penetraſſet, nulla denique natio tam feris moribus vivens ut non ſuſcepto Dei cultu ad juſtitiæ opera miteſceret. Sed enim poſtea longa pax rupta eſt.

IV. Extitit enim poſt annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Eccleſiam. Quis enim juſtitiam niſi malus perſequatur? Et quaſi hujus rei gratia provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinus contra Deum cœpit ut protinus caderet. Nam profectus adverſum

3 Quod ſub Nerva contigit. Καὶ ὁ Νερούας τοὺς κρινομένους ἐπ' ἀσεβείᾳ. h. e. Chriſtianos, ἀφῆκε καὶ τοὺς φεύγοντας κατήγαγε.

4 Con-

sum 4 Carpos, qui tum Daciam Mœsiamque occupaverant, statimque circumventus à barbaris, & cum magna exercitus parte deletus, nec sepultura quidem potuit honorari; sed exutus ac nudus, ut hostem Dei oportebat, pabulum feris ac volucribus jacuit.

V. Non multo post 5 Valerianus quoque non dissimili furore correptus, impias manus in Deum intentavit, & multum, quamvis brevi tempore, justi sanguinis fudit. At illum Deus novo ac singulari pœnæ genere adfecit, ut esset posteris documentum

---

4 Constantinus in Oratione ad Sanctorum cœtum Getas sive Gothos, Zosimus Scythas, quæ res ita conciliari potest ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat & quia utrique propter Istrum fluvium sedes habebant. facile eorum nomina permutarentur. Baluz. Mortis modum ita narrat Zosimus, Τοῦ δὲ Γάλλου διὰ τοῦ τέλματος ἐπ' αὐτοὺς i. e. Scythas, ὁρμῆσαι σημήναντος, ἀγνοίᾳ τῶν τόπων ἀπερισκέπτως ἐπελθὼν, ἐμπαγεὶς τε ἅμα τῇ σὺν αὐτῷ δυνάμει τῷ πηλῷ καὶ πανταχόθεν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀκοντιζόμενος μετὰ τῶν συνόντων διεφθάρη, διαφυγεῖν οὐδενὸς δυνηθέντος.

5 Qui initio principatus sui erga Christianos se benignissimum præstitit, dein vero cum hac indole fortunam etiam mutavit.

6 Quam

cumentum adversarios Dei sæpe dignam scelere suo recipere mercedem. Hic captus à Persis, non modo imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam ceteris ademerat, perdidit, vixitque in servitute turpissime. Nam Rex Persarum Sapores, qui eum ceperat, si quando libuerit aut vehiculum ascendere aut equum, [6] inclinare sibi Romanum jubebat ac terga præbere, & imposito pede super dorsum ejus, [7] illud esse verum dicebat, exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille digniſſime triumphatus, aliquandiu vixit ut diu barbaris Romanum nomen ludibrio ac derisui esset. Etiam hoc ei accessit ad pœnam, quod cum filium haberet

---

6 Quam contumeliam ultro dissimulat Treb. Pollio qui aliam non memorat contumeliam nisi quod Sapores cum Romanorum rege ut vili & abjecto mancipio loqueretur, quasi intra verba solum stetisset hoc dedecus.

7 Loci sensum non assequor nisi innuat Lactantius illud à Sapore exprobrari verum esse Valerianum sibi esse Mancipii loco, utpote qui scalæ vel stapedis vicem præstaret, non ea utique quæ Romani in tabellis depingunt, h. e. *devictos Persas triumphosque ab illis reportatos.*

8 Aure-

ret Imperatorem, captivitatis ſuæ tamen ac ſervitutis extremæ non invenit ultorem, nec omnino repetitus eſt. Poſtea vero quam pudendam vitam in illo dedecore finivit, direpta eſt ei cutis, & exuta viſceribus pellis, infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clariſſimi triumphi poneretur, legatiſque noſtris ſemper eſſet oſtentui, ne nimium Romani viribus ſuis fiderent, cum exuvias capti Principis apud deos ſuos cernerent. Cum igitur tales pœnas de ſacrilegis Deus exegerit, nonne mirabile eſt auſum eſſe quemquam poſtea non modo facere ſed etiam cogitare adverſus majeſtatem ſingularis Dei regentis & continentis univerſa?

VI. Aurelianus, qui eſſet [8] natura væſanus & præceps, quamvis captivitatem Valeriani meminiſſet, tamen oblitus ſceleris ejus & pœnæ, iram Dei crudelibus factis laceſſivit. Verum illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit, ſed protinus inter initia ſui furoris extinctus eſt. Nondum

8 Aurelianus, quod negari non poteſt, ſeverus, truculentus, ſanguinarius fuit princeps. *Fl. Vopiſcus.*

Nondum ad provincias ulteriores cruenta ejus ſcripta pervenerant, & jam 9 Cœnofrurio, qui locus eſt Thraciæ, cruentus ipſe humi jacebat, falſa quadam ſuſpicione ab 1 amicis ſuis interemtus. Talibus & tot exemplis coërceri poſteriores tyrannos oportebat. At hi non modo territi non ſunt, ſed audacius etiam contra Deum confidentiuſque fecerunt.

VII. Diocletianus, qui ſcelerum inventor & malorum machinator fuit, cum diſperderet omnia, nec à Deo quidem manus potuit abſtinere. Hic

---

9 *Sed quum iter faceret, apud Cœnophrurium, manſionem qua eſt inter Heracliam & Byzantium malitia notarii ſui, & manu Mucaporis interfectus eſt.* Idem.

1 *Incidit autem, ut ſe res fataliter agunt, ut Mneſtheum quendam quem pro Notario ſecretorum habuerat, libertum, ut quidam dicunt ſuum infenſiorem ſibi minando redderet, quod neſcio quid de quodam ſuſpicatus eſſet. Mneſtheus qui ſciret Aurelianum neque fruſtra minari ſolere, neque ſi minaretur, ignoſcere, breve nominum conſcripſit mixtis iis quibus Aurelianus vere iraſcebatur cum iis de quibus nihil aſperum cogitabat.* &c. Quem Vopiſcus Mneſtheum vocat à Zoſimo Ἔρως dicitur τῶν ἔξωθεν φερομένων ἀποκλίσεων μηνυτὴς πραγμάτων, uti olim ad primum Zoſimi librum annotavimus.

2 Ava-

Hic orbem terræ ſimul & [2] avaritia & timiditate ſubvertit. [3] Tres enim participes regni ſui fecit, in quatuor partes orbe diviſo, & multiplicatis exercitibus, cum ſinguli eorum longe majorem numerum militum habere contenderent quam priores Principes habuerant cum ſoli rem publicam gererent. Adeo major eſſe cœperat numerus accipientium quam dantium, ut enormitate [4] indictionum conſumtis viribus colonorum, deſererentur agri & culturæ verterentur in ſilvam. Et ut omnia terrore complerentur, provinciæ quoque in fruſta conciſæ, multi præſides & plura [5] officia ſingulis regionibus ac pene jam civitatibus incubare, item [6] rationales multi & magiſtri

---

2 Avaritiæ exemplar occurrit apud Vopiſcum in Numeriano quum apud Tungros diveteretur.

3 Maximianum cognomento Herculium anno Chriſti 285. Conſtantium cognomento Chlorum, & Galerium Maximianum cognomento Armentarium anno 293.

4 Tributorum.

5 Pro *Officiarii.*

6 Procuratores principum, quorum cura erat ut in provinciis bona caduca & vacantia fiſco vindicarent. *Ex Valeſio Baluzius.*

giſtri & vicarii Præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, ſed condemnationes tantum & proſcriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium, non dicam crebræ, ſed perpetuæ, & in exactionibus injuriæ non ferendæ. Hæc quoque tolerari poſſunt quæ ad [7] exhibendos milites ſpectant. Idem inſatiabili avaritia theſauros nunquam minui volebat, ſed ſemper extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut ea quæ recondebat integra atque inviolata ſervaret. Idem cum variis iniquitatibus immenſam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium ſtatuere conatus eſt. Tunc ob exigua & vilia multus ſanguis effuſus, nec venale quicquam metu apparebat, & caritas multo deterius exarſit, donec lex neceſſitate ipſa poſt multorum exitium ſolveretur. Huc accedebat infinita quædam cupiditas ædificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis & artificibus & plauſtris omnibus quæcunque ſint fabricandis operibus

---

7 Ad præſtanda militibus ſtipendia. Nam in jure civili *exhibere* ſignificat ſuppeditare alimenta & cætera ad vitam neceſſaria. *Idem.*

8 Nico-

operibus neceſſaria. Hic baſilicæ, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica; hic uxori domus, hic filiæ. Repente magna pars [8] civitatis exceditur. Migrabant omnes cum conjugibus ac liberis, quaſi urbe ab hoſtibus capta. Et cum perfecta hæc fuerant cum interitu provinciarum, Non recte facta ſunt, aiebat, alio modo fiant. Rurſus dirui ac mutari neceſſe erat, iterum fortaſſe caſura. Ita ſemper dementabat, Nicomediam ſtudens urbi Romæ coæquare. Jam illud prætereo, quam multi perierint poſſeſſionum aut opum gratia. Hoc enim uſitatum & fere licitum conſuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit præcipuum, quod ubicunque cultiorem agrum viderat aut ornatius ædificium, jam parata domino calumnia & pœna capitalis, quaſi non poſſet rapere aliena ſine ſanguine.

VIII. Quid [9] frater ejus Maximianus,

---

8 Nicomediæ, quam Diocletianus ſtuduit æquare. Ut infra.

9 Non natura, ſed imperio: ſiquidem Diocletianus Dalmata, Maximianus Pannonia oriundus fuerit. *Diverſum ſanguinem*, inquit Mamertinus in panegyrico, *affectibus miſcuiſtis. Non fortuita in vobis germanitas eſt, ſed electa.*

mianus, qui eſt dictus Herculius, non diſſimilis ab eo? Nec enim poſſent in amicitia tam fideli cohærere niſi eſſet in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, æqua ſententia. Hoc ſolum differebant, [1] quod avaritia minori altero fuit plus, majori vero minus, ſed plus timiditatis, plus vero animi, non ad bene faciendum, ſed ad male. Nam cum ipſam imperii ſedem teneret Italiam, ſubjacerentque opulentiſſimæ provinciæ vel Africa vel Hiſpania,

---

1 Subeſſe hic loci mendum cum Baluzio ſuſpicor, luxata eſt enim verborum ſtructura, ſed aſſentiri non poſſum viro doctiſſimo qui ideo corrupta hæc cenſet ac depravata, quod alias ſecum pugnaret Lactantius, qui ſubinde ſcribit non admodum diligentem fuiſſe Maximianum in conſervandis opibus quas ei Africæ & Hiſpaniæ opulentiſſimæ provinciæ ſubminiſtrabant. Quidni enim rapacior Maximianus, tenacior Diocletianus haberi poſſit? Præſertim cum Maximianus fuerit *ferus animo, avaritia crudelis*, atque hac ſaltem parte conſortem imperii vicerit. Locum itaque ita reſtituo donec de ipſius ſenſu melius conſtiterit. *Hoc ſolum differebant, quod avaritia minori* i. e. Maximiano. *altero fuit plus*, (*Majori vero minus ſed plus timiditatis*,) *plus vero animi non ad bene faciendum, ſed ad male.* Ita ut intermedia verba Uncis incluſa & à præcedentibus ſejuncta videantur mihi ſenſum illum ſuppeditare quem hic locus poſtulat.

2 Artificium

nia, non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia ſuppetebat. Et cum opus eſſet, non deerant [2] locupletiſſimi ſenatores qui ſubornatis indiciis affectaſſe imperium dicerentur, ita ut effoderentur aſſidue lumina ſenatus. Cruentiſſimus fiſcus male partis opibus affluebat. Jam libido in homine peſtifero, non modo ad corrumpendos mores, quod eſt odioſum ac deteſtabile, verum etiam ad violandas primorum filias. Nam quacunque iter fecerat, avulſæ à conſpectu parentum virgines, ſtatim præſto. His rebus beatum ſe judicabat; his conſtare felicitatem imperii ſui putabat, ſi libidini & cupiditati malæ nihil denegaret.

Conſtantium prætereo, quoniam diſſimilis ceterorum fuit, dignuſque qui ſolus orbem teneret.

IX. Alter vero Maximianus, quem ſibi generum Diocletianus aſciverat, non his duobus tantum quos tempora noſtra ſenſerunt, ſed omnibus qui fuerunt,

---

2 Artificium Aureliano ſatis notum Vopiſco referente. *Dicitur præterea hujus fuiſſe crudelitatis ut pleriſque ſenatoribus ſimulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quo facilius eos poſſit occidere.*

fuerunt malis pejor. Inerat huic beſtiæ naturalis barbaries, efferitas à Romano ſanguine aliena. Non mirum, cum [3] mater ejus Tranſdanubiana infeſtantibus Carpis in [4] Daciam novam transjecto amne confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, ſtatu celſus, caro ingens & in horrendam magnitudinem diffuſa & inflata. Denique & verbis & actibus & aſpectu terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum metuebat acerrime. Cujus timoris hæc fuit cauſa. Narſeus Rex Perſarum concitatus domeſticis exemplis avi ſui Saporis, ad occupandum orientem cum magnis copiis inhiabat. Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticuloſus animique disjectus, ſimul & exemplum Valeriani timens, non auſus eſt obviam tendere,

---

3 *Ortus parentibus agrariis paſtor armentorum unde ei cognomen.* Epitome Victoris.

4 i. e. Daciam Aureliani, nimirum eam Mœſiæ partem in quam Aurelianus populos tranſtulerat quos ex Dacia Trajani abduxerat. Ea amiſſa fuerat ſub Gallieno, ſed ab Aureliano revocata ad Romanam ditionem, ac poſtea rurſum ab eo intermiſſa. quia deſperabat poſſe retineri, abductique ex ea Romani in media Mœſia collocati ſunt, ut in libro nono tradit Eutropius. *Baluzius.*

5 Primus

tendere, ſed hunc per Armeniam miſit, ipſe in oriente ſubſiſtens & aucupans exitus rerum. Ille inſidiis ſuis barbaros, quibus mos eſt cum omnibus ſuis ad bellum pergere, multitudine impeditos & ſarcinis occupatos non difficiliter oppreſſit; [5] fugatoque Narſeo Rege, reverſus cum præda & manubiis ingentibus, ſibi attulit ſuperbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque faſtus poſt hanc victoriam elevatus eſt ut jam detrectaret Cæſaris nomen. Quod cum in literis ad ſe datis audiſſet, truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quouſque Cæſar? Exinde inſolentiſſime agere cœpit, ut ex [6] Marte ſe procreatum & videri & dici vellet, tanquam alterum Romulum; maluitque Romulam matrem

5 Primus tamen conflictus Galerio non adeo feliciter ceſſit. *Interim*, inquit Baptiſta Egnatius, *adverſus Narſeum Perſarum regem Galerius infeliciter primo, mox reparatis copiis, ira etiam animos illi faciente, quod ad Diocletiani carpentum poſt cladem acceptam per mille paſſus pedes currere coactus eſt, egregie vicit Narſeo fugato & caſis magna ex parte Perſis, pellicibuſque cum gaza omni regia captis.*

6 Paulo aliter, niſi quod de inſolentia idem ferat, Victoris Epitome. *Is inſolenter affirmare auſus eſt matrem more Olympiadis Alexandri magni Creatricis, compreſſam dracone ſemet concepiſſe.*

7 Epitome

matrem ſtupro infamare, ut ipſe diis oriundus videretur. Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Poſtea enim quam nomen Imperatoris accepit, exuto ſocero, tum demum furere cœpit & contemnere omnia. [7] Diocles enim ante imperium vocabatur. Cum rem publicam talibus conſiliis & talibus ſociis everteret, cum pro ſceleribus ſuis nihil non mereretur, tamdiu tamen ſumma felicitate regnavit quamdiu manus ſuas juſtorum ſanguine non inquinaret. Quam vero cauſam perſequendi habuerit, exponam.

X. Cum ageret in partibus orientis, ut erat pro timore ſcrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, & in jecoribus eorum ventura quærebat. Tum quidam miniſtrorum ſcientes Dominum, cum adſiſterent immolanti, impoſuerunt [8] frontibus ſuis

---

7 Epitome Victoris. *Diocletianus Dalmata Anulini ſenatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium ſumeret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit, Graium nomen in Romanum morem convertit.*

8 Ex hoc loco validiſſimum argumentum ducit Baluzius genuinum hunc eſſe Lactantii librum

ſuis immortale ſignum. Quo facto, fugatis dæmonibus, ſacra turbata ſunt. Trepidabant aruſpices, nec ſolitas in extis notas videbant; & quaſi non litaſſent, ſæpius immolabant. Verum identidem mactatæ hoſtiæ nihil oſtendebant, donec magiſter ille aruſpicum 9 Tages, ſeu ſuſpicione, ſeu viſu, ait idcirco non reſpondere ſacra quod rebus divinis profani homines intereſſent. Tunc ira furens ſacrificare non eos tantum qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos qui erant in palatio juſſit, & in eos, ſi detrectaſſent, verberibus animadverti;

---

brum eo quod ſimilia occurrant libro Inſt. 4. cap. 17. quæ ſic habent. *Nam cum diis ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant, nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpe cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis regibus fuit. Cum enim quidam miniſtrorum noſtrorum ſacrificantibus dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno deos illorum fugaverunt, ne poſſent in viſceribus beſtiarum futura depingere. Quod cum intelligerent aruſpices, inſtigantibus iiſdem dæmonibus quibus proſecrant, conquerentes profanos homines ſacris intereſſe, egerunt principes ſuos in furorem ut expugnarent Dei templum.*

9 Doctiſſimus Baluzius hæc autumat oratorio more dicta eſſe eo quod Tages olim apud Tuſcos maxima inclaruerit aruſpicii fama.

adverti; datisque ad [1] Præpositos literis, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia præcepit, ut qui non paruissent, militia solverentur. Hactenus furor ejus & ira processit, nec amplius quicquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hyematum; eodemque tum Maximianus quoque Cæsar inflammatus scelere advenit, ut ad persequendos Christianos instigaret senem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus furoris hanc causam fuisse cognovi.

XI. Erat mater ejus deorum montium cultrix, mulier admodum superstitiosa. Quæ cum esset, dapibus sacrificabat pene cotidie, ac [2] vicariis suis epulis exhibebat. Christiani abstinebant; & illa cum gentibus epulante, jejuniis hi & orationibus insistebant. Hinc concepit odium ad-

---

1 Nomen id quidem dignitatis militaris & post Tribunos, qui tamen præerant cohorti perinde ac Tribuni. *Ex Valesio Baluzius.*

2 Subesse mendum suspicor, licet illud vel dissimulaverit vel ultro prætermiserit Baluzius. Paula mutatione legi potest *vicariis suis epulas exhibebat* nisi si istud mavis *vicarios suos epulis adhibebat*, alterutrum enim admittendum videtur.

Hinc

adverſus eos, ac filium ſuum non minus ſuperſtitioſum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergo habito inter ſe per totam hyemem conſilio, cum nemo admitteretur, & omnes de ſummo ſtatu rei publicæ tractari arbitrarentur, diu ſenex furori ejus repugnavit, oſtendens quam perniciosum eſſet inquietari orbem terræ, fundi ſanguinem multorum. 3 Illos libenter mori ſolere. Satis eſſe ſi palatinos tantum ac milites ab ea religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis inſaniam. Placuit ergo amicorum ſententiam experiri. 4 Nam erat hujus malitiæ. Cum bonum quid facere decreviſſet, ſine conſilio faciebat, ut ipſe laudaretur. Cum autem malum, quoniam id reprehendendum ſciebat, in conſilium multos advocabat, ut aliorum culpæ aſcriberetur quicquid ipſe

3 Hinc voces ſpontaneæ: *Chriſtianus ſum, mori volo.* Qui furor prius eouſque incaluit ut Menſurius Epiſcopus Carthaginienſis iis negandum cenſeret martyrii honorem qui inconſulto ſe morti obtulerint.

4 Hinc apud Vopiſcum in Numeriano vir audit *callidus & conſilii ſemper alti, nonnunquam effrontis.*

5 Termi-

ipſe deliquerat. Admiſſi ergo judices pauci & pauci militares, ut dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam proprio adverſus Chriſtianos odio inimicos deorum & hoſtes religionum publicarum tollendos eſſe cenſuerunt, & qui aliter ſentiebant, intellecta hominis voluntate, vel timentes vel gratificari volentes in eandem ſententiam congruerunt. Nec ſic quidem flexus eſt Imperator ut accommodaret aſſenſum, ſed deos potiſſimum conſulere ſtatuit, miſitque aruſpicem ad Apollinem Mileſium. Reſpondit ille ut divinæ religionis inimicus. Traductus eſt itaque à propoſito. Et quoniam nec amicis nec Cæſari nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus eſt ut eam rem ſine ſanguine tranſigi juberet, cum Cæſar vivos cremari vellet qui ſacrificio repugnaſſent.

XII. Inquiritur peragendæ rei dies aptus, & felix, ac potiſſimum 5 Terminalia

5 Terminalia, inquit Varro, quod is dies anni extremus conſtitutus. Duodecimus enim menſis fuit Februarius, & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur menſe. *Feſtus*. Terminus deus ſecundum Varronem à T. Tatio conſecratus eſt, ſec. alios à Numa Pompilio,

minalia deliguntur, quæ ſunt ad ſeptimum Kalendas Martias, ut quaſi terminus imponeretur huic religioni. Ille dies primus leti primuſque malorum cauſa fuit quæ & ipſis & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cum illuxiſſet, agentibus conſulatum ſenibus ambobus octavum & ſeptimum, repente adhuc dubia luce ad Eccleſiam profectus cum ducibus & tribunis & rationalibus venit; & revulſis foribus, ſimulacrum [6] Dei quæritur. [7] Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, diſcurritur. Ipſi vero in ſpeculis (in alto enim conſtituta Eccleſia ex palatio videbatur) diu inter ſe concertabant utrum ignem potius ſupponi oporteret. Vicit ſententia Diocletianus, cavens ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani acie

---

pilio, ut *Romani contenti propriis aliena non concupiſcerent, Numa lege cavit de prædiis terminandis.*

6 Ut inter paganos, qui putabant templa non poſſe ſine ſimulacris eſſe.

7 Unde natum eſt *traditoris* vocabulum adverſus eos qui pœnarum metu S. literas Judicibus imperialibus tradidere.

acie ſtructa cum ſecuribus & aliis ferramentis; & immiſſi undique, tamen illud editiſſimum paucis horis ſolo adæquarunt.

XIII. Poſtridie propoſitum eſt edictum quo cavebatur ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent ex quocunque ordine aut gradu venirent, adverſus eos omnes actio caleret, ipſi non de injuria, non de adulterio, non de rebus ablatis agere poſſent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum [8] quidam, etſi non recte, magno tamen animo diripuit & conſcidit, cum irridens diceret victorias [9] Gothorum & Sarmatarum præpoſitas. Statimque productus, non modo extortus, ſed etiam [1] legitime coctus, cum admirabili patientia poſtremo exuſtus eſt.

XIV. Sed

---

8 Hiſtoria apud Euſebium occurrit lib. 8. Hiſt. Eccl. cap. 6. nulla tamen magis quam hic loci fit nominis mentio.

9 H. e. ni fallor, Imperatores æque barbaros eſſe ac Gothos Sarmataſque è quibus devictis ſibi titulos compararunt.

1 Secundum leges quas Auguſti tulerant, inquit Baluzius. ὡς ἂν μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, καταβραχὺ ἀνηλίσκετο. *Euſeb. loco citato.*

2 Inter

XIV. Sed Cæſar non contentus eſt edicti legibus. Aliter Diocletianum aggredi parat. Nam ut illum ad propoſitum crudeliſſimæ perſecutionis impelleret, occultis miniſtris palatio ſubjecit incendium. Et cum pars quædam conflagraſſet, Chriſtiani arguebantur velut hoſtes publici, & cum ingenti invidia ſimul cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat. Illos conſilio cum eunuchis habito de extinguendis Principibus cogitaſſe, duos Imperatores domi ſuæ pene vivos eſſe combuſtos. Diocletianus vero, qui ſemper ſe volebat videri aſtutum & intelligentem, nihil potuit ſuſpicari; ſed ira inflammatus, excarnificari omnes ſuos protinus præcepit. Sedebat ipſe, atque innocentes igne torrebat. Item judices univerſi, omnes denique qui erant in palatio magiſtri, data poteſtate torquebant. Erant certantes quis prior aliquid inveniret. Nihil uſquam reperiebatur; quippe cum familiam Cæſaris nemo torqueret. Aderat ipſe & inſtabat, nec patiebatur iram inconſiderati ſenis deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis, aliud rurſum incendium molitus eſt. Sed celerius

versum, nec tamen auctor apparuit. Tunc Cæsar medio hyemis profectione parata prorupit, eodem die contestans fugere se ne vivus arderet.

XV. Furebat ergo Imperator jam non in domesticos tantum, sed in omnes, & primam omnium filiam Valeriam conjugemque Priscam sacrificio pollui coëgit. Potentissimi quondam [2] eunuchi necati, per quos palatium & ipse ante constabat. Comprehensi Presbyteri ac ministri, & sine ulla probatione ad confessionem damnati, cum omnibus suis deducebantur. Omnis sexus & ætatis homines ad exustionem rapti. Nec singuli, quoniam tanta erat multitudo, [3] & gregatim circundato igni ambiebantur domestici, alligatis ad collum molaribus mari mergebantur. Nec minus in ceterum populum persecutio violenter incubuit. Nam judices per omnia templa dispersi, universos ad sacrificia cogebant.

---

2 Inter quos erat Petrus, qui ἀπρὶξ ἐχόμενος τῆς προθέσεως, ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις νικηφόρος ἀπέδωκε τὴν φυχήν. *Idem.*

3 Ita videtur legendum. *At gregatim circundato igni ambiebantur domestici, & alligatis &c.*

4 *Curiis*

bant. Pleni carceres erant. Tormentorum genera inaudita excogitabantur; & ne cui temere jus diceretur, aræ in 4 ſecretariis ac pro tribunali poſitæ, ut litigatores prius ſacrificarent, atque ita cauſas ſuas dicerent. Sic ergo ad judices tanquam ad deos adiretur. Et jam literæ ad Maximianum atque Conſtantium commeaverant ut eadem facerent. Eorum ſententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem ſenex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeo clemens. Nam Conſtantius, ne diſſentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id eſt parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt, verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.

XVI. Vexabatur ergo univerſa terra, & præter Gallias, ab oriente uſque ad occaſum tres acerbiſſimæ beſtiæ ſævie ant. Non mihi ſi linguæ centum, oraque centum, ferrea vox, omnes ſcelerum comprendere formas, omnia pœnarum percurrere nomina

4 *Curiis judicialibus.*

nomina poſſem [5] quæ judices per provincias juſtis atque innocentibus intulerunt. Verum quid opus eſt illa narrare, præcipue tibi, Donate cariſſime, qui præter ceteros tempeſtatem turbidæ perſecutionis expertus es? Nam cum incidiſſes in Flaccinum [6] Præfectum, non puſillum homicidam, deinde in Hieroclem ex Vicario Præſidem, qui auctor & conſiliarius ad faciendam perſecutionem fuit, poſtremo in Priſcillianum ſucceſſorem ejus, documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuiſti. Novies enim tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus, novies adverſarium glorioſa confeſſione viciſti. Novem præliis [7] zabulum cum ſatellitibus ſuis debellaſti, novem victoriis ſeculum cum ſuis terroribus triumphaſti. Quam jocundum illud ſpectaculum Deo fuit cum victorem te cerneret, non candidos equos, aut immanes elephantos, ſed ipſos

---

5 Scr. *quas*. *Neque enim pœnæ nomen alicui inferre*, poteſt eſſe Latini commatis.

6 Bithyniæ.

7 Diabolum. Sic *Zacones* uſurpari legimus pro Diacones, quin & *Zeta*, ſiquid memini, apud Plinium jun. occurrit pro *Dieta*.

ipſos potiſſimum triumphatores currui tuo ſubjugantem? Hic eſt verus triumphus cum dominatores dominantur. Victi enim tua virtute ac ſubjugati ſunt, quandoquidem nefanda juſſione contemta, omnes apparatus ac terriculas tyrannicæ poteſtatis fide ſtabili & robore animi profligaſti. Nihil adverſus te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt. Adimere tibi fidem ac devotionem nulla vis potuit. Hoc eſt eſſe diſcipulum Dei, hoc eſt militem Chriſti, quem nullus hoſtis expugnet, nullus lupus de caſtris cœleſtibus rapiat, nullus laqueus inducat, nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat. Denique poſt illas novem glorioſiſſimas pugnas, quibus à te zabulus victus eſt, non eſt auſus ulterius congredi tecum, quem tot præliis expertus eſt non poſſe ſuperari. Et cum tibi parata eſſet victrix corona, deſiit amplius provocare, ne jam ſumeres. Quam licet non acceperis in præſenti, tamen integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Dei reſervatur. Sed redeamus ad ordinem rerum.

XVII. Hoc igitur ſcelere perpetrato

trato Diocletianus, cum jam felicitas ab eo receſſiſſet, perrexit ſtatim Romam, ut illic [8] vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum Kalendas Decembres. Quibus ſolennibus celebratis, cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens & æger animi prorupit ex urbe impendentibus Kalendis Januariis, quibus illi nonus conſulatus deferebatur. Tredecim dies tolerare non potuit ut Romæ potius quam Ravennæ procederet Conſul. Sed profectus hyeme, ſæviente frigore, atque imbribus verberatus, morbum levem ac perpetuum traxit; vexatuſque per omne iter, lectica plurimum vehebatur. Sic æſtate tranſacta, per circuitum [9] ripæ ſtrigæ Nicomediam venit, morbo

8 Quæ agenda erant ineunte vigeſimo imperii anno, quibus Diocletianus ut clariora fierent triumphum de Perſis hucuſque dilatum conjunxit. Rationem temporis ita ſubducit Baluzius. In confeſſo apud omnes eſſe Diocletianum imperare cœpiſſe anno ccLxxxiv. exeunte quod Petavius luculenter probavit; commotam vero perſecutionem anno cciii. ex plurimis Lactantii locis conſtare, ita ut incidat in annum Imp. Dioclet. xix. uti fuſius eadem differit vir doctiſſimus, ſtatim ante acta vicennalia.

9 Mendo laborat hic locus, Baluzius tamen neſcio qua fretus auctoritate per *ripam ſtrigam* intelligit

morbo jam gravi inſurgente.[1] Quodcunque ſe premi videret, prolatus eſt tamen ut circum quem fecerat dedicaret anno poſt vicennalia repleto. Deinde ita languore oppreſſus ut per omnes deos pro vita ejus rogaretur, donec Idibus Decembribus luctus repente in palatio, mœſtitia & lacrymæ, judicum trepidatio, & ſilentium. Tota civitate jam non modo mortuum ſed etiam ſepultum dicebant, cum repente mane poſtridie pervagari fama quod viveret, domeſticorum ac judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt qui ſuſpicarentur celari mortem ejus donec Cæſar veniret, ne quid forte à militibus novaretur. Quæ ſuſpicio tantum valuit ut nemo crederet eum vivere niſi Kalendis Martiis prodiſſet,

---

telligit oram Propontidis. Mihi autem, cum conjecturis agendum ſit, videtur veriſimilior elici poſſe ex eo quod *Strigonium* Pannoniæ urbs ad Danubium ſita, qua fertur verſus Pontum Euxinum, paula mutatione depravato loco aliqualem ſaltem medelam præbeat. Cui conjecturæ illud imprimis favet, quod Diocletianus non recto curſu, ſed *per circuitum* Nicomediam venit. Scr. itaque *ripæ Strigoniæ* donec aliud ſeſe offerat cui loco cedat hæc conjectura.

1 Lego *utcunque*.

2 Poſtulat

ſet, vix agnoſcendus, quippè qui anno fere toto ægritudine tabuiſſet. Et ille Idibus Decembribus morte ſopitus animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus eſt, ita ut certis horis inſaniret, certis reſipiſceret.

XVIII. Nec multis poſt diebus Cæſar advenit, non ut patri gratularetur, ſed ut eum cogeret imperio cedere. Jam conflixerat nuper Maximiano ſene, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggreſſus eſt ergo Diocletianum, primum molliter & amice, jam ſenem eſſe dicens, jam minus validum & adminiſtrandæ rei publicæ inhabilem, debere illum requieſcere poſt labores. Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidiſſet. Ille vero aiebat ei indecens eſſe ſi poſt tantam ſublimis faſtigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidiſſet, & minus tutum, quod in tam longo imperio multorum ſibi odia quæſiſſet. Nerva vero uno anno imperante, cum pondus & curam tantarum rerum vel ætate vel inſolentia ferre non quiret, abjeciſſe gubernaculum rei publicæ, atque ad privatam vitam rediſſe, in qua

qua conſenuerat. Verum ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci, impedimento nihil eſſe quo minus omnes Auguſti nuncuparentur. At ille, qui orbem totum jam ipſe inhiaverat, cum inde ſibi aut nihil præter nomen [2] aut multum videbat accedere, reſpondit debere ipſius [3] diſpoſitionem in perpetuum conſervari, ut duo ſint in re publica majores, qui ſummam rerum teneant, item duo minores, qui ſint adjumento. Inter duos facile poſſe concordiam ſervari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipſe cedere noluiſſet, ſe ſibi conſulturum, ne amplius minor & extremus eſſet. Jam fluxiſſe annos quindecim [4] in Illyricum vel ad ripam Danubii relegatus cum gentibus barbaris luctaret, cum alii intra laxiores & quietiores terras delicate imperarent. His auditis ſenex languidus,

2 Poſtulat ſenſus ut leg. *aut non multum.*

3 Formam regendæ reipublicæ.

4 Scr. *in Illyrico cum ad ripam Danubii.* Scribit Baluzius *in Illyrico id eſt ad ripam*, non adeo liquida, ut videtur, verborum ſtructura; neque enim uti prius dicit noſter *conflixerat Maximiano ſene* ita illud ſuſtineri poteſt *Luctaret gentibus barbaris.* Siquidem particula *cum* aut iterato uſurpanda eſt quod nos facimus, aut præponenda ſaltem voci [*relegatus*] ſi ſemel.

5 Ferus

guidus, qui jam Maximiani ſenis literas acceperat ſcribentis quæcunque locutus fuiſſet, & didicerat augeri ab eo exercitum, lacrymabundus, Fiat, inquit, ſi hoc placet. Supererat ut communi conſilio omnium Cæſares legerentur. Quid opus eſt conſilio, cum ſit neceſſe illis duobus placere quicquid nos fecerimus. Ita plane. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt. Erat autem Maximiano [filius] 5 Maxentius, hujus ipſius Maximiani gener, homo pernicioſæ ac malæ mentis, adeo ſuperbus & contumax ut neque patrem neque ſocerum ſolitus ſit adorare. Et idcirco utrique inviſus fuit. Conſtantio quoque filius erat Conſtantinus, ſanctiſſimus adoleſcens, & illo faſtigio digniſſimus, qui inſigni & decoro habitu corporis, & induſtria militari, & probis moribus, & comitate ſingulari, à militibus amaretur, à privatis & optaretur. Eratque tunc præſens, jampridem à Diocletiano factus Tribunus ordinis primi. Quid ergo fiet? Ille, inquit, dignus non

5 *Ferus* audit apud Aur. Victorem & *inhumanus, nulli earus ne patri aut ſocero quidem Galerio.*

6 Sorore

non eſt. Qui enim me privatus contemſit, quid faciet cum imperium acceperit? Hic vero & amabilis eſt & ita imperaturus ut patre ſuo melior & clementior judicetur. Ita fiet ut ego non poſſim facere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari qui ſint in mea poteſtate, qui timeant, qui nihil faciant niſi meo juſſu. Quos ergo faciemus? Severum, inquit. Illumne ſaltatorem, temulentum, ebrioſum, cui nox pro die & dies pro nocte? Dignus, inquit, quoniam militibus fideliter præbuit; & eum miſi ad Maximianum, ut ab eo induatur. Eſto. Alterum quem dabis? Hunc, inquit, oſtendens[6] Daiam adoleſcentem quendam ſemibarbarum, quem recens juſſerat Maximinum vocari de ſuo nomine. Jam & ipſi Diocletianus nomen ex parte mutaverat [7]hominis cauſa, quia Maximianus fidem ſumma religione præſtabat. Quis eſt hic quem mihi offers? Meus, inquit, affinis. At ille gemebundus, Non, inquit, eos homines mihi das quibus tutela rei publicæ committi poſſit. Probavi eos, inquit. Tu videris,

6 Sorore Armentarii genitus veroque nomine ante imperium DAZA dictus. *Idem.*

7 Leg. *Ominis cauſa.*

ris, qui regimen imperii ſuſcepturus es. Ego ſatis laboravi & providi quemadmodum me imperante res publica ſtaret incolumis. Si quid acceſſerit adverſi, mea culpa non erit.

XIX. Cum hæc eſſent conſtituta, proceditur Kalendis Maiis. Conſtantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites qui aderant, & priores militum electi & acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad milia fere tria, in cujus ſummo [8] Maximianus ipſe purpuram ſumſerat; & ibi columna fuerat erecta cum Jovis ſigno. Eo pergitur. Concio militum convocatur. Inquit ſenex cum lacrymis, alloquitur milites ſe invalidum eſſe, requiem poſt labores petere, imperium validioribus tradere, alios Cæſares ſubrogare. Summa omnium expectatio quid afferret. Tunc repente pronuntiat Severum & Maximinum Cæſares. Obſtupefiunt omnes in tribunali. Conſtantinus aſtabat [9] ſuſum. Sciſcitari inter

8 i. e. Armentarius.

9 In ſuperiori parte. *Suſum* veteres dicebant pro *ſurſum*. *Ex Dufreſnio Baluzius.*

9 Leg.

inter ſe num Conſtantini immutatum nomen eſſet, cum in conſpectu omnium Maximianus manum retrorſum extendens protraxit à tergo Daiam, Conſtantino repulſo, & * exuto veſtem privatam, conſtituit in medium. Mirari omnes qui eſſet, unde eſſet. Nemo tamen reclamare auſus eſt, cunctis inſperatæ novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, qua ſe exuit, & Diocles iterum factus eſt. Tum deſcenditur; & rheda per civitatem 1 veteranus Rex foras exportatur, in patriamque dimittitur. Daia vero ſublatus nuper à pecoribus & ſilvis, ſtatim ſcutarius, continuo Protector, mox Tribunus, poſtridie Cæſar, accepit orientem calcandum & conterendum, quippe qui neque militiam neque rem publicam ſciret, jam non pecorum ſed militum paſtor.

XX. Ma-

---

* Leg. exutum, refertur quippe ad Maximinum ſororis Galerii filium.

1 Utpote qui per viginti annos regnaverat. Ex hoc capite conſtat quæ Diocletiano fuerit cauſa imperio ſe abdicandi, cujus hiſtoriæ arcana primus aperuit Lactantius. Siquidem conſilium illud ceperit poſt perſecutionem commotam, reditum à Roma & peracta vicennalia, cum illum difficilis morbus mentis ſuæ ſtatu demoverit.

XX. Maximianus, postquam senibus expulsis quod voluit & fecit, se jam solum totius orbis dominum esse ferebat. Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quod & natura mitis esset & valetudine corporis impeditus. Hunc sperabat brevi obiturum; & si non obisset, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret si à tribus cogeretur imperium deponere? Habebat ipse Licinium veteris contubernii amicum & à prima militia familiarem, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur. Sed eum Cæsarem facere noluit, ne filium nominaret, ut postea in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem, tunc vero ipse principatum teneret, ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terræ vicennalia celebraret, ac substituto Cæsare [2] filio suo, qui tunc erat novennis, & ipse deponeret, ita cum imperii summam tenerent Licinius ac Severus, & secundum Cæsarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumseptus securam

---

2 E concubina nato. Nam ex Valeria utpote sterili nullum susceperat.

3 Etsi

ram & tranquillam degeret ſenectutem. Hoc conſilia ei oſtendebant. Sed Deus, quem ſibi fecit infeſtum, cuncta illius cogitata diſſolvit.

XXI. Adeptus igitur maximam poteſtatem, ad vexandum orbem quem ſibi patefecerat animum intendit. Nam poſt devictos Perſas, quorum hic ritus, hic mos eſt ut Regibus ſuis in ſervitium ſe addicant, & Reges populo ſuo tanquam familia utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ ſine pudore laudabat. Et quia id aperte jubere non poterat, ſic agebat ut & ipſe libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Torquebantur ab eo non modo [3] decuriones, ſed primores etiam civitatum [4] egregii ac perfectiſſimi viri. Et

---

3 Etſi poſtea Conſtantinus legem tulerit ut liceret Decuriones torqueri in crimine falſi. *Ex Baronio Baluzius.*

4 Quas dignitates honorarias fuiſſe liquet ex codice Theodoſ. lib. *6.* tit. 37. *Spectabilium* ordinem à Conſtantino additum olim diximus ad Zoſimi lib. 2. huic tamen loco præcipue lucem dabit geminus alter Lactantii locus 5. Inſtit. cap. 14. *Nemo Deo pauper niſi qui juſtitia indiget, nemo dives niſi qui virtutibus plenus eſt, nemo denique*

Et quidem in cauſis levibus atque civilibus, ſi morte digni viderentur, cruces ſtabant. Sin minus, compedes parati. Matresfamilias ingenuæ ac nobiles in 5 gynecæum rapiebantur. Si quis eſſet verberandus, defixi in ſtabulo pali quatuor ſtabant, ad quos nullus unquam ſervus diſtendi ſolebat. Quid 6 luſorium vel delitias ejus referam? Habebat urſos ferociæ ac magnitudinis ſuæ ſimillimos, quos toto imperii ſui tempore elegerat. Quotiens delectari libuerat, horum aliquem adferri nominatim jubebat. His homines non plane comedendi ſed obſorbendi objectabantur: quorum artus cum diſſiparentur, ridebat ſuaviſſime; nec unquam ſine humano

egregius *niſi qui bonus & innocens fuerit*, *nemo* clarissimus *niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit*, *nemo* perfectiſſimus *niſi qui omnes gradus virtutis impleverit*. Ut nemini poſſit in dubium venire quin Lactantius has voces uſurpaverit communi tunc ſenſu & vulgo recepto.

5 Gynecæa ex vi vocis loca ſignificare muliebribus deſtinata operibus extra controverſiam eſt. Sed hic potius indigitari crediderim infame illud libidinis ſervitium quale etiamnum in publico ſuo lupanari à fœminis exigit Ottomannorum Imperator. Neque alia inibi opera præſtari, quæ ſtatim ſequuntur de Maximiani libidine ſatis indicant.

6 Amphitheatra ubi publici ludi edebantur.

7 Niſi

no cruore cœnabat. Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, & exilii primo adverſus Chriſtianos 7 permiſerat, datis legibus ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cum deligati fuiſſent, ſubdebatur primo pedibus lenis flamma tamdiu donec callum ſolorum contractum igni ab oſſibus revelleretur. Deinde incenſæ faces & extinctæ admovebantur ſingulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter hæc ſuffundebatur facies aqua frigida, & os humore abluebatur, ne areſcentibus ſiccitate faucibus cito ſpiritus redderetur. 8 Quod poſtremo accidebat. Tunc per multum diem decocta omni cute, vis ignis ad intima viſcera penetraſſet. Hinc rogo facto cremabantur. Corpora jam cremata, lecta oſſa & in pulverem comminuta jactabantur in flumine ac mare.

XXII. Quæ igitur in Chriſtianis excruciandis didicerat, conſuetudine ipſa in omnes exercebat. Nulla 9 pœna

7 Niſi reſcr. *permiſſa*. Quid de hujus loci ſenſu futurum ſit neſcio.

8 Leg. *quod poſtremo accidebat cum*, &c.

9 Ex emendatione Baluzii cum in exemplari leg. *nulla pœnis eum levis*.

na penes eum levis, non insulæ, non carceres, non metalla, sed ignis, crux, feræ, in illo erant cotidiana & facilia. Domestici & administratores lancea emendabantur. In causa capitis animadversio gladii admodum paucis quasi beneficii [loco] deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Jam illa his levia fuerant. Eloquentia extincta, causidici sublati, jureconsulti aut relegati aut necati. Literæ autem inter malas artes habitæ; & qui eas noverant, pro inimicis hostibusque protriti & execrati. Licentia rerum omnium, solutis legibus, adsumta & judicibus data. Judices militares humanitatis literarum rudes, sine adsessoribus in provincias immissi.

XXIII. At vero illud publicæ calamitatis & communis luctus omnium fuit, census in provincias & civitates semel missus, censitoribus ubique diffusis & omnia exagitantibus, hostilis tumultus & captivitatis horrendæ species erant. Agri glebatim metiebantur, vites & arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita nota-

notabantur, in civitatibus [1] urbanæ ac ruſticæ plebes adunatæ, foras omnia gregibus familiarum referta, unuſquiſque cum liberis cum ſervis aderant, tormenta ac verbera perſonabant, filii adverſus parentes ſuſpendebantur, fideliſſimi quique [2] ſervi contra dominos vexabantur, uxores adverſus maritos. Si omnia defecerant, ipſi contra ſe torquebantur; & cum dolor vicerat, adſcribebantur quæ non habebantur. Nulla ætatis, valetudinis excuſatio. Ægri & debiles deferebantur, æſtimabantur ætates ſingulorum; parvulis adjiciebantur anni, ſenibus detrahebantur. Luctu & mœſtitia plena omnia. Quæ veteres adverſus victos jure belli fecerant, [3] & ille adverſus Romanos Romaniſque ſubjectos facere auſus eſt, quia parentes ejus cenſui ſubjugati fuerant quem [4] Trajanus Dacis aſſidue

1 Hic Lactantii locus confirmat Gothofredi conjecturam qui ex lib. 2. cod. Theod. *de cenſu* collegit mutationem aliquam à Galerio factam eſſe per Lyciam & Pamphyliam, nimirum urbanam plebem capitationi ſubjectam. *Baluzius.*

2 Contra regulam juris quæ vetat ſervos in dominorum caput interrogari.

3 Leg. *ea.*

4 Sub quo poſt duas expeditiones in provinciam redacta eſt & proinde vectigalis facta.

5 Inſolens

aſſidue rebellantibus pœnæ gratia victor impoſuit. Poſt hoc pecuniæ pro capitibus pendebantur,& merces pro vita dabatur. Non tamen hiſdem cenſitoribus fides habebatur ; ſed alii ſuper alios mittebantur, tanquam plura inventuri. Et duplicabatur ſemper illis non invenientibus, ſed ut libuit addentibus, ne fruſtra miſſi viderentur. Interea minuebantur animalia, & mortales obibant, & nihil minus ſolvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam nec mori ſaltim gratis liceret Mendici ſupererant ſoli, à quibus nihil exigi poſſet, quos ab omni genere [5] injurietatis miſeria & infelicitas fecerat. Atquin homo impius miſertus eſt illis ut non egerent. Congregari omnes juſſit, & exportatos naviculis in mare mergi. Adeo hominem miſericordem,qui providerit ne quis illo imperante miſer eſſet. Ita dum cavit ne quis ſimulatione mendicitatis cenſum ſubterfugiat, multitudinem

---

5 Inſolens hoc verbum juris Latini facere voluit Baluzius exemplorum aliquot auctoritate, ſed vano conatu, uti & ipſe fatetur qui in emendationibus quas ad calcem ſui operis adjecit fide indubitata leg. aſſerat [*injuria tutos.*]

6 Hæc

dinem virorum miſerorum contra omne jus humanitatis occidit.

XXIV. Jam propinquavit illi judicium Dei, ſecutumque tempus eſt quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondum animum intenderat ad evertendum pellendumve Conſtantium, dum eſt occupatus his rebus quas ſuperius expoſui, & expectabat obitum ejus. Sed tam celeriter non putabat obiturum. Qui cum graviter laboraret, miſerat literas ut filium ſuum Conſtantinum remitteret ſibi videndum, quem jamdudum [6 fruſtra repetierat.] Ille vero nihil minus volebat. Nam & in inſidiis ſæpe juvenem adpetiverat, quia palam nihil audebat, ne contra ſe arma civilia &, quod maxime verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitii ac luſus feris illum objece-

6 Hæc verba in veteri codice non occurrere teſtatur Baluzius, ſed quoniam ſenſus imperfectus fuiſſet citra aliquod ſupplementum, commodius nullum addi potuit quam quod præbuit fragmentum de Conſtantio Chloro, in quo ita legitur. *Conſtantinus obſes apud Diocletianum & Galerium ſub iiſdem fortiter in Aſia militavit, quem poſt depoſitum imperium Diocletiani & Herculii Conſtantius à Galerio repetiit. Sed hunc Galerius objecit ante plurimis periculis.*

7 Tùs

objecerat. Sed fruſtra, quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipſo cardine. Namque ſæpius, cum jam diu negare non poſſet, dedit illi ſigillum inclinante jam die, præcepitque ut poſtridie mane acceptis mandatis proficiſceretur, vel ipſe illum occaſione aliqua retentaturus, vel præmiſſurus literas ut à Severo teneretur. Quæ cum ille proſpiceret, quieſcente jam Imperatore poſt cœnam properavit exire; ſublatiſque per manſiones multas omnibus equis publicis, evolavit. Poſtridie Imperator, cum conſulto ad medium diem uſque dormiſſet, vocari eum jubet. Dicitur ei poſt cœnam ſtatim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Poſcebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. 7 Nudatus ei curſus publicus nuntiatur. Vix lacrymas tenebat. At ille incredibili celeritate uſus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei militibus

---

7 Τοὺς ἐν τοῖς σταθμοῖς ἵππους, οὓς τὸ δημόσιον ἔτρεφεν, ἅμα τῷ φθάσαι τὸν σταθμὸν, κολούων καὶ ἀχρείους ἐῶν, τοῖς ἑξῆς ἑστῶσιν ἐχρῆτο. Zoſimus lib. 2.

8 Quia

litibus commendato imperium per manus tradidit; atque ita in lecto ſuo requiem vitæ, ſicut optabat, accepit. Suſcepto imperio Conſtantinus Auguſtus nihil egit prius quam Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere. Hæc fuit prima ejus ſanctio ſanctæ religionis reſtituta.

XXV. Paucis poſt diebus laureata imago ejus adlata eſt ad malam beſtiam. Deliberavit diu an ſuſciperet. In eo pene res fuit ut illam & ipſum qui attulerat exureret, niſi eum amici ab illo furore flexiſſent, admonentes eum periculi, quod univerſi milites, quibus invitis ignoti Cæſares erant facti, ſuſcepturi Conſtantinum fuiſſent, atque ad eum concurſuri alacritate ſumma, ſi veniſſet armatus Suſcepit itaque imaginem admodum invitus, atque ipſi purpuram miſit, ut ultro aſciviſſe illum in ſocietatem videretur. Jam turbatæ rationes ejus fuerant, nec poterat alterum [8] extra numerum nuncupare, ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Auguſtum nuncuparet, Conſtan-

8 Quia ſervanda erat *diſpoſitio* illa, de qua ſupra cap. 18.

Constantinum vero non Imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de secundo loco rejiceret in quartum.

XXVI. Compositæ ei res quodam modo jam videbantur, cum subito illi alius terror adlatus est, generum ipsius Maxentium Romæ factum Imperatorem. Cujus motus hæc fuit causa. Cum statuisset censibus institutis orbem terræ devorare, ad hanc usque prosiluit insaniam ut ab hac captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam censitores qui Romam missi describerent plebem. Eodem fere tempore castra quoque prætoria [9] sustulerat. Itaque milites pauci qui Romæ in castris relicti erant, opportunitatem nacti, [1] occisis

---

9 i.e. Ex parte. Neque enim eos penitus dicendus est sustulisse à quibus factus est imperator. Siquidem sec. Zosimum προσλαβὼν ὑπηρέτας τῆς ἐγχειρήσεως οὓς Πραιτωριανοὺς καλοῦσιν. εἰς τὸ βασίλειον θρόνον παρὰ τούτων ἀνεβιβάσθη, μεγάλαις ἀμείβεσθαι δωρεαῖς τοὺς τοῦτο δόντας αὐτῷ κατεπαγγειλάμενος.

1 Inter quos Abellium interfecit τὸν τῆς πόλεως ὕπαρχον. *Idem.*

2 Ὑπὲρ

ciſis quibuſdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerant. Quo nuncio allato, aliquantum rei novitate turbatus eſt, nec tamen nimium territus. Et oderat hominem, & tres Cæſares facere non poterat. Satis viſum eſt ſemel feciſſe quod noluit. Severum arceſſit, hortatur ad recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium, & mittit Romam, in qua milites illi ſummis delitiis ſæpiſſime excepti non modo ſalvam eſſe illam urbem ſed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinoris ſibi conſcius, licet jure hæreditatis paternos milites traducere ad ſe poſſet, cogitans tamen fieri poſſe ut Maximianus ſocer idipſum metuens Severum in Illyrico relinqueret, atque ipſe cum ſuo exercitu ad ſe oppugnandum veniret, quærebat quatenus ſe à periculo impendente muniret. Patri ſuo poſt depoſitum imperium in 2 Campania moranti

---

2 Ὑπὲρ τῆς παιδὸς εἰκότως ἀγωνιῶν Μαξεντίου, inquit Zoſimus, τὴν Λυκανίας ἐν ᾗ τότε ἦν ἐξορμήσας ἐπὶ τὴν ῥώμην ἦγεν. Quæ ita conciliat

moranti purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat. Ille vero & rerum novarum cupidus, & qui depoſuerat invitus, libenter arripuit. Severus interim vadit, & ad muros urbis armatus accedit. Statim milites ſublatis ſignis abeunt,& ſe contra quem venerant tradunt. Quid reſtabat deſerto niſi fuga? Sed occurrebat jam reſumto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam confugit, ibique ſe cum paucis militibus incluſit. Qui cum videret futurum ut Maximiano traderetur, dedit ſeſe ipſe, veſtemque & purpuram eidem à quo acceperat reddidit. Quo facto, nihil aliud impetravit niſi bonam mortem. Nam [3] venis ei inciſis, leniter mori coactus eſt. Ab hoc capite ſuos perſequi.

XXVII. Herculius vero cum Maximiani noſſet inſaniam, cogitare cœpit illum audita nece Severi, inflammatum ira, cum exercitu eſſe venturum,& fortaſſe adjuncto [4] Maximiano

---

Baluzius ſeceſſiſſe quidem Herculium in Lucaniam cum imperium depoſuerat, ſed tum cum iſta agebantur in Campaniam veniſſe.

3 Fractis laqueo cervicibus ſec. Zoſimum.

4 Daza vel Daja.

5 Locus

ximiano ac duplicatis copiis, quibus reſiſti nullo modo poſſet, [5] urbe munita & rebus ceptis inimicis diligenter inſtruens, proficiſcitur in Galliam, ut Conſtantinum partibus ſuis conciliaret ſuæ minoris filiæ nuptiis. Ille interea coacto exercitu invadit Italiam, ad urbem accedit, ſenatum extincturus, populum trucidaturus. Verum clauſa & munita omnia offendit. Nulla erat ſpes inrumpendi, oppugnatio difficilis, ad circumſedenda mœnia non ſatis copiarum; quippe qui nunquam viderat Romam, æſtimaretque illam non multo eſſe majorem quam quas noverat civitates. Tunc quædam legiones deteſtantes ſcelus quod ſocer generum oppugnaret, & quod Romani milites Romam, tranſlatis ſignis imperium reliquerunt. Et jam ceteri milites nutabant, cum ille fracta ſuperbia dimiſſiſque animis, Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat ne hoſti traderetur, donec promiſſis ingentibus [6] felix

5 Locus depravatus quique vix aliter videtur in integrum reſtitui poſſe quam ſi legatur, *Urbe munita & rebus ceptis in itinere diligenter inſtans* vel *inſiſtens.*

6 Facilis emendatio, *flexit animos eorum.*

lix animus quorum & retro ſigna convertit ac fugam trepidus capeſſivit; in qua opprimi facillime potuit, ſi cum paucis quiſpiam ſequeretur. Quod cum timeret, dedit militibus poteſtatem ut diſperſi quam latiſſime diriperent omnia vel corrumperent; ut ſi quis inſequi voluiſſet, 7 utenſilia non haberet. Vaſtata eſt igitur ea pars Italiæ quo peſtiferum illud agmen inceſſit, expilata omnia, mulieres corruptæ, virgines violatæ, extorti parentes & mariti ut filias, ut conjuges, ut opes ſuas proderent. Abactæ tanquam de barbaris prædæ pecorum ac jumentorum. Hoc modo ſe ad ſedes ſuas recepit, cum Romanus quondam Imperator, nunc populator Italiæ, hoſtiliter univerſa vexaſſet. Olim quidem ille, ut nomen Imperatoris acceperat, hoſtem ſe Romani nominis erat profeſſus; cujus titulum immutari volebat, ut non Romanum imperium, ſed 8 Daciſcum cognominaretur.

XXVIII. Poſt hujus fugam, cum ſe Maximianus alter è Gallia recepiſſet,

7 Res ad victum neceſſarias.
8 Quippe qui ipſe Dacia oriundus fuerit.

9 Ex

piſſet, habebat imperium commune cum filio. Sed juveni magis parebatur quam ſeni, quippe cum prior & major filii poteſtas, qui etiam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo ſenex quod non poſſet libere facere quod vellet, & filio ſuo puerili æmulatione invidebat. Cogitabat ergo expellere adoleſcentem, ut ſibi ſua vindicaret. Quod facile videbatur, quia 9 milites erant qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites, quaſi concionem de præſentibus reipublicæ malis habiturus. De quibus cum multa dixiſſet, convertit ad filium manus, & illum eſſe dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum quas res publica ſuſtineret, 1 diripuit ab humeris ejus purpuram. Exutus ille, præcipitem ſe de tribunali dedit, & à militibus exceptus eſt. Quorum ira & clamore perturbatus eſt ſenex impius, & ab urbe Roma tanquam ſuperbus alter exactus eſt.

XXIX. Rediens rurſus in Gallias, ubi

---

9 Ex veteri Herculii exercitu, quos in ſuas partes facile ſe pertracturum exiſtimavit.

1 Propter quod *ſeditionem & convitia militum tulit.* Eutr. lib. 10.

2 Baluzius

ubi aliquantulum moratus eſt, profectus ad hoſtem filii ſui Maximianum, quaſi ut de componendo reipublicæ ſtatu cum eo diſputaret, re autem vera ut illum per occaſionem reconciliationis occideret ac regnum ejus teneret, excluſus à ſuo, quocunque veniſſet. Aderat ibi Diocles à genero nuper accitus, ut quod ante non fecerat, præſente illo imperium [2] Licinio daret, ſubſtituto in Severi loco. Itaque fit utroque præſente. Sic uno tempore [3] ſex fuerunt. Quare impeditis conſiliis ſenex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur, redit in Galliam plenus malæ contagionis ac ſceleris, ut Conſtantinum Imperatorem [4] generum

---

2 Baluzius longam inſtituit hic loci diſceptationem de anno quo Licinius factus eſt imperator, aliis in annum 307. aliis vero in ſequentem rejicientibus, quorum palmarium argumentum eſt Galerium intra tam paucos menſes tot terrarum ſpatia emetiri non potuiſſe, quibus tamen id reponi poteſt inquietum & ferox Galerii ingenium, imperii præſertim retinendi cupiditate accenſum, ea cito perrupiſſe repagula quæ animis paulo ſedatioribus obicem poſuiſſent.

3 Herculius ſc. Galerius, Maximinus Dazi, Conſtantinus, Maxentius, & Licinius.

4 Utpote qui Fauſtam Max. filiam in uxorem duxerit.

5 i. e.

nerum ſuum, 5 generi filium, dolo malo circumveniret ; & ut poſſet fallere, deponit regiam veſtem. Francorum gens in armis erat. Perſuadet nihil ſuſpicanti ne omnem ſecum exercitum duceret, paucis militibus poſſe barbaros debellari, ut & ipſe haberet exercitum quem occuparet, & ille opprimi poſſet ob militum paucitatem. Credit adoleſcens, ut perito ac ſeni, paret ut ſocero, proficiſcitur relicta militum parte majore. Ille paucis diebus expectatis, cum jam Conſtantinum æſtimaret intraſſe fines barbarorum, repente purpuram ſumit, theſauros invadit, donat ut ſolet large, fingit de Conſtantino quæ in ipſum protinus reciderunt. Imperatori propere quæ geſta ſunt nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improviſo, nondum ſatis inſtructus ; milites ad Imperatorem ſuum redeunt. Occuparverat Maſſiliam, & portas obſeraverat. Accedit propius Imperator, & in muro adſtantem alloquitur, non aſpere,

5 i. e. Conſtantii qui Helena repudiata Theodoram Herculii *filiam* duxit, ſeu, ut alii malunt, *privignam*.

6 Neg-

aſpere, nec hoſtiliter; ſed rogat quid ſibi voluiſſet, quid ei defuiſſet, cur faceret quod ipſum præcipue non deceret. Ille vero ingerebat maledicta de muris. Tum ſubito à tergo ejus [6] portæ reſerantur, milites recipiuntur. Adtrahitur ad Imperatorem rebellis Imperator, pater impius, ſocer perfidus. Audit ſcelera quæ fecit, detrahitur ei veſtis, & increpito vita donatur.

XXX. Sic amiſſo Imperatoris ac ſoceri honore, humilitatis impatiens, alias rurſus inſidias machinatus eſt. Quia ſemel abiit impune, vocat filiam Fauſtam, eamque nunc precibus nunc blandimentis ſollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur, petit cubiculum patens relinqui & negligentius cuſtodiri ſinat. Pollicetur illa facturam, & refert protinus ad maritum.

---

6 Προκαταλαβούσης δὲ Φαύστης τὸ ἐγχειρούμενον καὶ τῷ Κωνσταντίνῳ τοῦτο μηνυσάσης, ἀπορούμενος ἐπὶ τῷ πάντων ἐκπεσεῖν Ερκούλιος νόσῳ κατὰ τὴν Ταρσὸν ἐτελεύτησε. Recte hæc de inſidiis Zoſimus, ſed uti olim annotavimus, confundit Herculium cum Maximino Daza, quem ſimplici morte apud Tarſum periiſſe teſtatur Epitome Victoris. Sed de hoc poſtea viderimus.

7 Sic

maritum. Componitur ſcena qua manifeſto facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus, qui pro Imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempeſta, videt omnia inſidiis opportuna. Rari excubitores erant, & ii quidem longius; quibus tamen dicit vidiſſe ſomnium quod filio ſuo narrare vellet. Ingreditur armatus, & ſpadone obtruncato, proſiliit gloriabundus, ac profitetur quod admiſerit. Repente ſe ex altera parte Conſtantinus oſtendit cum globo armatorum. Profertur è cubiculo cadaver occiſi, hæret manifeſtarius homicida, & mutus ſtupet quaſi dura ſilex aut ſtet Marpeſia cautis, impietatis ac ſceleris increpatur. Poſtremo datur ei poteſtas liberæ mortis, ac nodum informis leti trabe nectit ab alta. Ita ille Romani nominis maximus Imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum vota celebravit, eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture, vitam deteſtabilem turpi & ignominioſa morte finivit.

XXXI. Ab hoc Deus, religionis ac populi ſui vindex, oculos ad Maximianum alterum tranſtulit, nefandæ

dæ perſecutionis auctorem, ut in eo etiam vim majeſtatis oſtenderet. Jam de agendis & ipſe vicennalibus [7] cogitabat, ...qui jamdudum provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis, quæ promiſerat rederet, etiam in nomine vicennalium [8] ſecurem alteram afflixit. Qua vexatione generis humani exactio celebrata ſit, maxime rei annonariæ, quis enarrare digne poteſt? Officiorum omnium milites, vel potius carnifices, ſingulis adhærebant, cui prius ſatisfieret incertum, [9] veniam non habentibus nullas abſtinendi multiplicis cruciatus, niſi exhiberetur ſtatim quod non erat. Multis cuſtodiis circumſepto nulla reſpirandi facultas, nullo tempore anni vel exigua requies, frequens ſuper hiſdem hominibus vel ipſis judicibus vel militibus judicum pugna, nulla area ſine exactore, nulla vindemia ſine cuſtode, nihil ad victum laborantibus relictum.

---

7 Sic videtur ſupplenda hæc lacuna *& qui jamdudum* &c. *ut quæ promiſerat redderet.*

8 i. e. Alterum vulnus inflixit.

9 Ita emendat hunc locum Baluzius. *Venia non habentibus nulla ſuſtinendi multiplices cruciatus.* Mihi ſic videtur leg. *venia, non habentibus, nulla abſtinendi* &c.

1 Baluzius

lictum. [1] Quæ quam tolerabilia ſint, eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos, tamen tolerabile aliquo modo vel ſpe futurorum. Quid veſtis omnis generis, quid aurum, quid argentum? Nonne hæc neceſſe eſt ex venditis fructibus comparari? Unde igitur hoc, ô dementiſſime tyranne, præſtabo, cum omnes fructus auferas, univerſa naſcentia violenter eripias? Quis ergo non bonis ſuis everſus eſt ut opes quæ ſub imperio ejus fuerunt conraderentur ad votum [2] quod non erat celebraturus?

XXXII. Nuncupato igitur Licinio Imperatore, Maximinus iratus, nec Cæſarem ſe nec tertio loco nominari volebat. Mittit ergo ad eum ſæpe legatos, orat ſibi pareat, [3] diſpoſitionem ſuam ſervet, cedat ætati, & honorem deferat canis. At ille tollit audacius cornua, & præſcriptione temporis pugnat ſe priorem eſſe debere qui prior ſumſerit purpuram,

1 Baluzius leg. *Quanquam intolerabile ſit.* Senſu, ut mihi videtur, interrupto. Quare ſic ſcr. *Quæ cum intolerabilia ſint.*

2 Eo quod non pervenerit ad vigeſimum imperii ſui annum.

3 Qua Licinius renuntiatus eſt Imperator.

puram, preces ejus & mandata contemſit. Dolet beſtia & mugit quod eum ideo ignobilem feciſſet Cæſarem ut ſibi obſequens eſſet, is tamen tanti beneficii ſui oblitus, voluntati ac precibus ſuis impie repugnaret. Victus contumacia, tollit [4] Cæſarum nomen, & ſe Liciniumque Auguſtos appellat, Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum. Maximinus poſtmodum ſcribit quaſi nuntians in campo Martio proxime celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mœſtus ac dolens, & univerſos quatuor Imperatores jubet numerari.

XXXIII. Jam decimus & octavus annus agebatur cum percuſſit eum Deus inſanabili plaga. Naſcitur ei [5] ulcus malum in inferiori parte genitalium, ſerpitque latius. Medici ſecant, curant. Sed [6] inductam jam cicatricem ſcindit vulnus, & rupta vena, fluit ſanguis uſque ad periculum mortis. Vix tamen cruor ſiſtitur.

---

4 Ut ab eo deinceps abſtinerent qui in imperii ſpem adoptarentur, & ſic excluderetur Maximinus. *Baluzius.*

5 Τραῦμα δυσίατον. *Zoſimus.*

6 Leg. *inducta cicatrice ſcinditur vulnus.*

7 Supple

tur. Nova ex integro cura. Tamen perducitur ad cicatricem. Rursus levi corporis 7 m..... vulneratus, plus sanguinis quam ante decurrit. Albescit ipse, atque absumtis viribus tenuatur; & tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non sentire medicinam, proxima quæque cancer invadit, & quanto magis circum secatur, latius sævit; quanto curatur, increscit. Cessere magistri 8 Phyllides, Cirona, Metonius, Melamphius. Undique Medici nobiles trahuntur. Nihil humanæ manus promovent. Confugitur ad idola. Apollo & Asclepius orantur, remedium flagitatur. Dat Apollo curam. Malum

---

7 Supple *motu*.

8 Corruptissimus locus & interpunctio pessima. Baluzius, quasi integer esset, nullum videtur mendum agnoscere, quodque imprimis mirandum est priora nomina separata legit quæ tamen proculdubio sunt connectenda. Chironem enim Phillyræ filium fuisse poetæ passim testantur: hinc apud Virgilium Phillyrides dicitur, de eodem Hesiodus in Theog.

——— τὸν δ' ἔτρεφεν οὔρεσι χείρων
Φιλλυρίδης ———

leg. itaque *Phillyrides Chiron*, loco vero *Metonius*, *Melamphius*, quæ postrema nomina quasi medicorum fuisse agnoscere videtur Baluzius. Substitue *Amythaoniusque Melampus*, Virg. 3. Georg.

Malum multo pejus augetur. Jam non longe pernicies aberat, & inferiora omnia corripuerat. Computreſcunt forinſecus viſcera, & in tabem ſedes tota dilabitur. Non deſinunt tamen infelices Medici, vel ſine ſpe vincendi mali, fovere, curare. Repercuſſis medullis, malum recidit introrſus, & interna comprehendit, vermes intus creantur. 9 Odoritatem non modo per palatium, ſed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cum jam confuſi eſſent exitus 1 ſtercoris & urinæ. Comeſtus à vermibus, & in putredinem corpus cum intolerandis doloribus ſolvitur. Clamores ſimul horrendos ad ſidera tollit, quales mugitus fingit ſaucius taurus. Apponebantur ad ſedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis reſolutis, inæſtimabile ſcatebat examen; & tamen multo majorem copiam tabeſcendorum viſcerum pernicies ſecunda generaverat. Jam diverſo malo partes corporis amiſerant ſpeciem. Superior uſque ad vulnus aruerat,

9 Baluzius leg. *Odor teter non modo* &c. facilior tamen emendatio eſt *Odor autem.*

1 Leg. *ſtercorii & urinæ comeſti à vermibus.*

Chriſtia-

aruerat, & miſerabili macie cutis lurida longe inter oſſa conſederat. Inferior, ſine ulla pedum forma, in utrium modum inflata diſcreverat. Et hæc facta ſunt per annum perpetem, cum tandem malis domitus Deum coactus eſt confiteri, novi doloris urgentis per intervalla exclamat ſe reſtituturum Dei templum, ſatiſque pro ſcelere facturum. Et jam deficiens edictum miſit hujuſmodi.

XXXIV. *Inter cetera quæ pro reipublicæ ſemper commodis atque utilitate diſponimus, nos quidem volueramus antehac juxta leges veteres & publicam diſciplinam Romanorum cuncta corrigere atque id providere ut etiam Chriſtiani, qui parentum ſuorum reliquerant ſectam, ad bonas mentes redirent. Siquidem quadam ratione tanta eoſdem Chriſtianos voluntas invaſiſſet & tanta ſtultitia occupaſſet ut non illa* [2] *veterum inſtituta ſequerentur quæ forſitan primi parentes eorundem conſtituerant, ſed pro arbitrio ſuo atque*

2 Chriſtianorum ſc. à quorum ſimplicitate defecerant. Cui cauſæ perſecutionem decimam acceptam refert Euſebius cum invidia paſſim gliſceret, obtrectationes & Antiſtitum inter ſe certamina miſere diſtraherent Eccleſiam.

atque ut hisdem erat libitum, ita sibimet leges facerent quas observarent, & per diversa varios populos congregarent. Denique cum ejusmodi nostra jussio extitisset ut ad veterum se institutа conferrent, multi periculo subjugati, multi etiam deturbati sunt; atque cum plurimi in proposito perseverarent, ac videremus nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere, nec Christianorum Deum observare, contemplationem mitissimæ nostræ clementiæ intuentes & consuetudinem sempiternam qua solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam, ut denuo sint Christiani & conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant. Alia autem epistola judicibus significaturi sumus quid debeant observare. Unde juxta hanc indulgentiam nostram debebunt Deum suum orare pro salute nostra & rei publicæ ac sua, ut undiqueversum res publica perstet incolumis, & securi vivere in sedibus suis possint.

XXXV. Hoc edictum proponitur Nicodemiæ pridie Kalendas Maias

Maias, ipſo octies & [3] Maximino iterum Conſulibus. Tunc apertis carceribus, Donate cariſſime, cum ceteris confeſſoribus è cuſtodia liberatus es, cum tibi carcer ſex annis pro domicilio fuerit. Nec tamen ille hoc facto veniam ſceleris accepit à Deo; ſed poſt dies paucos, commendatis Licinio [4] conjuge ſua & filio atque in manu traditis, cum jam totius corporis membra defluerent, horrenda tabe conſumtus eſt. Idque cognitum Nicomediæ menſis [5] ejuſdem, cum futura eſſent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus.

XXXVI. Quo nuncio Maximinus audito, diſpoſitis ab oriente curſibus pervolavit ut provincias occuparet, ac Licinio morante, omnia ſibi uſque ad fretum Chalcedonium vindicaret. Ingreſſuſque Bithyniam, quo ſibi ad præſens favorem conciliaret, cum magna omnium lætitia ſuſtollit

---

3 De cujus conſulatu ſecundo uti & de primo nulla eſt in ceteris faſtis mentio, ita ut hic ſola nitamur Lactantii auctoritate. Noſter enim Lydiatus Galerium octava vice Cos. ſtatuit ſine collega.

4 Valeria Diocletiani filia & Candidiano.

5 i. e. Maii Kalendis.

6 Idem,

ſuſtollit cenſum. Diſcordia inter ambos Imperatores, ac pene bellum. Diverſas ripas armati tenebant. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipſo freto fœdus fit, ac dexteræ copulantur. Redit ille ſecurus, & fit qualis in Syria & in Ægypto fuit. In primis indulgentiam Chriſtianis communi [6] tutelo datam tollit, ſubornatis legationibus civitatum quæ peterent ne intra civitates ſuas Chriſtianis conventicula extruere liceret, ut quaſi coactus & impulſus facere videretur quod erat ſponte facturus. Quibus annuens, novo more ſacerdotes maximos per ſingulas civitates ſingulos ex primoribus fecit, qui & ſacrificia per omnes deos ſuos cotidie facerent, & veterum ſacerdotum miniſterio ſubnixi darent operam [ut] Chriſtiani neque fabricarent neque publice

6 Idem, inquit Baluzius, quod *communi conſenſu*. Vocem alibi ſibi non occurriſſe teſtatur. Quidni itaque pro corrupta habeatur & in ipſius vicem facili mutatione ſuccedat [*tutela*] ſiquidem *communis tutela* aliud temere hic loci non ſignificaverit quam edicti nuper editi munimentum quoddam quo freti ſecuriores dehinc Chriſtiano cultui vacare poſſent. Vir reverendiſſ. leg. *titulo*.

7 Paluda-

publice aut privatim colerent, ſed comprehenſos ſuo jure ad ſacrificia cogerent vel judicibus offerrent. Parumque hoc fuit, niſi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu ſingulos quaſi Pontifices ſuperponeret, & eos utroſque candidis [7] chlamydibus ornatos juſſit incedere. Facere autem parabat quæ in orientis partibus fecerat. Nam cum clementiam ſpecie tenus profiteretur, occidi ſervos Dei vetuit, debilitari juſſit. Itaque confeſſoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculæ deſecabantur.

XXXVII. Hæc ille moliens, Conſtantini literis deterretur. Diſſimulavit ergo. Et tamen ſi quis inciderat, mari occulte mergebatur. Conſuetudinem quoque ſuam non intermiſit ut in palatio per ſingulos dies ſacrificaretur. Et hoc [8] primus inve-

7 Paludamento ſive albæ tunicæ ſpecie auro interdum limbatæ qua utebantur ſoli Imperatorum miniſtri, quas utique Palatinorum veſtes cum ſummis Pontificibus communicavit Maximinus.

8 Intelligit hæc Baluzius de privato ciborum Palatinorum uſu. Siquidem edictum generale de veſcendis εἰδωλοθύτοις jam antea conſtitutum fuerit ſub Decio & Galerio Maximiano.

9 Leg.

invenerat ut animalia omnia quibus veſcebatur, non à coquis, ſed à ſacerdotibus ad aras immolarentur, nihilque prorſus menſæ apponeretur niſi aut delibatum aut ſacrificatum aut perfuſum mero; ut quiſquis ad cœnam vocatus eſſet, inquinatus inde atque impurus exiret. In cetĕris quoque magiſtri ſui ſimilis. Nam ſi quid reliqui vel Diocles vel Maximianus reliquerunt, hic abraſit, ſine ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecæ obſignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames agris [non] ferentibus, hinc caritas inaudita. Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad ſacrificia cotidiana, quibus eos adeo corruperat ut aſpernarentur annonam, & 9 effundebant paſſim ſine delectu, ſine modo, cum 1 lites univerſos, quorum numerus ingens erat, pretioſis veſtibus & aureis nummis 2 expungerent, gregariis & tyronibus

9 Leg. *effunderent.*

1 Leg. *Milites* vel *ſatellites.*

2 Subeſt hic loci mendum, nec in ipſo tantum verbi numero ſed &, ut mihi videtur, in ſignificatione. Scr. itaque *excoleret* i. e. *demulceret*, quam quidem conjecturam confirmat illud Ruffini

bus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. 3 Nam quod viventium bona vel auferebat, vel dono ſuis dabat, [prout] quiſque petierat aliena, neſcio an agendas illi fuiſſe gratias putem quod more clementium latronum incruenta ſpolia detrahebat.

XXXVIII. Illud vero capitale & ſupra omnes qui fuerunt corrumpendi cupiditas, quid dicam neſcio, niſi cœca & effrenata, & tamen his verbis 4 exprimere pro indignatione ſua non poteſt. Vincit officium linguæ ſceleris magnitudo. Eunuchi, lenones, ſcrutabantur omnia. Ubicunque liberalior facies erat, ſecedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus feminis veſtes, itemque virginibus, & per ſingulos artus inſpiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili eſſet indigna. Si qua detrectaverat, in aqua neca-

---

fini cap. 17. lib. 8. à Baluzio citatum. *Unde & montes auri, ut ita dixerim, congregatos familiaribus ſuis ac ſatellitibus largiebatur. Expungere* enim militibus additum aliud nihil ſignificat quam eos albo militum eraſos *militia ſolvere.*

3 Cui affine eſt illud Salviani, *latrones hoc quidem proverbio uti ſolent, ut quibus non auferunt vitam dediſſe ſe dicunt.*

4 Leg. *exprimi res.*

5 Baluzius

necabatur, tanquam majeſtatis crimen eſſet. Sub illo adultero aliqui conſtupratis uxoribus, quas ob caſtitatem ac fidem cariſſimas habebant, cum dolorem ferre non poſſent, ſe ipſos etiam necaverunt. Sub hoc miniſtro pudicitiæ integritas nulla, niſi ubi barbaram libidinem deformitas inſignis arcebat. Poſtremo hunc jam induxerat morem ut nemo uxorem ſine permiſſu ejus duceret, ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet. Ingenuas virgines 5 imminutas ſervis ſuis donabat uxores. Sed & Comites ejus ſub tali Principe 6 imitabatur ..... ſuorum cubilia impune violabant. Quis enim vindicaret? Mediocrium vero filias ut cuique libuerat rapiebat. Primariæ, quæ rapi non poterant, in beneficiis petebantur; nec recuſari licebat, ſubſcribente Imperatore, quin aut pereundum eſſet, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam fere nullus ſtipator in latere ei niſi

---

5 Baluzius legere malit *invitas* nulla, quod ſciam, ratione. Siquidem cum Maximinus *prægustator* fuerit in omnibus nuptiis, *imminutas* nihil aliud ſonat quam *præfloratas*.

5 Supple *imitabantur exemplum &*.

6 Qui

niſi ex gente eorum qui à 7 Gothis tempore vicennalium terris ſuis pulſi, Maximiano ſe tradiderunt, malo generis humani, ut illi barbaram ſervitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His ſatellitibus & protectoribus cinctus orientem ludibrio habuit.

XXXIX. Denique cum libidinibus ſuis hanc legem dediſſet ut fas putaret quicquid concupiſſet, ne ab Auguſta quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat poſt obitum Maximiani ad eum Valeria, cum ſe putaret in partibus ejus tutius moraturam, eo maxime quod habebat uxorem. Sed animal nefarium protinus inardeſcit. Adhuc in atris veſtibus erat mulier, nondum luctus tempore impleto. Legatis præmiſſis in matrimonio poſtulat, ejecturus uxorem ſi impetraſſet. Reſpondit illa libere quæ ſola poterat; primo non poſſe de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc cineribus mariti ſui patris ejus; deinde illum impie facere

7 Qui ripam Iſtri incolentes, ea occaſione uſi, partem vicinæ provinciæ invaſerunt, indigenis expulſis.

cere quod ſibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus & ſibi; poſtremo, nefas eſſe illius nominis ac loci feminam ſine more, ſine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatur homini quid eſſet auſa. Libido in iram furoremque convertitur. Statim mulierem proſcribit, bona ejus rapit, aufert comites, ſpadones in tormentis necat, ipſam cum matre in exilium relegat, nec in locum certum, ſed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, & amicas ejus affecto adulterio damnat.

XL. Erat clariſſima femina cui ex filiis juvenibus jam nepotes erant. Hanc Valeria tanquam matrem alteram diligebat, cujus conſilio negatam ſibi ſuſpicabatur. Dat negotium Præſidi Eratineo ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliæ duæ adjunguntur æque nobiles, quarum altera veſtalem famulam virginem Romæ reliquerat, furtive tunc Valeriæ familiaris. Altera virum habuit ſenatorem, [8] non nimis Auguſtæ proxima. Sed utraque ob eximiam pulcritudinem corporis ac pudicitiam

8 Reſcribendum puto *nonnihil.*

9 Ironice

dicitiam necabatur. Rapiuntur ſubito mulieres, non ad judicium, ſed ad latrocinium. Nec enim quiſquam accuſator extabat. Invenitur quidam Judæus ob alia facinora reus, qui ſpe impunitatis inductus adverſus inſontes mentiatur. 9 Judex æquus & diligens extra civitatem cum præſidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragœdia Nicææ. Inrogantur tormenta Judæo, dum quæ 1 juſſus ..... loqueretur, pugnis à tortoribus coërcentur. Innocentes duci jubentur. Fletus & comploratio, non illius tantum mariti, qui aderat bene meritæ uxori, ſed omnium quos res indigna & inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, 2 promoti militari modo inſtructibile mens eſſagitari proſequuntur. Ita mediæ inter cuneos armatorum ad ſupplicium deductæ. Jacuiſſent inſepultæ, domeſticis in fugam

9 Ironice dictum.

1 Vir admodum reverendus lacunam hanc ita ſupplevit, *dum qua juſſus erat crimina inferret, mulieres, ſiqua pro ſe loqueretur* &c.

2 Ita legit Baluzius, *promoti militari modo inſtructi velites & Sagittarii*, utpote quod utrique levis ſint armaturæ milites.

fugam verſis, niſi eas furtiva amicorum miſericordia ſepeliſſet. Nec adultero impunitas promiſſa perſolvitur; ſed patibulo adfixus, aperuit omne myſterium, & ſub extremo ſpiritu inquit omnibus qui videbant, innocentes occiſas eſſe teſtatur.

XLI. Auguſta vero in deſertas quaſdam Syriæ ſolitudines relegata, patrem ſuum Diocletianum per occultos gnarum calamitatis ſuæ fecit. Mittit ille legatos, & rogat ut ad ſe filiam remittat. Nihil proficit. Iterum ac ſæpius obſecrat. Non remittitur. Poſtremo cognatum ſuum quendam militarem ac potentem virum legat, qui eum beneficiorum ſuorum admonitum deprecetur. Is quoque imperfecta legatione irritas preces renuntiat.

XLII. Eodemque tempore ſenis Maximiani ſtatuæ Conſtantini juſſu revellebantur, & imagines [3] cum quo pictus eſſet detrahebantur. Et quia ſenes ambo ſimul plerunque picti erant, & imagines ſimul deponebantur amborum. Itaque cum videret vivus quod [4] nulli unquam Impera-

3 Vir reverend. reſcribit *ubicunque*.

4 Alias enim damnatorum principum imagines

Imperatorum acciderat, duplici ægritudine adfectus, moriendum ſibi eſſe decrevit. Jactabat ſe huc atque illuc, æſtuante anima per dolorem, nec ſomnum nec cibum capiens. Suſpiria & gemitus, crebræ lacrymæ, jugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum feliciſſimus Imperator, ad humilem vitam dejectus adeo & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ dejectus, poſtremo [5] fame atque angore confectus eſt.

XLIII. [6] Unus jam ſupererat de adverſariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque ſubnectam. Cum haberet æmulationem adverſus Licinium, quia prælatus ei à Maximiano fuerat, licet nuper cum eo amicitiam confirmaſſet, tamen ut audivit Conſtantini ſororem Licinio eſſe deſponſam, exiſtimavit affinitatem illam

---

nes ſolenne erat dejicere, lutare, & ſcalis Gemoniis inferre, ut ex Plutarcho probat Caſaubonus.

5 Alii eum morbo aquæ intercutis extinctum ferunt, alii veneno; Suidas ſuſpendio. Utut ſe res habeat, periiſſe eum conſtat anno 312. ante nuptias Licinii & Conſtantiæ. Ubi Victorem redarguit Baluzius, qui Dioclerianum ad feſtivitatem illam vocatum venenum hauſiſſe aſſerit, eo quod mortem ſuſpectaret dedecoroſam.

6 Maximinus Daza.

illam duorum Imperatorum contra ſe copulari. Et ipſe legatos ad urbem miſit occulte, ſocietatem Maxentii atque amicitiam poſtulans. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benigne, fit amicitia, utriuſque imagines ſimul locantur. Maxentius tanquam divinum auxilium libenter amplectitur. Jam enim bellum Conſtantino indixerat, quaſi necem patris ſui vindicaturus. Unde ſuſpicio inciderat ſenem illum 7 inteſtabilem finxiſſe diſcordiam cum filio ut ad alios ſuccidendos viam ſibi faceret, quibus omnibus ſublatis, ſibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falſum fuit. Nam id propoſiti habebat, ut & filio & ceteris extinctis, ſe ac Diocletianum reſtitueret in regnum.

XLIV. Jam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis ſe Maxentius Romæ contineret, quod reſponſum acceperat periturum eſſe ſi extra portas urbis exiſſet, tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virium Maxentio erat, quod & patris ſui exercitum receperat à Severo,

7 H. e. *deteſtabilem & inviſam.*

8 *Hæc,*

vero, & ſuum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum, & Maxentiani milites prævalebant, donec poſtea confirmato animo Conſtantinus,& ad utrumque paratus, copias omnes ad urbem propius admovit, & è regione pontis Mulvii conſedit. Imminebat dies quo Maxentius imperium ceperat, qui eſt ad ſextum Kalendas Novembris, & quinquennalia terminabantur. Commonitus eſt in quiete Conſtantinus ut cœleſte ſignum Dei notaret in ſcutis, atque ita prælium committeret. Fecit ut juſſus eſt, & tranſverſa X litera ſummo capite [8] circumflexo Chriſto in ſcutis notat. Quo ſigno armatus exercitus capit ferrum. Procedit hoſtis obviam ſine Imperatore, pontemque tranſgreditur. Acies pari fronte concurrit. Summa vi utrinque pugnatur. Neque his fuga nota,neque illis. Fit in urbe ſeditio, & dux increpitatur velut deſertor ſalutis publicæ. Cumque repente populus [9] Circenſes

8 *Hac*, inquit Baluzius, *ita intelligenda ſunt ut Chriſti Monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus.*

9 Uncis includenda ſunt hæc verba atque ita ſupplenda (Circenſes enim natali ſuo celebraverat). * Leg.

ſes enim natali ſuo & debita voce ſubclamat Conſtantinum vinci non poſſe. * Qua voce conſternatus proripit ſe, ac vocatis quibuſdam ſenatoribus, libros Sibyllinos inſpici jubet, in quibus repertum eſt illo die hoſtem Romanorum eſſe periturum. Quo reſponſo in ſpem victoriæ inductus procedit, in aciem venit. Pons à tergo ejus ſcinditur. Eo viſo pugna crudeſcit, & manus Dei ſupererat aciei. Maxentianus proterretur; ipſe in fugam verſus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium preſſus in Tyberim deturbatur. Confecto tandem acerbiſſimo bello, cum magna ſenatus populique Romani lætitia ſuſceptus Imperator Conſtantinus Maximini perfidiam cognoſcit, literas deprehendit, ſtatuas & imagines invenit. Senatus Conſtantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat: ad quem victoria liberatæ urbis cum fuiſſet adlata, non aliter accepit quam ſi ipſe victus eſſet. Cognito deinde Senatus decreto ſic exarſit dolore ut inimicitias aperte

* Leg. *hac* vel *ea*.

aperte profiteretur, convicia jocis mixta adverſus Imperatorem maximum diceret.

XLV. Conſtantinus rebus in urbe compoſitis, hyeme proxima Mediolanum contendit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus ubi eos intellexit nuptiarum ſolennibus occupatos, exercitum movit è Syria hyeme quam cum maxime ſæviente, & manſionibus geminatis in Bithyniam concurrit debilitato agmine. Nam maximis imbribus & nivibus & luto & frigore & labore jumenta omnis generis amiſſa ſunt, quorum miſerabilis per viam ſtrages ſpeciem jam futuri belli & ſimilem cladem militibus nuntiabat. Nec ipſe intra fines ſuos moratus eſt; ſed transjecto protinus freto, ad Byzantii portas acceſſit armatus. Erant ibi milites præſidiarii, ad hujuſmodi caſus à Licinio collocati. Hos primum muneribus & promiſſis illicere tentavit, poſtea vi & oppugnatione terrere. Nec tamen quicquam vis aut promiſſa valuerunt. Jam conſumti erant dies undecim, per quos fuit ſpatium nuncios literaſque mittendi ad Imperatorem, cum milites non fide ſed paucitate diffiſi

diffiſi ſeipſos dediderunt. Hinc promovit Heracleam; & illic eadem ratione detentus, aliquot dierum tempus amiſit. Et jam Licinius feſtinato itinere cum paucis Adrianopolim venerat, cum ille accepta in deditione Perintho, aliquanto moratus, proceſſit ad manſionem milia decem & octo. Nec enim poterat ulterius,[1] Licinio jam ſecunda manſione tenente. Deſtante militibus totidemque collectis ex proximo quantis potuit militibus pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur quam propoſito dimicandi aut ſpe victoriæ. Quippe cum ille ſeptuaginta milium armatorum exercitum duceret, ipſe vix triginta milium numerum collegiſſet. Sparſi enim milites per diverſas regiones fuerant, & adunari omnes anguſtiæ temporis non ſinebant.

XLVI. Propinquantibus ergo exercitibus, jam futurum propediem prælium videbatur. Tum Maximinus ejuſmodi votum Jovi vovit, ut ſi victoriam cepiſſet, Chriſtianorum nomen

1 Ita legit vir Rev. *Licinio jam ſecundam manſionem tenente diſtantem millibus totidem, Qui* &c. quæ emendatio Baluziana diſtinctior videtur.

2 Quo

romen extingueret funditusque deleret Tunc proxima nocte Licinio quieſcenti adſiſtit angelus Dei monens ut ocyus ſurgeret atque oraret Deum ſummum cum omni exercitu ſuo, illius fore victoriam ſi feciſſet. Poſt has voces cum ſurgere ſibi viſus eſſet, & cum ipſo qui monebat adſtaret, tunc docebat eum quomodo & quibus verbis eſſet orandum. Diſcuſſo deinde ſomno, notarium juſſit aſciri, & ſicut audierat, hæc verba dictavit. *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus. Omnem uſtitiam tibi commendamus, ſalutem noſtram tibi commendamus, imperium noſtrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores & felices exiſtimus. Summe ſancte Deus, preces noſtras exaudi. Brachia noſtra ad te tendimus. Exaudi ſancte ſumme Deus.* Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpoſitos Tribunoſque mittuntur, ut ſuos quiſque milites doceat. Crevit animus univerſis victoriam ſibi credentibus de cœlo nuntiatam. Statuit Imperator prælium [2] diei Kalendarum

2 Quo die factus eſt Imperator anno 305. à quo cum octo jam anni effluxerint, robur exinde accedit iis quæ ſupra dicta ſunt de tempore quo periit Diocletianus.

3 Thraciæ

lendarum Maiarum, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant; ut ſuo potiſſimum natali vinceretur, ſicut ille victus eſt Romæ. Maximinus voluit præire maturius; pridie mane aciem compoſuit, ut natalem ſuum poſtridie victor celebraret. Nuntiatur in caſtra moviſſe Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat ſterilis ac nudus, quem vocant [3] Serenum. Erat jam utraque acies in conſpectu. Liciniani ſcuta deponunt, galeas reſolvunt, ad cœlum manus tendunt, præeuntibus Præpoſitis,& poſt Imperatorem precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. Illi oratione ter dicta, virtute jam pleni,reponunt capitibus galeas, ſcuta tollunt. Procedunt Imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. Contemnebat enim Licinium, ac deſertum iri à militibus exiſtimabat, quod ille eſſet in largiendo tenax, ipſe autem profuſus; eoque propoſito moverat bellum, ut exercitu

3 Thraciæ locum inter Hadrianopolim & Heracleam, contra Zoſimum qui pugnam hanc in Illyriis pugnatam refert.

4 Subeſſe

citu Licinii ſine certamine accepto, ad Conſtantinum duplicatis viribus ſtatim pergeret.

XLVII. Ergo propius acceditur, tubæ canunt, ſigna procedunt. Liciniani impetu facto adverſarios invadunt. Illi vero perterriti, nec gladios expedire nec tela jacere quiverunt. Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus ſollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum, & ad ſuos refugit. Cædebatur acies ejus impune, & tantus numerus legionum, tanta vis militum à paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor; quaſi ad devotam mortem non ad prælium veniſſent, ſic eos Deus ſummus jugulandos ſubjecit inimicis. Jam ſtrata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter rem geri quam putabat. Projecit purpuram, & ſumta veſte ſervili fugit, ac fretum trajecit. Ac in exercitu pars dimidia proſtrata eſt, pars autem vel dedita vel in fugam verſa eſt. Ademerat enim pudorem deſerendi deſertor Imperator. At ille Kalendis Maiis, id eſt, una nocte atque una die, Nicomediam alia nocte perve-

nit, cum locus prælii abeſſet milia centum ſexaginta; raptiſque filiis & uxore & paucis ex palatio comitibus, petivit orientem. Sed in Cappadocia collectis ex fuga & ab oriente militibus ſubſtitit. Ita veſtem reſumſit.

XLVIII. Licinius vero, accepta exercitus parte ac diſtributa, trajecit exercitum in Bithyniam paucis poſt pugnam diebus; & Nicomediam ingreſſus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, retulit, ac die Iduum Juniarum Conſtantino atque ipſo ter Conſulibus de reſtituenda Eccleſia hujuſmodi literas ad Præſidem datas proponi juſſit.

Cum feliciter tam ego Conſtantinus Auguſtus quam etiam ego Licinius Auguſtus apud Mediolanum convenisſemus, atque univerſa quæ ad commoda & ſecuritatem publicam pertinerent in tractatu haberemus, h. c inter cetera quæ videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda eſſe credidimus quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus & Chriſtianis & omnibus liberam poteſtatem ſequendi religionem quam quiſque voluiſſet,

luiſſet, quod quidem 4 *divinitas in ſede cœleſti nobis atque omnibus qui ſub poteſtate noſtra ſunt conſtituti placatum ac propitium poſſit exiſtere. Itaque hoc conſilio ſalubri ac rectiſſima ratione ineundum eſſe credidimus ut nulli omnino facultatem abnegandam putaremus qui vel obſervationi Chriſtianorum vel ei religioni mentem ſuam dederet quam ipſe ſibi aptiſſimam eſſe ſentiret, ut poſſit nobis ſumma divinitas, cujus religioni liberis mentibus obſequimur, in omnibus ſolitum favorem ſuum benevolentiamque præſtare. Quare ſcire* 5 *dicationem tuam convenit placuiſſe nobis ut amotis omnibus omnino conditionibus quæ prius ſcriptis ad officium tuum datis ſuper Chriſtianorum nomine videbantur, nunc cavere* * *ac ſimpliciter unuſquiſque eorum qui eandem obſervandæ religionis Chriſtianorum gerunt voluntatem, citra ullam inquietudinem ac moleſtiam ſui idipſum obſervare contendant. Quæ ſollicitudini tuæ pleniſſime ſignificanda eſſe credidimus, quo ſcires nos liberam atque abſolutam colendæ religionis ſuæ facultatem hiſdem Chriſtianis*

4 Subeſſe mendum ſuſpicor. Quare ſic lego *quod quidem divinitas &c. propitium poſſit efficere.*

5 *Dignationem.*

* Scrib. *ut.*

6 Sic

Chriſtianis dediſſe. Quod cum hiſdem à nobis indultum eſſe pervideas, intelligit dicatio tua etiam aliis religionis ſuæ vel obſervantiæ poteſtatem ſimiliter apertam & liberam pro quiete temporis noſtri eſſe conceſſam, ut in colenda quod quiſque diligeret habeat liberam facultatem, 6 quas ..... honori neque cuiquam religioni aut aliquid à nobis. Atque hoc inſuper in perſona Chriſtianorum ſtatuendum eſſe cenſuimus, quod ſi eadem loca ad quæ antea convenire conſueverant, de quibus etiam datis ad officium tuum literis certa antehac forma fuerat comprehenſa, priore tempore aliquid vel à fiſco noſtro vel ab alio quocunque videntur eſſe mercati, eadem Chriſtianis ſine pecunia & ſine ulla pretii petitione, poſtpoſita omni fruſtratione atque ambiguitate, reſtituant. Qui etiam dono fuerunt conſecuti, eadem ſimiliter hiſdem Chriſtianis quantocyus reddant, etiam vel hi qui emerunt, vel qui dono erunt conſecuti, ſi putaverint de noſtra benevolentia aliquid, 7 Vicarium poſtulent, quo & ipſis per noſtram clementiam conſulatur.

---

6 Sic ſupp. *quia videri nolumus cuiquam honori aut cuiquam religioni aliquid à nobis detractum.*

7 Nempe *Qui jus dicat.*

8 Cepit

tur. Quæ omnia corpori Chriſtianorum protinus per interceſſionem tuam ac ſine mora tradi oportebit. Et quoniam iidem Chriſtiani non in ea loca tantum ad quæ convenire conſueverunt, ſed alia etiam habuiſſe noſcuntur ad jus corporis eorum, id eſt Eccleſiarum, non hominum ſingulorum, pertinentia, ea omnia lege qua ſuperius comprehendimus citra ullam prorſus ambiguitatem vel controverſiam hiſdem Chriſtianis, id eſt corpori & conventiculis eorum reddi jubebis, ſupradicta ſcilicet ratione ſervata, ut ii qui eadem ſine pretio, ſicut diximus, reſtituerint, indemnitatem de noſtra benevolentia ſperent. In quibus omnibus ſupradicto corpori Chriſtianorum interceſſionem tuam efficaciſſimam exhibere debebis, ut præceptum noſtrum quantocyus compleatur, quo etiam in hoc per clementiam noſtram quieti publicæ conſulatur. Hactenus fiet ut ſicut ſuperius comprehenſum eſt, divinus juxta nos favor, quem in tantis ſumus rebus experti, per omne tempus proſpere ſucceſſibus noſtris cum beatitudine publica perſeveret. Ut autem hujus ſanctionis benevolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam, prolata programmate tuo hæc ſcripta & ubique proponere & ad omnium ſcien-

tiam te perferre conveniet, ut kujus benevolentiæ noſtræ ſanctio latere non poſſit.

His literis propoſitis, etiam verbo hortatus eſt ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur. Sic ab everſa Eccleſia uſque ad reſtitutam fuerunt [8] anni decem, menſes plus minus quatuor.

XLIX. Sequenti autem Licinio cum exercitu tyrannum, profugus conceſſit, & rurſus Tauri montis anguſtias petit, munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obſtruere conatus eſt, & inde dextrorſum perrumpentibus omnia victoribus, Tarſum poſtremo confugit. Ibi cum jam terra marique perterreretur, nec ullum ſperaret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem quaſi ad remedium malorum quæ Deus in caput ejus ingeſſit. Sed prius cibo ſe inferſit ac vino ingurgitavit, ut ſolent hi qui hoc ultimo ſe facere arbi-

8 Cœpit itaque perſecutio ſeptimo Calendas Martias à quibus ſi ſubducatur numerus uſque ad diem 13. menſis Junii qua propoſitum eſt edictum hoc, effluxiſſe conſtabit annos 10. menſes 3. dies 19. i. e. annos decem, menſes plus minus quatuor.

9 Non

arbitrantur. Et ſic hauſit [9] venenum. Cujus vis, referto ſtomacho repercuſſa, valere non potuit in præſens, ſed in languorem malum verſa peſtilentiæ ſimilem, ut diutius protracto ſpiritu cruciamenta ſentiret. Jam ſævire in eum cœperat virus; cujus vis cum præcordia ejus ureret, inſuſtentabili dolore uſque ad rabiem mentis elatus eſt, adeo ut per dies quatuor infania percitus hauſtam manibus terram velut eſuriens devoraret. Deinde poſt multos graveſque cruciatus, cum caput ſuum parietibus infligeret, exilierunt oculi ejus de caveis. Tunc demum, amiſſo viſu, Deum videre cœpit candidatis miniſtris de ſe judicantem. Exclamabat ergo ſicut ii qui torqueri ſolent, & non ſe ſed alios feciſſe dicebat. Deinde quaſi tormentis adactus fatebatur, Chriſtum ſubinde deprecans & plorans ut ſuimet miſereretur. Sic inter gemitus, quos tanquam cremaretur edebat, nocentem ſpiritum deteſtabili genere mortis efflavit.

L. Hoc modo Deus univerſos perſe-

9 Non itaque periit morte ſimplici ut tradit Epitome Victoris.

perſecutores nominis ſui debellavit, ut eorum nec ſtirps nec radix ulla remaneret. Nam Licinius ſumma rerum potitus, in primis [1] Valerium, quem Maximinus iratus nec poſt fugam quidem, cum ſibi videret eſſe pereundum, fuerat auſus occidere, idem Candidianum, quem Valeria ex concubina genitum ob ſterilitatem adoptaverat, necari juſſit. Mulier tamen ut eum vixiſſe cognovit, mutato habitu comitatui ejus ſe miſcuit, ut fortunam Candidiani ſpecularetur. [2] Quia Nicomediæ ſe obtulerat, & in honore haberi videbatur, nihil tale metuens occiſus eſt. Et illa, exitu ejus audito, protinus fugit. Idem Severi filium Severianum, jam ætate robuſtum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie ſecutus, tanquam poſt obitum ejus de ſumenda purpura cogitaſſet, capitali ſententiæ ſubjectum interemit. Qui omnes Licinium jampridem quaſi malum metuentes, cum Maximino eſſe maluerant, præ Valeria, quæ

1 Scr. ex emendatione viri rever. *Valeriam, quam.* Ut fruſtra ſit Baluzius qui Valeriam quærit ſolicita indagine.

2 Scribo *Qui cum.*

3 Uxor

quæ volens Licinio in omnes Maximiani hæreditates jure ſuo cedere, idem Maximino negaverat. Ipſius quoque Maximini filium ſuum maximum agentem in annis octo, & filiam ſeptennem, quæ deſponſa fuerat Candidiano, extinxit. Sed prius [3] mater eorum in [4] orientem præcipitata eſt. Ibi ſæpe illa caſtas feminas mergi juſſerat. Sic omnes impii vero & juſto judicio Dei eadem quæ fecerant receperunt.

LI. Valeria quoque per varias provincias quindecim menſibus plebeio cultu pervagata poſtremo apud Theſſalonicam cognita, comprehenſa cum matre pœnas dedit. Ductæ igitur mulieres cum ingenti ſpectaculo & miſeratione tanti caſus ad ſupplicium; & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta ſunt. Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.

LII. Quæ omnia ſecundum fidem ſcientium loquor, ita ut geſta ſunt mandanda literis credidi, ne aut memoria

---

3 Uxor Maximini, de cujus nomine altum eſt apud eruditos ſilentium.

4 Scr. Orontem h. e. fluvium Syriæ, vel torrentem, ex emendatione viri rev. ſupra laudati.

5 Tan-

memoria tantarum rerum interiret, aut ſi quis hiſtoriam ſcribere voluiſſet, non corrumperet veritatem, vel peccata illorum adverſum Deum vel judicium Dei adverſus illos reticendo. Cujus æternæ pietati gratias agere debemus, qui tandem reſpexit in terram, quod gregem ſuum partim vaſtatum à lupis rapacibus, partim vero diſperſum, reficere ac recolligere dignatus eſt & beſtias malas extirpare, quæ divini gregis paſcua protriverant, cubilia diſſipaverant. Ubi ſunt modo magnifica illa & clara per gentes 5 Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primum à Dioclete ac Maximiano inſolenter aſſumta, ac poſtmodum ad ſucceſſores eorum tranſlata, viguerunt? Nempe delevit ea Dominus & eraſit de terra. Celebremus igitur triumphum Dei cum exultatione, victoriam Domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturniſque precibus celebremus, ut pacem poſt annos decem plebi ſuæ datam confirmet in ſeculum. Tu præcipue, Donate cariſſime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare ut miſericordiam

5 Tanquam ſi à Jove & Hercule genus ducerent.

ſericordiam ſuam ſervet etiam famulis ſuis propitius ac mitis, ut omnes inſidias atque impetus diaboli à populo ſuo arceat, ut floreſcentes [6] Eccleſiæ perpetuæ quiete cuſtodiat.

---

6 Scr. *Eccleſias perpetua quiete.*

Ejuſdem

Ejuſdem

LACTANTII

FRAGMENTUM

de Extremo Judicio.

NUllus vel negat vel dubitat per Jeſum Chriſtum tale quale ſacris literis pronuntiatur noviſſimum futurum judicium, niſi qui eiſdem literis neſcio qua incredibili animoſitate ſeu cæcitate non credit, quæ jam veritatem ſuam orbi demonſtravere terrarum. In illo itaque judicio vel circa id judicium has res didicimus eſſe venturas, Heliam Thesbitem fide Judæorum Antichriſtum perſecuturum, Chriſtum judicaturum, mortuorum reſurrectionem, bonorum malorumque direptionem, mundi conflagrationem, ejus denique renovationem. Quæ omnia quidem ventura eſſe credendum eſt. Sed quibus modis & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia quam nunc ad perfectum hominum intelligentia valet conſequi. Exiſtimo tamen eo quo à me commemorata ſunt ordine eſſe ventura.

FINIS.

STEPH. BALUZII
CHRONOLOGIA
DIOCLETIANEA.

ANNO CHRISTI
CCLXXXIV.

DIocletianus levatur Imperator XII. Kal. Decembris.

CCLXXXV.

Kalendis Aprilis Maximianus Herculius à Diocletiano aſſumitur in conſortium imperii.

CCXCIII.

Kalendis Martiis Diocletianus & Maximianus adoptant Conſtantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium, eoſque nuncupant Cæſares. Conſtantius repudiat Helenam, ex qua Conſtantinum, cui poſtea Magno cognomen hæſit, ſuſceperat, & Theodoram Herculii privignam ducit. Galerius, repudiata quoque conjuge, Valeriam Diocletiani & Priſcæ Auguſtæ filiam accepit uxorem.

CCXCVII.

Narſeus Rex Perſarum victus fugatuſque eſt à Galerio; & conjux filiæque ejus captæ, cum maxima pudicitiæ cuſtodia reſervatæ ſunt ad augendam triumphi pompam. Capta magna præda cum ingentibus manubiis.

CCCII.

Diocletianus è Nicomedia, ubi tum regia ſedes erat, in orientem profectus, illic ſubſtitit uſque ad hyemem. Tum vero Nicomediam redux, ibi cum Galerio conſultavit de bello Chriſtianis inferendo.

CCCIII.

Perſecutio adverſum Chriſtianos hoc anno commota, omnium quæ unquam fuerunt atrociſſima. Initium factum à civitate Nicomedienſi, cujus Eccleſia everſa eſt VII. Kalendas Martias, ipſo Terminalium die. Poſtridie propoſitum eſt edictum Imperatorum & Cæſarum adverſus Chriſtianos, ut per univerſum orbem ſacrificare cogerentur.

Diocletianus Romam proficiſcitur,

tur, illicque vicennalia celebrat & triumphum agit de Perſis. Mox facta pace, quæ in tempus Divi Conſtantini reſervata duravit, Perſæ Meſopotamiam cum Tranſtigritanis quinque regionibus reddiderunt, limite imperiorum ſuper ripam Tigridis conſtituto.

Gothi, trajecto Iſtro, vicinam provinciam invaſerunt, & indigenas expulerunt.

Diocletianus offenſus nimia Romanorum dicacitate, ſtatim poſt peracta vicennalia diſcedit, & XIII. Kalendas Januarias proficiſcitur Ravennam.

CCCIV.

Diocletianus nonum conſulatum auſpicatur Ravennæ. Poſtea in difficilem morbum incidit, cujus vi de ſtatu mentis ſuæ demotus, demens factus eſt; ac poſt æſtatem, Nicomediam pervenit. Circum illic dedicavit anno poſt vicennalia repleto, & Idibus Decembribus, intercepto ſpiritu, viſus eſt expiraſſe.

Eodem tempore quo Diocletianus nonum conſulatum auſpicatus eſt Ravennæ, Maximianus Herculius octavum iniit Romæ; & annum

imperii viceſimum ingreſſus poſtea eſt Kalendis Aprilis. Deinde æſtate ejus anni fuit in Campania.

Fine anni Galerius Maximianus Cæſar Nicomediam venit ad Diocletianum, ut eum compelleret ad deponendum imperium, quum antea idem perſuaſiſſet Herculio.

CCCV.

Kalendis Martiis Diocletianus apud Nicomediam proceſſit in publicum, ut ſe vivum eſſe proclaret populo.

Kalendis Maiis Diocletianus prope Nicomediam, Maximianus Herculius Mediolani purpuram deponunt, & Conſtantium Galeriumque Auguſtos nuncupant, Diocletianus Galerium, Herculius Conſtantium.

Eodem die Severus & Maximinus Daza facti ſunt Cæſares, nominati quidem à Galerio, ſed induti à Maximiano Severus, à Diocletiano Maximinus. Tum Diocletianus in patriam ſuam, hoc eſt, Diocleam in Dalmatia, revertitur; ubi præclaro otio conſenuit. Herculius in Lucaniam conceſſit.

Con-

CCCVI.

Conſtantius Aug. filium ſuum Conſtantinum repetit à Galerio, apud quem velut obſes tenebatur. Is ergo in Galliam profectus, ad patrem in extremis agentem pervenit XII. Kalendas Auguſti. Quatriduo poſt Conſtantius extinguitur Eboraci in Britannia: cui ſucceſſit Conſtantinus, cum patris ſuprema voluntate, tum militum conſenſu, qui ei purpuram injecerunt.

Imago laureata Conſtantini defertur ad Galerium. Ille vero purpuram ad eum miſit, Cæſaremque nuncupavit VIII. Kalendas Januarias, quum aut eodem die aut paulo ante Severum Auguſtum dixiſſet.

Interim, quum imagines Conſtantini Romam allatæ eſſent, Maxentius Herculii filius, patre diu retractante, imperium invadit VI. Kalendas Novembris; & patrem, qui tum in Campania erat, ad ſe vocans, eumque bis Auguſtum nominans, conſortem imperii facit.

CCCVII.

Galerius Maximianus Severum

Auguſtum, cui Italiæ cuſtodia demandata fuerat, exercitum jubet ducere adverſus Maxentium. Ille vero ſtatim Romam obſidet, Ravennam fugit, ad Tres tabernas extinguitur menſe, ut videtur, Februario.

Maximianus Herculius bis Auguſtus in Gallias proficiſcitur, ubi Conſtantinum, qui hactenus Cæſaris appellatione contentus fuerat, Auguſtum nuncupat pridie Kalendas Aprilis, & eidem in matrimonium locat filiam ſuam Fauſtam.

Interea Galerius Maximianus immenſum exercitum ducit in Italiam, mortem Severi vindicaturus. Romam fruſtra obſidet, & redit inglorius in Illyricum.

Tum vero Herculius è Gallia redux, filium Maxentium denudare conatus in concione, convicia militum tulit; & urbe Italiaque pulſus, rurſus ad Conſtantinum pergit in Gallias. Illic aliquantulum moratus, mox Carnuntum in Pannonia ad Galerium profectus, ibi Diocletianum invenit; interfuitque III. Idus Novembris nuncupationi Licinii Auguſti, quem Galerius Maximianus ſubſtituit in locum Severi. Cum vero fruſtra Diocletianum hortatus eſſet

eſſet ad reſumendum imperium, ab eo repudiatus rediit in Galliam; ubi iterum depoſuit imperium, ac poſtea illic reliquum vitæ ſuæ egit.

CCCVIII.

Maximianus Herculius X. & Galerius Maximianus VII. Conſules fuere, conſtituta jam concordia inter eos & Maxentium.

CCCX.

Quum Franci turbarent ſtatum Galliarum, & de eis reprimendis Conſtantinus cogitaret, Herculius ſemper inquietus, ſubdolus, & infidus, auctor ei fuit ne omnem exercitum ſecum duceret, poſſe barbaros à paucis debellari. Credidit Conſtantinus & ſeni & ſocero. Interim Herculius cupiditate imperii ſtimulatus, cum putaret Conſtantinum longius abeſſe, milites largitionibus & promiſſis ſollicitat ad defectionem, theſauros invadit, & purpuram tertio induit in Belgica; & redeunte Conſtantino mira celeritate, timens quod meruerat, fugit in ſecundam Narbonenſem, & ſe civitatis Arelatenſis

tenſis mœnibus includit. Dein adventante Conſtantini exercitu, Maſſiliam contendit; ubi obſeſſus à Conſtantino, captus eſt, & increpito vita donata. Verum paulo poſt ejuſdem Conſtantini juſſu ſtrangulatus eſt, quum deprehenſus eſſet in inſidiis quas Conſtantino moliebatur ut eum perimeret.

Eodem anno Galerius Maximianus in gravem ac periculoſum morbum incidit, quo per annum perpetem afflictatus eſt ; iſque morbus eum invaſit quum iniret decimum octavum imperii ſui annum.

CCCXI.

Galerius ſemper ægrotus, admonitus morbum illum eveniſſe ſibi propter mala quæ Chriſtianis intulerat, edicto propoſito perſecutionem quieſcere juſſit anno poſtquam cœperat octavo. Tum apertis carceribus, Chriſtiani qui illic detinebantur, abire permiſſi ſunt. Paulo poſt Galerius moritur Sardicæ menſe, ut videtur, Maio, quum prius Licinio Valeriam conjugem filiumque Candidianum commendaſſet atque in manibus tradidiſſet. Sed hi quum

quum comitatum Maximini infeliciter prætuliſſent, miſerandam ſortem habuerunt, ut poſtea dicetur.

Bellum inde inter Licinium & Maximinum de imperio certantes. Sed conditionibns certis pax & amicitia componitur in Boſphoro Thracio, ubi conſtitutus eſt limes imperii utriuſque.

Maximinus poſtea indulgentiam communi Principum conſenſu Chriſtianis datam tollit, ſubornatis legationibus civitatum quæ peterent ne illis intra civitates ſuas conventicula extruere liceret. Hinc acrius in eos ſævitum, donec Conſtantini literis Maximinus deterreretur.

CCCXII.

Valeria Galerii vidua in exilium juſſu Maximini projecta cum matre Priſca, & in deſertas Syriæ ſolitudines relegata, patrem ſuum Diocletianum per occultos nuncios gnarum calamitatis ſuæ facit. Repetenti vero eam patri Maximinus negavit.

Eodem tempore Maximiani Herculii ſtatuæ Conſtantini juſſu revellebantur; & imagines quoque Diocletiani, quia cum Herculio pictus erat,

erat, detrahebantur. Hinc dolor Diocletiani, qui paulo poſt fame atque angore confectus interiit III. Nonas Decembris.

Maximinus legatos Romam ad Maxentium mittit occulte, & amicitiam cum eo facit.

Jam antea Maxentius bellum Conſtantino indixerat, quaſi necem Herculii patris ſui vindicaturus. Itaque Conſtantinus exercitum adverſus eum in Italiam ducit, Romam obſidet, Maxentium ſuperat VI. Kalendas Novembris, & biduo poſt urbem victor ingreditur cum magna ſenatus populique Romani lætitia. In caſtris ei oſtenſa eſt VII. Kalendas Novembris crux, ſignum victoriæ, pridie quam pugnam committeret in qua Maxentius periit.

CCCXIII.

Rebus in urbe compoſitis, Conſtantinus circa XV. Kalendas Februarii Roma digreſſus, Mediolanum contendit, ibique nuptias Conſtantiæ ſororis ſuæ cum Licinio celebravit. Ea re peracta, Conſtantinus in Gallias revertitur, Licinius in Illyricum.

Interim

Interim Maximinus exercitum movet è Syria, bellum Licinio illaturus, provincias ejus occupaturus. Occurrit ei Licinius in Thracia. Pugnatur pridie Kalendas Maias in campo quem vocabant Serenum, inter Hadrianopolim videlicet & Heracleam. Victoria penes Licinium fuit.

Maximinus ſumma celeritate fugit Nicomediam, hinc in Cappadociam, poſtremo in Ciliciam, ubi miſerando horrendoque mortis genere extinctus eſt apud Tarſum.

Fuſo fugatoque Maximino, Licinius trajecit exercitum in Bithyniam; & Nicomediam ingreſſus, die Iduum Juniarum proponi juſſit edictum de reſtituenda Eccleſia, verboque etiam hortatus eſt ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur.

Pax Eccleſiæ data poſt bellum decennale.

Licinius Valerium, Candidianum Galerii Maximini filium, Severi filium Severianum, liberos Maximini, Valeriam & Priſcam occidi jubet. Matre in Orontem præcipitata.

Emen-

Emendationes

Quæ ſerius occurrebant.

Pag. 2. lin. ult. Lege. De quo exitu eorum teſtificari placuit, ut omnes qui perſecuti fuerunt, vel qui perſecuturi ſunt.

Pag. 16. l. 7. Quod avaritiæ minori altero plus fuit, ſed plus timiditatis; majori vero minus, ſed plus animi.

Pag. 18. l. 2. Et feritas.

Ibid. l. 6. Amne Danubio.

Pag. 32. l. ult. Ripæ Phrygiæ.

Pag. 35. l. 5. Orbem totum jam ſpe invaſerat.

Ibid. l. 18. Illyrico id eſt ad ripam.

Pag. 37. l. 13. Militibus fideliter præfuit.

Pag. 45. l. 18. Quæ victores adverſus victos.

Pag. 52. l. ult. Adjuncto Maximino.

Pag. 59. l. penult. Maximinianum alterum; Galerium.

Pag. 66. l. penult. Proponitur Nicomediæ.

FINIS.

[1] PASSIO SANCTARUM MARTYRUM PERPETUÆ ET FELICITATIS.

PRÆFATIO.

SI vetera fidei exempla, & Dei gratiam teſtificantia & ædificationem hominis operantia, propterea in [2] literis ſunt digeſta, ut lectione eorum quaſi repenſitatione rerum, & Deus honoretur,

---

1 Inſcriptio M.S.Sarisburienſis. *Paſſio SS. Felicitatis & Perpetuæ, quæ eſt Nonis Martiis in civitate Turbitana.* Forte legendum Tuburbitana.

2 Rectius *in literas.*

retur, & homo confortetur; cur non & nova documenta æque utrique cauſæ convenientia & digerantur? vel quia & hæc vetera futura quandoque ſunt & neceſſaria poſteris, ſi in præſenti ſuo tempore minori [3] deputantur auctoritati, propter præſumtam venerationem antiquitatis. Sed viderint, qui unam virtutem Spiritus unius ſancti pro ætatibus judicent temporum: cum majora reputanda ſint novitiora quæque ut [4] noviſſimiora, ſecundum exuperationem gratiæ in ultima ſeculi ſpatia decreta. *In noviſſimis enim diebus*, dicit Dominus, *effundam de Spiritu meo ſuper omnem carnem, & prophetabunt filii filiæque eorum, & ſuper*

---

3 H. e. etſi *minorem habeant auctoritatem*. Locutio Afra eſt & Tertulliano familiaris, qui ſæpius dicit, *id peccato deputandum, quæ delicto deputanda* &c.

4 Sic apud eundem Tertull. occurrunt *extremiora, extremiſſima*. Apud Arnobium *minimiſſima*. Ex hoc loco conjici poteſt Montani ſectatorem fuiſſe qui hæc Acta digeſſit. Siquidem ſe & conſortes ſuos qui novas prophetias admiſere iis opponat qui unam eandemque SS. vim tam in Veteri quam in N. Teſt. operatam eſſe dicebant. Quod verum licet fuerit, ſua tamen huic monumento conſtabit auctoritas, vel eo quod Monta-

per ſervos & ancillas meas de meo Spiritu effundam: & juvenes viſiones videbunt, & ſenes ſomnia ſomniabunt. Itaque & nos, qui ſicut prophetias, ita & viſiones novas pariter repromiſſas & agnoſcimus, & honoramus; ceteraſque virtutes Spiritus Sancti ad inſtrumentum Eccleſiæ deputamus, cui & miſſus eſt idem omnia [5] donativa adminiſtrans in omnibus, prout unicuique diſtribuit Dominus, neceſſario & digerimus, & ad gloriam Dei lectione celebramus. Ut ne qua aut imbecillitas aut deſperatio fidei apud veteres tantum æſtimet gratiam divinitatis converſatam, ſive martyrum, ſive in revelationum [6] dignatione: cum ſemper Deus operetur quæ repromiſit, non credentibus in teſtimonium, credentibus in beneficium. Et nos itaque quod audivimus & contrectavimus, annunciamus & vobis, Fratres & Filioli: ut & vos qui interfuiſtis, rememoremini gloriæ Domini:

Montanus & ipſius aſſeclæ viſiones ſuas illo præſertim tempore venditarent.

5 Quæ Apoſtolus χαρίσματα appellat.

6 H. e. gratia quam Deus præſtare dignatur.

mini: & qui nunc cognoſcitis per auditum, communionem habeatis cum Sanctis Martyribus; & per illos cum Domino Jeſu Chriſto: cui eſt claritas & honor in ſecula ſeculorum. Amen.

PASSIO

PASSIO
SANCTARUM MARTYRUM
PERPETUÆ
ET
FELICITATIS.

APPREHENSI ſunt Adoleſcentes Catechumeni, Revocatus & Felicitas conſerva ejus 7, & Secundulus. Inter hos & 8 Ubia Perpetua, 9 honeſta, liberaliter inſtituta, 1 matrona licet nupta; habens patrem & matrem, & fratres duos: alterum æque catechumenum, & filium infantem ad ubera. Erat autem ipſa circiter annorum 2 viginti duo. Hæc ordinem totum martyrii ſui jam hinc ipſa narrabit, ſicut conſcriptum ſua manu, & ſuo ſenſu reliquit.

CUM

7 Cod. Sarisb. addit *Saturninus.*

8 Cod. S. inter quos *Vivia.* fort. *Vibia.*

9 Cod. S. *honeſte nata.*

1 Unde augetur Martyrii pretium propter impedimenta quæ hic ſtatus peculiaria habet.

2 Cod. S. *viginti & duorum.*

CUM adhuc, inquit, cum persecutoribus essem, & me pater evertere cupiret, & 3 dejicere pro sua affectione perseveraret: Pater inquio, vides, verbi gratia, vas hoc jacens, urceolum, sive aliud? & dixit; Video. Et ego dixi ei: nunquid alio nomine vocari potest 4? Et ait: Non. Sic & ego aliud me dicere non possum, nisi quod sum, Christiana. Tunc pater motus hoc verbo, mittit se in me, ut oculos mihi erueret: sed 5 vexavit tantum. Et 6 profecto est victus cum argumentis Diaboli. Tunc paucis diebus quod caruissem patre, Domino gratias egi, & 7 refrigerata sum ablentia illius. In ipso spatio paucorum dierum baptizati sumus. Et mihi Spiritus dictavit, non aliud petendum 8 ab aqua, nisi sufferentiam carnis.

Post paucos dies recipimur in carcerem: & expavi, quia nunquam experta

---

3 Dimovere de animi sententia qua Christianam se professa est.

4 Cod. S. addit *quam quod est?*

5 *Verbum*, inquit Gell. *leve est & parvi incommodi.*

6 Cod. S. *profectus est.*

7 Ex emendatione Cod. S.

8 i. e. *post baptismi lavacrum.*

9 Propter

experta eram tales tenebras. O diem aſperum! æſtus validus turbarum [9] beneficio: [1] concuſſuræ militum. Noviſſime macerabar ſollicitudine infantis. Ibi tunc Tertius & Pomponius, benedicti Diaconi, qui nobis miniſtrabant, conſtituerunt [2] præmio, ut paucis horis emiſſi in meliorem locum carceris [3] refrigeraremus. Tunc exeuntes de carcere univerſi ſibi vacabant. Ego infantem lactabam jam inedia defectum. Sollicita pro eo adloquebar matrem, & confortabam [4] fratrem, commendabam filium. Tabeſcebam ideo quod illos tabeſcere videram mei beneficio. Tales ſollicitudines multis diebus paſſa ſum, & uſurpavi [5] ut mecum

9 Propter Turbam, ὄχλου χάριν.

1 Impulſus militum reos contrudentium. Quæ barbaries ſolita eſt quandoque mercede redimi ut mitius cum vinctis agerent.

2 *Pretio obtinuerunt.* Cod. S. *conſtituerunt præmium.* Siquidem carcerum Præfecti nonniſi pretio corrupti cuſtodias ſuas laxius habere ſoleant. Ideoq; in Apoſt. Conſt. illud decretum eſt ut Martyribus Eleemoſynæ ſubmitterentur, ἵνα, ὅσον ἐφ' ὑμῖν μὴ θλίβηται ὁ μακάριος ἀδελφὸς ὑμῶν.

3 Semel monuiſſe ſuffecerit Cod. Sar. vocem hanc quoties occurrit notatione paſſiva ſignare.

4 Cod. S. *fratri commendabam filium.*

5 Rectius *cum*, niſi *ut* idem hic loci ſonet quod *quamdiu.* Quæ ſequuntur ſic lego. *At ſtatim convalui ut.*

6 Cod.

mecum infans in carcere maneret: & statim convalui; & relevata sum à labore & sollicitudine infantis: & factus est mihi carcer subito prætorium; ut ibi mallem esse quam [6] alicubi.

Tunc dixit mihi frater meus: Domina soror, jam in magna dignatione es; tanta, ut postules visionem, & ostendatur tibi, an [7] passio sit, an commeatus. Et ego quæ me sciebam [8] fabulari cum Domino, cujus beneficia tanta experta eram, fidens repromissionibus ejus, dixi, crastina die tibi renunciabo. Et postulavi, & ostensum est mihi hoc. Video scalam [9] miræ magnitudinis, pertingentem usque ad cœlum, & angustam, per quam non nisi singuli ascendere possent: & in lateribus scalæ

6 Cod. S. *alibi*.

7 Commeatus est facultas discedendi quo velis. A Christianis illorum temporum eo translatus ut significet liberationem vel à morbo vel alio quovis periculo imminente. Inde apud Palladium in Lausiacis Melania Evagrio ægrotanti postulat καιρὸν Κομιάτου καὶ προθεσμίαν ζωῆς h. e. vitæ prorogationem. Hoc sensu vox sæpissime occurrit apud Cyprianum.

8 H. e. multa apud deum gratia valere, ut eum alloqui posset.

9 Cod. S. addit *aeream*.

1 Cod.

ſcalæ omne genus ferramentorum infixum. Erant ibi gladii, lanceæ, hami, machæræ: ut ſi quis negligenter, aut non ſurſum [1] adtendens aſcenderet, laniaretur, & carnes ejus inhærerent ferramentis. Et erat ſub ipſa ſcala draco cubans miræ magnitudinis, qui aſcendentibus inſidias [2] præſtabat, & exterrebat ne aſcenderent. Aſcendit autem Saturus prior, qui poſtea ſe propter nos ultro tradiderat [3], & tunc cum adducti ſumus præſens non fuerat: & pervenit in caput ſcalæ, & convertit ad me, & dixit mihi: Perpetua, [4] ſuſtineo te: ſed vide ne te mordeat draco ille. Et dixi ego: non [5] me nocebit in nomine Domini Jeſu Chriſti. [6] Et deſub ipſa ſcala, quaſi timens me, lente [7] ejecit caput: & [8] quaſi primum gradum calcarem, calcavi

---

1 Cod. S. *ſurſum aſcendens attenderet.*

2 Cod. S. *parabat.*

3 Cod. S. addit *quia ipſe nos edificaverat ut tunc cum apprehenſi ſumus.*

4 Ὑπομένω, expecto.

5 Tertull. *non puto magis licere naſcentem nocere quam natum.*

6 Cod. S. addit *Draco.*

7 Cod. S. *elevavit.*

8 *Cum.*

calcavi [9] illi caput. Et ascendi, & vidi spatium horti immensum, & in medio sedentem hominem canum, in habitu pastoris, grandem, oves mulgentem: & circumstantes candidatos milia multa. Et levavit caput, & aspexit me, & dixit mihi: Bene venisti [1] tegnon, & clamavit me, & de caseo quod mulgebat, dedit mihi quasi [2] buccellam. Et ego accepi junctis manibus, & manducavi: & universi circumstantes dixerunt, Amen. Et ad sonum experrecta sum, commanducans nescio quid. Et retuli statim fratri meo, & intellexi mus passionem esse futuram: & cœpimus nullam jam spem in seculo habere.

Post

---

9 *Illius.*

1 Gr. τεκνον.

2 Explicandum est quomodo Perpetua intellexerit ex porrecta buccella, ei divinitus significatum, ut qui carcere detinerentur Martyrio consummandi fuerint. In hac itaque visione adumbratus est administrandæ Eucharistiæ ritus quæ præcipue ministrari solita est confessoribus in Martyrii procinctu constitutis. Ut exinde argumentum sumserit Perpetua interpretationis suæ, qua Confessorum necem mox sequuturam pronunciavit. Quin & forte allusum est ad baptismum sanguinis, cum in aquæ baptismo lac & mel Catechumenis dari solitum testatur Tertul. lib. *de corona.*

3 Nempe

Poſt paucos dies rumor cucurrit quod 3 audiremur. Supervenit autem & de civitate pater meus, conſumtus tædio. 4 Aſcendit ad me ut me dejiceret, dicens: 5 miſerere, filia, canis meis; miſerere patri; ſi dignus ſum à te pater vocari: ſi his te manibus ad hunc florem ætatis provexi: ſi te præpoſui omnibus fratribus tuis. Ne me dederis in dedecus hominum. Aſpice fratres tuos: aſpice matrem tuam, & materteram: aſpice filium tuum, qui poſt te vivere non poterit. Depone animos, 6 ne univerſos nos extermines: nemo enim noſtrum libere loquetur, ſi tu aliquid fueris paſſa. Hæc dicebat pater pro ſua pietate baſians mihi manus, & ſe ad pedes meos jactans: & 7 lacrymis me non filiam nominabat, ſed Dominam. Et ego dolebam 8 cauſam patris mei, quod ſolus de paſſione mea gaviſurus non eſſet de toto genere meo: & confortavi eum, dicens: hoc fiet in illa 9 cata-

3 Nempe in foro, *ut infra.*
4 Cod. S. *Et aſcendit.*
5 Cod. S. *Miſerere filia patri, miſerere.*
6 Cod. S. *Et noli nos univerſos exterminare*
7 Cod. S. *& etiam lacrymans.*
8 Mallet Holſtenius *cauſa.*

9 *Cataſta*

9 cataſta, quod Deus voluerit. Scito enim nos non in noſtra poteſtate eſſe conſtitutos, ſed in Dei. Et receſſit à me contriſtatus.

Alio die cum pranderemus, ſubito rapti ſumus ut audiremur: & pervenimus ad forum. Rumor ſtatim per vicinas fori partes cucurrit, & 1 factus eſt populus immenſus. Aſcendimus in cataſtam. Interrogati ceteri, 2 confeſſi ſunt. Ventum eſt & ad me. Et apparuit pater illico cum filio meo, & extraxit me de 3 gradu, ſupplicans: miſerere infanti. Et Hilarianus Procurator, qui tunc 3 loco Proconſulis Minuci Timiniani defuncti, jus gladii acceperat, Parce, inquit, canis patris tui: par-

9 *Cataſta* locus eſt editus in quo ſervi venum exponebantur. Hic etiam locum ſignificat celſiorem à quo Chriſtiani ſolent populo monſtrari cum iis vel judicari contigerit vel torqueri.

1 H. e. ingens turba in unum coiit.

2 Sc. Chriſtianos ſe eſſe.

3 Gradu, in ipſa Cataſta, ſublimiori ut rei judici & populo magis conſpicui fierent, cui fidem facit illud Euſebii lib. 8. Eccleſ. Hiſt. cap. 9. ἅμα γὰρ τῇ προλαβούσῃ τῶν προπόλων ἀποφάσει, ἐπιπηδῶν ἄλλοθεν ἄλλοι τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βήματι χειραγωγὸς σφᾶς ὁμολογητῶν.

4 Cod. S. *in locum.*

5 Tert.

parce infantiæ pueri. [5] Fac ſacrum pro ſalute Imperatorum. Et ego reſpondi: Non facio. Hilarianus, Chriſtiana es, inquit. Et ego reſpondi: Chriſtiana ſum. Et cum ſtaret pater ad me dejiciendam, juſſus eſt ab Hilariano dejici: & virga percuſſus eſt. Et doluit mihi caſus patris mei, quaſi ego fuiſſem percuſſa: ſic [6] dolui pro ſenecta ejus miſera. [7] Tunc nos univerſos pronunciat, & damnat ad beſtias. Et hilares deſcendimus ad carcerem. Tunc quia conſueverat à me infans mammas accipere, & mecum in carcere manere, ſtatim mitto ad patrem Pomponium Diaconum, poſtulans infantem. Sed pater dare noluit. Et quomodo Deus voluit, neque ille amplius mammas deſiderat; neque mihi

5 Tertull. Apolog. c. 9. foculum & acerram Chriſtianorum examinatorem appellat. Et in lib. ad Scapulam. *Sacrificamus pro ſalute Imperatoris, ſed Deo noſtro & ipſius, ſed quomodo præcepit Deus, pura prece. Ita nos magis oramus pro ſalute Imperatoris, ab eo eam poſtulantes, qui præſtare poteſt.*

6 Cod. Sarisb. addit *enim.*

7 Leg. puto *reos tunc nos.* Quippe quod in MSS. uſu veniat ut verborum ſequentium initia præcedentium finali ſyllaba ſæpiuſcule abſorbeantur, ſiqua intercesſerit ſimilitudo.

hi fervorem fecerunt: ne sollicitudine infantis & dolore mammarum macerarer.

Post dies paucos dum universi oramus, subito media oratione profecta est mihi vox,& [8]nominavi Dinocratem: & obstupui quod nunquam mihi in mentem venisset nisi tunc. Et dolui commemorato casu ejus. Et cognovi me statim dignam esse, & pro eo petere debere. Et cœpi de ipso orationem facere multam, & ingemiscere ad Dominum. Continuo ipsa nocte ostensum est mihi hoc[9]. * Video Dinocratem exeuntem de loco tenebroso, ubi & complura erant loca [1] tenebrosa; æstuantem

8 Rectius diceretur *nominavit.*

9 Cod. S. addit in *oromate.* Rectius *oramate.*

* Huic loco purgatorium superstruunt Holstenius & Possinus quanto possunt conatu, nec iis quæ hic loci leguntur quicquam objici posse contendunt sine summa contumaciæ & impudentiæ nota. Atqui vero si rem secum recte putent, cum Perpetua Montani sequax visionibus supra modum indulserit, ecquid aliud lucrabitur Holstenius aut qui ipsi succenturiatur Jesuita Possinus, quam purgatorium etiam inter *somnia* merito collocari debere, cum firmiori non nitatur fundamento quam quod ab istiusmodi *visis & simulacris* petitur.

1 Imo (Possino enim perquam allubescit) in quatuor regiones distincta, Internum ipsum, Purgatorium, Limbum infantum & Limbum Patrum.

tem valde,& ſitientem, ſordido vultu, & colore pallido; & vulnus in facie ejus, quod, cum moreretur, habuit. Hic Dinocrates fuerat frater meus carnalis, annorum ſeptem; qui per infirmitatem facie cancerata male obiit, ita ut mors ejus odio fuerit omnibus hominibus. Pro hoc ego orationem feceram: & inter me & illum grande erat diaſtema: ita ut uterque ad invicem accedere non poſſemus. Erat deinde, ubi Dinocrates erat, piſcina plena aqua, altiorem marginem habens, quam erat ſtatura pueri, & extendebat ſe Dinocrates quaſi bibiturus. Ego dolebam, quod & piſcina illa aquam haberet, & tamen propter altitudinem marginis bibiturus non eſſet. Et experrecta ſum, & cognovi fratrem meum laborare. Sed [2] fidebam me profuturam labori ejus. Et orabam

trum. Qui, cum Holſtenius rectiſſima conjectura quod ſtatim ſequitur [*Diadema*] mutatum mallet in [*Diaſtema*] (cui aſtipulatur S.) refragitur Poſſinus, [*Diadema*] mordicus retinens eo quod ejuſdem ſit notionis vocabulum cum *Limbo*. Porro recte obſervavit D. Auguſtinus lib. 1. de Anima c. 10. Dinocratem non fuiſſe baptizatum; ſed ex Eccleſiæ Romanæ placitis, purgatorium ad Ethnicos non pertinet.

2 Cod. S. leg. *conſiderabam profuturam orationem meam.*

bam pro eo [3], quousque transivimus in carcerem castrensem. Munere enim [4] castrensi eramus pugnaturi, natali tunc Getæ Cæsaris. Et feci pro illo orationem die & nocte [5], & lacrimans ut mihi donaretur.

Die quo in nervo mansimus, ostensum est mihi hoc. Video locum illum quem retro videram, & Dinocratem, mundo corpore, bene vestitum, refrigerantem: & ubi erat vulnus video cicatricem; & piscinam illam, quam retro videram, summisso margine usque ad umbilicum pueri: & aquam de ea trahebat sine cessatione. Et super [6] margine fiala aurea; plena aqua. Et accessit Dinocrates, & de ea bibere cœpit: quæ fiala non deficiebat. Et [7] satiatus abcessit de aqua ludere more infantium gaudens. Et experrecta sum. Tunc intellexi translatum eum esse de pœna.

Deinde

3 Cod. S. addit *omnibus diebus*.

4 *Ludo*, inquit Holst. *in castris edito*. Cui expositioni non assentitur Possinus, quippe quod spectaculum quo Perpetua & Felicitas ad bestias damnatæ sunt, in amphitheatro non in castris editum fuerit. Munus igitur castrense dictum interpretatur quod sumtu Imperatoris dabatur militibus ob dies festos Imperatorum & Cæsarum.

5 S. addit *gemens*. 6 S. *super marginem fiala erat*.

7 *Et accessit ludere satiatus de aqua more infantum gaudens*. S. 8 Cod.

Deinde poſt dies paucos [8] Pudens, miles Optio, præpoſitus carceris, [9] qui nos magni faciebat, cœpit intelligere magnam virtutem eſſe in nobis. Qui multos ad nos admittebat, ut & nos & illi invicem refrigeraremus. Ut autem proximavit dies muneris, intrat ad me pater meus conſumtus tædio, & cœpit barbam ſuam evellere, & in terram mittere; & proſternere ſe in faciem, & [1] improperare annis ſuis, & dicere tanta verba, quæ moverent univerſam creaturam. Ego dolebam pro infelici ſenecta ejus.

Pridie quam pugnaremus, video in [2] horomate hoc: veniſſe Pomponium Diaconum ad oſtium carceris, & pulſare vehementer. Et exivi ad eum,

---

8 Cod. S. *Prudens.* Vox, *Optio*, miniſterii aut Præfecturæ nomen eſt, cujus explicandi gratia ſubjungitur *carceris Præpoſitus*. Sic *Optionem* interpretatur D. Ambroſius in Ep. ad Eph. cap. 4. *Neque Paulus & Silas tempus diſtulerunt quo Optionem carceris baptizarent.*

9 S. *Qui nos magnificare cœpit, intelligens magnam virtutem eſſe in nobis, multos fratres ad nos admittebat*, &c.

1 Quid innuat vox *improperandi* plane neſcio niſi ſi forte id ſignificet, patrem filiæ exprobrare quod canis ſuis non pepercerit.

2 Leg. *Oramate.*

eum, & aperui ei: qui erat vestitus 3 distinctam candidam, habens multiplices 4 calliculas. Et dixit mihi: Perpetua, te expectamus, veni. Et tenuit mihi manum, & cœpimus ire per aspera loca & flexuosa. Vix tandem pervenimus anhelantes ad amphitheatrum,

---

3 Cod. S. *discincta candida.*

4 S. *Galliculas.* Quam vocem cum veteris Glossarii auctor explicaret per πεζαίδας, apparet, *inquit Possinus*, fuisse quid rotundum & volubile, vultque appendices esse rotundas thoracum militarium capitibus additas in acumen desinentibus. Quin & vetus Juvenalis interpres idem putat apud Juvenalem esse *trechedipna* quod Græcis sunt πεζαίδες, neque tamen iis omnino quadrare potest πεζαίδα, descriptio à Possino allata. Alia itaque nominis ratio investiganda est, quam Tertullianus videtur suggerere in carmine quod in Senatorem Isiacum composuit,

------ caligaque remota,
Gallica fit pedibus molli redimita papyro.

Ubi *caligam* Senatoribus, Isiacis vero *Gallicam* attribuit. Notat porro Salmasius in duobus Gallienis Treb. Poll. *Gallicam* de eo genere calceorum fuisse quod infimas tantum plantarum calces tegeret, quales erant crepidæ & soleæ. Ut, si conjecturis libuerit indulgere, interpretatio hæc cum hujusce somnii textura magis congruat, ubi *Gallicæ* vel *Gallicula* Isiacorum propriæ denotare videntur Ægyptium illum inter quem & Perpetuam futura erat ea quæ sequitur in somniis lucta.

5 Cod.

phitheatrum, & induxit me in mediam arenam. Et dixit mihi: Noli pavere, hic ſum tecum, & conlaboro tecum. Et abiit. Et adſpicio populum ingentem attonitum. Et quia ſciebam me ad beſtias datam eſſe, mirabar quod non mitterentur mihi beſtiæ. Et exivit quidam contra me Ægyptius, fædus ſpecie, cum adjutoribus ſuis, pugnaturus mecum. Veniunt & ad me adoleſcentes decori, adjutores & [5] favitores mei. Et exſpoliata ſum, & facta ſum maſculus. Et cœperunt me favitores mei oleo [6] defrigere, quomodo ſolent in [7] agonem. Et illum contra Ægyptium video in [8] afa volutantem. Et exivit vir quidam miræ magnitudinis, ut etiam excederet faſtigium amphi-

---

5 Cod. S. *fautores.*

6 S. *deſricare.*

7 S. *in agone.*

8 S. *aqua.* Sed retinenda videtur lectio quæ in impreſſo habetur, & Poſſini in hunc locum interpretatio. Afa eſt pulvis Græca origine; eſt enim Græcum nomen Ἀφὴ Latine dictum. Solebant autem Pugiles certaturi pulvere inſpergere uncta corpora vel in eo humi jacente ſe volutare. Inde apud Martialem Philænis mulier *flaveſcit Haphe.* lib. 7.

9 S.

amphitheatri, [9] diſcinctatus purpuram inter duos clavos per medium pectus, habens calliculas multiformes ex auro & argento factas, [1] efferens virgam quaſi laniſta, & ramum viridem, in quo erant mala aurea. Et petiit ſilentium, & dixit: Hic Ægyptius, ſi hanc vicerit, occidet illam gladio: [2] & ſi hunc vicerit, accipiet ramum iſtum; & receſſit. Et acceſſimus ad invicem, & cœpimus mittere pugnos. Ille mihi pedes apprehendere volebat: ego autem illi calcibus faciem cædebam. Et ſublata ſum in aëre, & cœpi eum ſic cædere [3] terram concalcans. At ubi vidi moram fieri, [4] junxi manus, ut digitos in digitos mitterem: & apprehendi illi caput, & cecidit in faciem: & calcavi illi caput. Et cœpit populus clamare, & favitores mei pſallere. Et acceſſi ad laniſtam, & accepi ramum. Et oſculatus eſt me, & dixit mihi: Filia, pax tecum. Et cœpi

9. S. *diſcinctam habens tunicam & purpuram.* i.e. clavis duobus diſtinctam ſine zona.

1 S. *& ferens.*

2 S. *hæc.*

3 S. leg. *quaſi terram non calcans.*

4 *Vinxi manus, ita ut.*

5 Cod.

cœpi ire cum gloria ad portam [5] Sanavivaria. Et experrecta ſum, & intellexi me non ad beſtias, ſed contra Diabolum eſſe pugnaturam. Sed ſciebam [6] mihi eſſe victoriam. Hoc uſque in pridie muneris egi: ipſius autem muneris actum, ſi quis voluerit, ſcribat.

VISIO SATURI.

Sed & Saturus benedictus hanc viſionem ſuam edidit, quam ipſe conſcripſit. [7] Paſſi, inquit, eramus, & exivimus de [8] carne, & cœpimus ferri

---

5 Cod. S. *Sanevivariam.* Sed quænam fuerit hæc porta non niſi conjecturis aſſequi poſſumus. Inter quas locum habere meretur illa Poſſini. Qui ex Lipſio docet præter portulas varias quæ infimum Amphitheatri locum circundabant ad varios uſus, præſertim ferarum emittendarum, fuiſſe duas majores è regione invicem oppoſitas, quarum alteram *Libitinenſem* vocat Lipſius ſeu *Mortualem*, per quam extrahebantur mortua gladiatorum corpora, alterius nullum affert nomen. Cui, inquit Poſſinus, *Sanavivaria* nomen indidiſſet, ſi hunc ipſi locum vidiſſe contigerat. Nec Etymon obſcurum eſt, cum per eam qui *ſani* & *vivi* periculis arenæ ſuperfuerant, foro & urbi redderentur.

6 S. *imminere.*

7 Vel ultimum ſupplicium vel extaſin.

8 S. *carcere.*

9 Cod.

ferri à quatuor angelis in orientem, quorum manus nos non tangebat. Ibamus autem non ſupini ſurſum [9] verſi, ſed quaſi mollem clivum aſcendentes. Et [1] liberato primo mundo vidimus lucem immenſam; & dixi Perpetuæ; ([2] erat enim hæc in latere meo) Hoc eſt quod nobis Dominus promittebat: percepimus promiſſionem. Et dum geſtamur ab ipſis quatuor angelis, factum eſt nobis ſpacium grande: quod tale fuit quaſi viridarium, arbores habens roſæ, & omne genus flores. Altitudo arborum erat in modum cypreſſi, quarum folia [3] cadebant ſine ceſſatione. Ibi autem in viridario alii quatuor angeli fuerunt clariores ceteris. Qui ubi viderunt nos, [4] honorem nobis dederunt, & dixerunt ceteris angelis: Ecce ſunt, ecce ſunt, cum admiratione. Et expaveſcentes

tes

---

9 Cod. S. *verſus.*

1 *Tranſmiſſo, ſuperato* inquit Holſtenius, ſed ſequutis fidem MS. S. tali interpretatione non eſt opus. Leg. enim *liberati.*

2 S. *nuntiam erat à latere noſtro.*

3 S. *ardebant.*

4 Forte hoc fieri potuit in Saturi viſione, at in illa D. Johannis habemus angeli reclamantis teſtimonium σύνδουλός σού εἰμι.

5 Vi-

tes quatuor illi angeli, qui geſtabant nos, depoſuerunt nos: & pedibus noſtris tranſivimus ſtadium [5] viola-ta; ubi invenimus Jocundum, & Saturninum, & Artaxium, qui ea-dem perſecutione vivi arſerunt; & Quintum, qui & ipſe [6] martyr in carcere exierat. Et quærebamus de illis, ubi eſſent. Ceteri angeli di-xerunt nobis: Venite prius, introi-te, & ſalutate Dominum. Et veni-mus prope locum, cujus loci pari-etes tales erant quaſi de luce ædifica-ti. Et ante oſtium loci illius quatuor angeli ſtabant, qui introeuntes ve-ſtierunt ſtolas candidas. Et introi-vimus, & audivimus vocem unitam dicentem; Agios, Agios, Agios, ſine ceſſatione. Et vidimus [7] in eo-dem loco ſedentem quaſi hominem canum, niveos habentem capillos, & vultu juvenili; cujus pedes non vidimus. Et in dextra & in ſiniſtra ſeniores [8] quatuor; & poſt illos ce-teri ſeniores complures ſtabant. Et intro-

5 *Via lata* Holſt.

6 H. e. martyrium citra ignem aut gladium a-deptus.

7 S. *in medio loci illius.*

8 S. *viginti quatuor.*

9 Inſolens

introëuntes cum admiratione ſtetimus ante thronum. Et quatuor angeli ſublevaverunt nos: & oſculati ſumus illum, & de manu ſua 9 trajecit nobis in faciem. Et ceteri ſeniores dixerunt nobis: Stemus. Et ſtetimus, & pacem fecimus. Et dixerunt nobis ſeniores: Ite & ludite. Et dixi Perpetuæ: habes quod vis. Et dixit mihi: Deo gratias, ut quomodo in carne hilaris fui, hilarior ſum & hic modo. Et exivimus, & vidimus ante fores Optatum Epiſcopum ad dexteram, & Aſpaſium preſbyterum doctorem ad ſiniſtram, ſeparatos & triſtes. Et miſerunt ſe ad pedes nobis, & dixerunt: Componite inter nos, quia exiſtis, & ſic nos reliquiſtis. Et diximus illis: 1 Non tu es Papa noſter, & tu Preſbyter; ut vos ad pedes nobis mittatis? & moti ſumus; & complexi illos ſumus. Et cœpit Perpetua cum illis loqui. Et ſegregavimus eos in virida-

9 Inſolens loquendi genus & *viſionibus* ſolum accommodatum. Neque enim aliud elici poſſe ex hac locutione videtur, niſi quod vel *homo ille canus* manu ſua eos mulceret vel *manum præberet oſculandam.*

1 S. *Optate nonne tu Pater noſter es, & tu Presbyter? Quid vos ad pedes noſtros &c.*

2 Quippe

viridarium ſub arbore roſæ. Et dum loquimur cum eis, dixerunt illis angeli: Sinite illos, refrigerent: & ſi quas habetis inter vos diſſenſiones, dimittite vobis invicem. Et conturbaverunt eos, & dixerunt [3] Optato: Corrige plebem tuam: quia ſic ad te convcniunt quaſi de circo redeuntes, & [4] de factionibus certantes. Et ſic nobis viſum eſt, quaſi vellent claudere portas. Et cœpimus illic multos fratres cognoſcere, ſed & martyras. Univerſi odore inenarrabili alebamur, qui nos ſatiabat. Tunc gaudens experrectus ſum.

Hæ viſiones inſigniores ipſorum martyrum beatiſſimorum Saturi & Perpetuæ, quas ipſi conſcripſerunt. Secundulum vero Deus maturiore exitu de ſeculo, adhuc in carcere, evocavit: non ſine gratia, ut beſtias lucraretur. [5] Gladium tamen etſi non

---

3 Quippe quod Eccleſia Tuburbitana in partes diſtracta fuerit propter diſſidium Optati Epiſcopi & Aſpaſii presbyteri.

4 Ex emendatione MS. S. cum prius leg. *deſatigationibus*. Factiones Praſinæ, & venetæ ut & aliæ Circenſes, apud Scriptores hiſtoriæ Romanæ, ſæpius occurrunt.

5 A beſtiis eximeretur leg. Holſt. *Gladium tamen etſi non caro certe anima*, &c. Et inſignem citat Cypr. locum de Mortalit. *In Dei ſervis apud quos*

non anima, certe caro ejus agnovit.

Circa Felicitatem vero & illi gratia Domini ejusmodi contigit. Cum octo jam menses suum ventrem haberet, (nam prægnans fuerat apprehensa) instante spectaculi die in magno erat luctu, ne propter ventrem differretur: quia non licet prægnantes[6] pœnæ repræsentari: & ne inter alios postea sceleratos sanctum & innocentem sanguinem funderet. Sed & commartyres graviter contristabantur, ne tam bonam sociam quasi comitem solam in via ejusdem spei relinquerent. Conjuncto itaque & unito gemitu ad Dominum orationem fuderunt ante tertium diem muneris. Statim post orationem dolores invaserunt. Et cum pro naturali difficultate octavi mensis

---

confessio cogitatur, & martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus, Deo judice coronatur. Aliud est enim martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter & judicat. Non enim Deus sanguinem nostrum sed fidem quærit.

6 Sic antiquissima erat Ægyptiorum lex τὸν ἔγκυον, ἂν ἀλῶ θανάτου, μίσχει τίκτη, φυλάττειν. Hadrianus etiam rescripsit, *solitum esse prægnantem servari, dum partum ederet.*

7 Cata-

menſis in partu laborans doleret, ait illi quidam ex miniſtris [7] cataractariorum: Quæ modo doles, quid facies objecta beſtiis; quas contemſiſti, cum ſacrificare noluiſti? Et illa reſpondit: Modo ego patior quod patior: illic autem [8] alius erit in me, qui patietur pro me; quia & ego pro illo paſſura ſum. Ita enixa eſt puellam, quam ſibi quædam ſoror in filiam educavit.

Quoniam ergo permiſit, & permittendo voluit Spiritus Sanctus ordinem ipſius muneris conſcribi, etſi indigni ad ſupplementum tantæ gloriæ deſcribendum, tamen quaſi mandatum ſanctiſſimæ Perpetuæ, imo fidei commiſſum ejus exequimur: unum adjicientes documentum de ipſius conſtantia & animi ſublimitate. Cum à Tribuno caſtigatius eo tractarentur; quia ex admonitionibus hominum vaniſſimorum verebatur,

7 Cataractæ ſunt portæ robuſtæ funibus aut catenis ita ſuſpenſæ, ut demitti & ſubduci poſſint, prout res poſtulat. Quæ olim vinctis cuſtodiendis adhibebantur, unde Janitores carcerum *Cataractarii* dicti ſunt, quos Libanius vocat τῆς θύρας κυρίους.

8 Chriſtus in martyribus patiens.

tur, ne subtraherentur de carcere 9 incantationibus aliquibus magicis; in faciem ei respondit: Quid utique non permittis refrigerare 1 noxiis. 2 Nobilissimi Cæsaris scilicet, & natali ejusdem pugnaturis? Aut non tua gloria est, si pinguiores illo producamur? Horruit, & erubuit Tribunus;& ita jussit illos 3 manibus hiberi, ut fratribus ejus & ceteris facultas fieret introeundi, & refrigerandi cum eis; 4 tamen ipso Optione carceris credente.

Pridie quoque cum illa cœna, quam 5 liberam vocant, quantum in ipsis erat, non cœnam liberam, sed agapen cœnarent, eadem constantia ad populum verba ista jactabant, comminantes judicium Domini, contestantes 6 passioni suæ felicitatem,

---

9 Μαγίας συκοφαντίαν Christianis inuri solere testatur Ignatius, si aliquid supra vim humanam patrarent.

1 Non κακούργοις, sed ἐπηφανεστάτοις.

2 *Nobilissimi* appellatio filiorum Imperatoris natu minorum propria.

3 S. *humanius habere* lect. rectissima.

4 S. *jam &*.

5 Ideo dictam vel quod ad bestias damnatis apponeretur quicquid postulaverint, vel quod peragi soleret maxima cum licentia.

6 Scr. *passionis*.

7 Cod.

tem, 7 irritantes concurrentium curiositatem, dicente Saturo: Crastinus satis vobis non est, 8 quod libenter videtis, quod odistis. Hodie amici, cras inimici. Notate tamen nobis facies nostras diligenter, ut recognoscatis nos in die illo 9. Ita omnes inde attoniti discedebant: ex quibus multi crediderunt.

PASSIO UT SUPRA.

Illuxit dies victoriæ illorum, & processerunt de carcere in amphitheatrum quasi in cœlum hilares, vultu decori; 1 si forte, gaudio paventes, non timore. Sequebatur Perpetua 2 lucido incessu, ut matrona Christi, ut Dei 3 delicata: vigore oculorum dejiciens omnium conspectum. Item Felicitas salvam se peperisse gaudens, ut ad bestias pugnaret,

7 Cod. S. *irridentes.*
8 *Quid libenter videtis, quod odistis?* S.
9 S. addit *judicii.*
1 S. *quasi.*
2 Sic Xenophon de Socrate, cum morti addictus à judicum conspectu discederet, ἀπῄει καὶ ὄμμασι καὶ σχήματι καὶ βαδίσματι φαιδρὸς.
3 S. *dilecta.*

naret, à sanguine ab obstetrice ad retiarium lotura post partum baptismo [4] secundo. Et cum ducti essent in portam, & cogerentur habitum induere, viri quidem, sacerdotum Saturni; feminæ vero, sacratarum Cereri, generosa illa in finem usque constantia repugnavit. Dicebant enim: Ideo ad hoc sponte pervenimus, ne libertas nostra [5] obduceretur: ideo animam nostram [6] adduximus, ne tale aliquid faceremus; hoc vobiscum pacti sumus. Agnovit injustitia justitiam. [7] Concessit Tribunus, ut quomodo erant, simpliciter inducerentur. Perpetua psallebat, caput jam Ægyptii calcans. Revocatus, & Saturninus, & Saturus populo spectanti comminabantur [8] de hoc. Ut sub conspectu Hilariani pervenerunt, gestu & nutu cœperunt Hilariano dicere: [9] Tu nos, inquiunt; te autem Deus. Ad hoc populus exasperatus flagellis eos vexari

---

4 *Sanguinis & martyrii.*
5 *Imminueretur.*
6 S. *addiximus.*
7 S. addit *&.*
8 S. *debine ut.*
9 S. *Tu nos, judicabit te autem Deus.*

vexari pro [1] ordine venatorum postulavit. Et utique gratulati sunt, quod aliquid & de dominicis passionibus essent consecuti.

Sed qui dixerat: *petite, & accipietis,* petentibus dederat eum exitum, quem quisque desideraverat. Nam si quando inter se de martyrii sui voto sermocinabantur, Saturninus quidem omnibus bestiis velle se objici profitebatur; ut scilicet gloriosiorem gestaret coronam. Itaque in commissione spectaculi [2] Revocatus leopardo expertus, etiam super pulpitum ab urso erat vexatus. Saturus autem nihil magis quam ursum abominabatur: sed uno morsu leopardi confici se jam præsumebat. Itaque cum [3] apro subministraretur, venator potius qui illum [4] apro subligaverat,

---

1 *Per ordinem* S. Stabant videlicet venatores longa serie dispositi, ante quos incedere nudos bestiarios cogebant, venatoribus taureas, quas manu gerebant, in nuda miserorum membra infligentibus. Sic Euseb. lib. 5. c. 1. ὑπεφερον πάλιν τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων τὰς ἐκεῖσε εἰθισμένας.

2 S. *Ipse & Revocatus Leopardos experti, etiam super pulpitum ab urso vexati sunt.*

3 S. *cum jam aper.*

4 *Illum aprum subministraverat.*

5 Cod.

ligaverat, subfossus ab eadem bestia post diem muneris obiit. Saturus solummodo tractus est. Et cum ad ursum 5 substrictus esset in ponte, ursus de cavea prodire noluit. Itaque secundo Saturus illæsus revocatur.

Puellis autem ferociſſimam vaccam, ideoque præter consuetudinem comparatam, diabolus præparavit: sexui earum etiam de bestia 6 æmulatus. Itaque dispoliatæ & reticulis indutæ producebantur. Horruit populus, alteram respiciens puellam delicatam, alteram à partu recentem stillantibus mammis. Ita revocatæ, & discinctis indutæ, prior Perpetua jactata est: & concidit in lumbos. 7 Et ubi sedit, tunicam à latere disciſſam ad velamentum femoris reduxit; pudoris potius memor quam doloris. Dehinc requisita, & dispersos capillos infibulavit. Non enim decebat Martyrem sparsis capillis pati; ne in sua gloria plangere videretur. Ita surrexit, & eliſam

5 Cod S. *subrectus.*
6 H. e. *feminis feminas committens.*
7 S. *ut conspexit tunicam.*

a Cod.

eliſam Felicitatem cum vidiſſet, acceſſit, & manum ei tradidit, & ſuſcitavit illam. Et ambæ pariter ſteterunt : & populi duritia devicta revocatæ ſunt in portam Sanevivariam. Illic Perpetua à quodam tunc Catechumeno, Ruſtico nomine, qui ei adhærebat, ſuſcepta, & quaſi à ſomno expergita, (adeo in Spiritu & in extaſi fuerat) circumſpicere cœpit ; & inſtupentibus omnibus ait : Quando, inquit, producimur ad vaccam illam nescio. Et cum audiſſet qnod jam evenerat, non prius credidit, niſi quaſdam notas vexationis in corpore [8] habitu ſuo recognoviſſet, & illum Catechumenum. Exinde accerſitum fratrem ſuum & illum Catechumenum allocuta eſt, dicens: In fide ſtate, & invicem omnes diligite ; & paſſionibus noſtris ne ſcandalizemini.

Item Saturus in alia porta militem exhortabatur, dicens: [9] Ad ſummam, inquit, certe, ſicut præſnmſi & prædixi, nullam uſque adhuc beſtiam

---

8 Cod. S. addit &.

9 S. *Adſum certe ſicut promiſi, & nunc ut de loco credas, ecce producor illuc, & nunc.*

1 Sariſ.

bestiam sensi. Et nunc de toto corde credas. Ecce prodeo illo, & ab uno morsu leopardi consumor. Et statim in fine spectaculi [1] leopardo ejecto, de uno morsu tanto perfusus est sanguine, ut populus revertenti illi secundi baptismatis testimonium reclamaverit: [2] Salvum lotum: Salvum lotum. Plane utique salvus erat, qui hoc modo laverat. Tunc Pudenti militi, Vale, inquit, & memor esto fidei meæ; & hæc te non conturbent, sed confirment. Simulque [3] ansulam de digito ejus petiit, & vulneri suo mersam reddidit ei: hæreditatem pignoris relinquens illi, & memoriam sanguinis. Exinde jam exanimis prosternitur cum cæteris ad jugulationem solito loco. Et cum populus illos in [4] medio postularet, ut gladio penetranti in

---

1 Sarit. *leopardus objectus.* Rectius leg. *leopardo objectus.*

2 Acclamatio populi petulanter illudentis Christianis. Cum enim vulgo notum esset Christianos existimare salvos fieri homines per baptismum, populus è theatro spectans christianum sanguine perfusum, salvum eum proclamabat qui sic lotus esset. *Possinus.*

3 S. *annulum.*

4 S. *in medium.*

5 Cod.

in eorum [5] corpore oculos ſuos comites homicidii adjungerent, ultro ſurrexerunt, & ſe, quo volebat populus, tranſtulerunt: ante jam oſculati invicem, ut martyrium per ſolennia pacis conſummarent. Ceteri quidem immobiles & cum ſilentio ferrum receperunt: multo magis Saturus, qui & prior [6] aſcenderat, prior reddidit ſpiritum. Nam & Perpetuam ſuſtinebat. Perpetua autem, ut aliquid doloris guſtaret, inter oſſa compuncta exululavit; & errantem dexteram tirunculi gladiatoris ipſa in jugulum ſuum tranſtulit. Fortaſſe tanta femina aliter non potuiſſet occidi, quia ab immundo ſpiritu timebatur, niſi ipſa voluiſſet.

O fortiſſimi ac beatiſſimi Martyres! O vere vocati & electi in gloria Domini noſtri JESU CHRISTI! [7] quam qui magnificat, & honorificat, & adorat, utique & hæc non minus

---

5 Credo leg. *ut gladio penetrante in eorum corpora.*

6 S. addit *ſcalam.* Et ſequentia ſic legit, *prior reddendo ſpiritum Perpetuam expectabat.*

7 S. *quoniam qui magnificat & honorat ſanctos, utique habebit vitam æternam, & hæc minora &c.*

8 Cod.

minus Veteribus exempla in ædificationem Ecclesiæ legere [8] debet. Ut novæ quoque virtutes unum & eundem semper Spiritum Sanctum usque [9] adhuc operari testificentur; & omnipotentem Deum Patrem, & Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum: cui est claritas & immensa potestas in secula seculorum. Amen.

---

8 Cod. S. *debemus.*

9 S. *ad hoc credamus operari, ut testificetur omnipotentis Dei & Filii ejus Jesu Christi Domini nostri gloria.*

DE

DE MARTYRIO SS. PERPETUÆ ET FELICITATIS *Teſtimonia.*

TERTULLIANUS Libro De Anima, Cap. LV.

ET quomodo Joanni in Spiritu, Paradiſi regio revelata, quæ ſubjicitur altari, nullas alias animas apud ſe præter Martyrum oſtendit? Quomodo Perpetua fortiſſima Martyr ſub die paſſionis in revelatione Paradiſi ſolos illic Commartyres ſuos vidit; niſi quia nullis romphæa Paradiſi janitrix cedit, niſi qui in Chriſto deceſſerint, non in Adam? Nova mors pro Deo, & extraordinaria pro Chriſto, alio & privato excipitur hoſpitio.

Hujus ſcripti S. Auguſtinus ſæpius meminit. Nimirum, tractatibus qua-

tuor de natali Perpetuæ & Felicitatis. Dein in tractatu de tempore barbarico, cap. 5. Item de Anima l. 1. c. 10. & lib. 3. c. 9. & l. 4. cap. 18. Et in Psalmum 48. In tractat. de Cultura agri c. 4. Et demum sermone 22. à Sirmondo edito.

Similiter ejusdem meminit Victor Vitensis de persecut. Vandal. l. 1. Sic etiam Canon Missæ Rom. Vetus Martyrologium Rom. nec non Chron. Prosperi. Ut omittantur sequioris seculi scriptores.

PASSIO

PASSIO
S.[1] MAXIMILIANI.

[2] TUsco & Anulino Coss. IV. Id. Martii. [3] Teveste [4] in foro, [5] induto Fabio Victore una cum Maximiliano; & admisso Pompeiano advocato; Idem dixit. Fabius [6] Victor Temonarius est constitutus cum

---

1 Acta Martyris hujus in Martyrologiis editis irrita opera quæsivi. Satis habuit Cardinalis Baronius ad diem 12. Martii, Maximiliani sive Mamiliani nomen apposuisse. Bollandus etiam in eundem Martii diem plura comminiscitur, sed nihil habet quod afferat. Quæ itaque in membranis Sarisburiensibus reperiuntur, supervacuum, uti spero, non videbitur exhibere.

2 Supputante Baronio Anno Christi 295. Cum Ecclesia pace gauderet: & proinde in Maximilianum animadvertitur, ob spretam militiam; non ob fidem Christianam, licet is se Christianum sæpius fuisset professus.

3 Eadem urbs Africæ mediterraneæ quæ vulgo Tebeste dicitur.

4 Ubi pro tribunali Dion proconsul sedebat.

5 Accincto; & habitu militari induto. Forte legendum, *inducto*: ut mentioni *admissi Pompeiani advocati* respondeat. Is Pompeianus qui reipublicæ nomine interveniebat, Advocatus fisci videtur.

6 Qui nimirum præponebatur præstationi tyronum, equorum, & auri tyronici. Gothofredus ἀπὸ τῆς πρώτης vocem derivatam censet.

Notan-

cum Valeriano Quintiano,[7] præposito Cæsariensi; cum [8] bono timore Maximiliano [9] filium Victoris. Quoniam probabilis est, rogo ut [1] intu-

---

Notandum hic venit, quod Constantini lege ad Severum dicitur. *Veteranorum filios, propter privilegia parentibus eorum indulta vacare non patimur, sed programmate per omnes civitates proposito, diligenter quæsitos, ad alterum compelli jubemus, ut aut decurionatus muneribus obtemperent, aut militent.* Sic Greg. Nazianzen. Ep. 123. ad Ellebichum magistrum militum, ubi missionem petit Mamanti lectori, militaris viri filio. προσφέρομεν Μάμαντα τὸν ἀναγνώστην, ὄντα μὲν ἀπὸ στρατιώτου πατρὸς, καθιερωθέντα μὲν τῷ θεῷ, διὰ τὸν τρόπον, ἄφες τῷ θεῷ καὶ ἡμῖν, ἀλλὰ μὴ συναριθμήσῃς τοῖς πλάνησι, καὶ δὸς ἔγγραφον τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα μηδὲ ὑπὸ ἄλλων ἐπηρεάζηται. De re Temonaria, (ita enim vox passim scribitur) plura occurrunt in Cod. Theodos. hæc ideo adduximus ut constaret quam ob causam Maximilianus ad militiam adigeretur.

7 Præpositi in Romana militia dicebantur, qui sub Tribunis certo militum numero præfecti erant. Porro dicuntur, horreis & rei annonariæ & pagis præfecti. Cæsarea in Africa, urbs Mauritaniæ celebris quæ Mauritaniæ Cæsariensi nomen dedit.

8 Legendum censeo bono timone, sive tirone. Certe quando *Temones* Latini dixerant, Græci τυρῶνας reposuerunt. Sic Synesius. ἀπαίτησις τοῦ στρατιωτικοῦ χρυσίου, τοῦ καλουμένου τυρωνικοῦ.

9 Reponi certe debet *filio*.

1 Rectius

1 intumetur. 2 Dion proconſul dixit: Quis vocaris? Maximilianus reſpondit; Quis autem vis ſcire nomen meum, mihi non licet militare, quia Chriſtianus ſum. Dion proconſul dixit; Intumetur. Cumque intumatus fuiſſet, ex 3 officio recitatum eſt. 4 Habes pedes quinque, unicas decem. Dion dixit: 5 Ad officium ſignetur. Cumque reſiſteret Maximilianus, reſpondit; Non poſſum militare, Dion dixit: Milita ne pereas. Maximilianus reſpondit: Non milito, caput mihi præcide

1 Rectius intimetur. i. e. militiæ adſcribatur. Intimare actis, idem valet quod inſinuare, ſive publice apud acta coram judice referre. De probatione militum agit Veget. l. 1. c. 4, & 5.

2 Dion proconſul. Ille, ut videtur, Caſſius Dio qui ante quadriennium cum C. Junio Tiberiano conſul fuerat; & poſt annum præfectus urbi. Nam conſulatum excipere ſolebant proconſulares provinciæ. Et præfectura urbis illis debebatur, qui omnes magiſtratus majores geſſiſſent. 3 Ex actis publicis.

4 Vegetius l. 1. cap. 5. cujus titulus. *Qua ſtatura probandi milites*, dicit. *Proceritatem tyronum à conſule Mario ſcio ſemper exactam, ita ut ſenos pedes, vel certe quinos, & denas uncias habentes inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur.* Juſtæ ergo ſtaturæ erat Maximilianus. Et fortaſſe, *habes pedes quinque* &c. erat formula ſolennis, in intimatione tyronum adhibita.

5 Ad officiales. Ita enim vox paſſim ſignificat

præcide, non milito ſeculo, ſed milito Deo meo. Dion proconſul dixit: Quid tibi perſuaſit? Maximilianus reſpondit; Animus meus, & 5 his qui me vocavit. Dion ad Victorem patrem ejus dixit: Conſiliare filium tuum. Victor reſpondit; Ipſe ſcit conſilium ſuum, quid illi expediat. Dion ad Maximilianum dixit: Milita & 6 accipe ſignaculum. Reſpondit: Non accipio ſignaculum: jam habeo ſignum Chriſti mei. Dion proconſul dixit: ſtatim te ad Chriſtum tuum mitto. Reſpondit; Vellem modo facias hoc & mea laus eſt. Dion ad officium dixit; ſignetur. Cumq; 7 reluctaret, reſpondit; Non accipio ſignaculum ſeculi; & ſignaveris, rumpo illud, quia nihil 8 valeo;

5 Rectius *is*, vel *hic*.

6 Militiæ initæ notam & teſſeram. Vegetius l. 1. cap. tyrones in militiam admiſſos appellat *ſignatos*. Et ait *non ſtatim punctis ſignorum inſcribendos*. Et l. 2. cap. 5. ait. *Victuris in caſtr punctis milites ſcriptos*. Julianus σίγμαζα hæc, manibus ſive carpis impreſſa fuiſſe dicit. σίγματά ἐϛι τῶν ϛρατευομένων ἐν ταῖς χερσίν. Et Lucianus de Dea Syr. ϛίζεσθαι εἰς καρπόν. Aetius Amidenus lib. 8. c. 12. dicit impreſſa fuiſſe σίγματα τῶν ϛρατευομένων ἐν ταῖς χερσί. Ambroſius de obitu Valentiniani. *Nomine Imperatoris ſignantur milites*. Maximilianus ſignaculo militari opponit ſignum crucis in baptiſmo impreſſum. 7 Reluctaretur. 8 Lege *valet*.

leo; Ego Christianus sum,[1] non licet mihi plumbum collo portare, post signum salutare Domini mei Jesu Christi filii Dei vivi, quem tu ignoras, qui passus est pro salute [2] vita, quem Deus tradidit pro peccatis nostris; huic omnes Christiani servimus; hunc sequimur vitæ principem, salutis auctorem. Dion dixit: Milita et accipe signaculum, ne miser male pereas. Maximilianus respondit; Non pereo, nomen meum jam ad Dominum meum est, non possum militare. Dion dixit: Attende in juventutem tuam, et milita, hoc enim decet juveni. [3] Maximilianus respondit; Militia mea ad Dominum meum est; non possum [4] seculum militare, jam Christianus sum. Dixit Dion proconsul: In [5] sacro comitato Dominorum nostrorum Diocletiani

1 Monile plumbeum, Tironum insigne. ἐγκόμβωμα quod etiam Phavorinus δεσμὸν appellat. Et Apollodorus apud Photium Epist. 156. τὴν ἐπωμίαν πτύξασα διπλῆν ἄνωθεν ἐκεκομβωσάμην. Militiam videtur detrectasse, ob sacramentum militare nomine falsorum numinum aut imperatorum conceptum: aut adoranda signa.

2 Forte *& vita.* aut potius *mea.*

3 *Decet juvenem.* 4 Rectius, *seculo.*

5 Imperatoris aulæ præsidiarii. In legionibus palatinis militantes. leg. *comitatu.*

cletiani & Maximiani, Conſtantii, & [1] Maximi, milites Chriſtiani ſunt & militant. Maximilianus reſpondit; Ipſi ſciunt, quod eis expediat. Ego tamen Chriſtianus ſum, & non poſſum mala facere. Dion dixit: Milita, ne contemta militia, incipias male interire. Maximilianus reſpondit; Ego non pereo, & ſi de ſeculo exiero, vivit anima mea cum Chriſto Domino meo. Dion dixit: [2] Sterne nomen ejus, cumque ſtratum fuiſſet, Dion dixit: Quia indevoto animo militiam recuſaſti, congruentem accipies ſententiam, ceterorum exemplum. Et decretum [3] ex tabella recitavit. Maximilianum eo quod indevoto animo ſacramentum militiæ recuſaverit, gladio animadverti placuit. Maximilianus reſpondit; Deo gratias, [4] annorum fuit

1 Galerii Maximiani.

2 Ἔκδαλε τὸ ὄνομά. Vid. Luc. 6. 22. Nomen ejus dele, aut reorum catalogo ingere.

3 Ejusdem fere formæ eſt ſententia in Cyprianum lata. Valentinianus, militiam detrectantes vivicomburio coercuit. 7. Cod. Theod. tit. 13. de Tironibus leg. 5. Et forte ſeverius jam delectus habebatur; quia hoc ipſo tempore. Quinquegentiani Africam vexabant: qui à Maximiniano pulſi & fugati. Vid. Eutrop. l 5.

4 Juſtæ ætatis militaris Cod. Theodoſ. tit. de Tironibus l. 1. habet. *Ab anno decimo nono ad militiam*

fuit in ſeculo XXI. & menſium trium, dierum & XVII. & cum duceretur ad locum, [1] ſic ait: Fratres dilectiſſimi, quantacunque poteſtis virtute, avida cupiditate properate ut [2] Dominum vobis videre contingat, & talem etiam vobis coronam tribuat, [3] Exhilari vultu ad Patrem ſuum ſic ait: Da huic [4] ſpectaculatori veſtem meam novam quam mihi ad militiam præparaveras; ſic cum [5] centenarius numero te ſuſcipiam, & ſimul cum Domino gloriemur; & ita mox paſſus eſt; & Pompeiana matrona corpus ejus de

---

militiam eligantur. Veget. l. 1. c. 4. ait, *ſi antiqua conſuetudo ſervanda eſt incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat.*

1 Ad locum. Verba illa redundant. Forte legendum, *Ad fratres ſic ait.*

2 Certiſſimum habebatur martyrii privilegium, ut ad Dei viſionem ſtatim admitteren-

3 Forte *&*.

4 Lege *ſpiculatori.* In Cypriani paſſione dicitur, ipſum ſpeculatori 25 aureos dediſſe.

5 Forte *Centenarius fuero.* Centenarii erant judicum miniſtri, qui executionibus & exactionibus incumbebant, de his agitur tit. de Exact. l. 1. *Ducenarii, & centenarii, ſive ſexagenarii, non prius debent aliquem ex debitoribus convenire, quam à Tabulario civitatis nominatim breves accipiunt debitorum.* Senſus videtur eſſe. Quando ego Dei judicis tribunali pro Martyrum prærogativa aſſiſto, *te ſuſcipiam, & ſimul cum Domino gloriemur.*

de judice [1] meruit, & impoſito in [2] dormitorio ſuo produxit ad Carthaginem, & ſub monticulo juxta Cyprianum martyrem ſecus [3] platum condidit, & ita poſt tertium decimum diem, eadem matrona diſceſſit, & illic poſita eſt. Pater autem ejus Victor egreſſus eſt domui ſuæ cum gaudio magno, gratias agens Deo quod tale munus Domino præmiſit, [4] ipſe modum ſecurus.

---

mur. Aut forte. *Cum centenarii numero te ſuſcipiant,* cum te deferant ut Chriſtianum; & Martyrio coronatus fueris, *ſimul cum Domino &c.* Aut etiam. Cum martyr fueris; Centenarii enim apud veteres, martyres dicebantur. Sic Cyprian. de habitu virgin. *Centenarius martyrum fructus eſt.*

1 Obtinuit. ut concederetur perſuaſit, aut exoravit. Notatione vocis apud veteres ſatis frequenti.

2 Cœmeteriis martyrum nihil hoc ævo notius.

3 Forte, *ſecus platanum.* Nam Pontius in vita Cypriani, locum illum arboribus conſitum fuiſſe refert. Aut etiam *ſecus palatium.* Nam Codex Cotton. in Actis paſſionis ejuſdem Cypriani dicit eum decollatum *in Agro ſexti, poſt prætorium.*

4 *Ipſe modo,* ſive adhuc *ſecurus*: nec quod fieri ſolebat, poſt filii noxam in quæſtionem vocatus. Fortaſſis; *ipſe modo,* aut, ad eundem modum per martyrium *ſecuturus.*

PASSIO

PASSIO S. FELICIS EPISCOPI TUBYZACENSIS,

Qui propter legem Domini decollatus eſt XVIII. *Kalendas Februarii.*

IN diebus illis, [1] Diocletiano octies & Maximiano ſepties Conſulibus Auguſtis, exivit edictum eorundem Cæſarum vel Imperatorum ſuper omnem faciem terræ, & propoſitum eſt per colonias & civitates principibus & magiſtratibus, [2] ſuo cuique loco, ut libros deificos extorquerent de manibus Epiſcoporum & Presbyterorum: Tunc programma poſitum eſt in civitate [3] Tubyzacenſe die Nonarum Janua-

---

1 Hoc anno edictum proponebatur de tradendis ſacris Scripturis. vid. Lactant. de mortibus Perſec. cap. 12. Notetur geſta Martyris iſtius ad ſequentem annum pertinere.

2 *Suo quoque loco.* Cod. Saris.

3 Tubyza civitas videtur Numidiæ, cujus meminit Victor Vitenſis de perſec. Vandalica. Dum Frumentii Tubiſicenſis meminit: licet editiones

Januariarum. Tunc [4] Magnilianus Curator ipsius civitatis jussit ad se perduci Presbyteros, quia Felix Episcopus Carthaginem erat profectus, Januarium Presbyterum, Fortunatium & Septiminum lectores jussit ad se perduci. Quibus Magnilianus Curator dixit: Episcopum habetis? Januarius Presbyter respondit: Habemus. Magnilianus Curator dixit: Ubi est? Januarius Presbyter respondit: Nescio. Magnilianus dixit: [5] Libros deificos habetis? Januarius respon-

---

ditiones posteriores Tuburſicenſem dicant. Codices aliqui legunt Tibarenſis, quæ eſt urbs Mauritaniæ Cæſarienſis, de qua mentio in Concil. Carthag. & Collatione Carthag.

4 Lib. 12. Cod. Theod. tit. 1. lege 20. Conſtantinus ad Evagrium Præfect. præt. ſtatuit, quod *nullus ad Curas civitatum accedat niſi omnibus muneribus ſatisfecerit patriæ, vel ætate, vel meritis.* A principe hos Curatores creatos, vetus inſcriptio docet. *Curator reipub'icæ Bergomenſium datus ab Imperatore Trajano: Curator reipub. Comentium datus ab Imperatore Hadriano.* In Actis Collationis Carthaginienſis, *Curator celſæ Carthaginis, Vir Clariſſimus* dicitur. Curatoribus hiſce Rei offerebantur, quos mox ad judices dirigebant; ſecundum reſcriptum Honorii & Theodoſii lib. 9. tit. 2. de exhibendis reis lege 5. Et ita videmus Magnilianum hic loci Felicem ſtatim poſt examen habitum, ad proconſulem Carthagini miſiſſe.

5 Divinas Scripturas. Sic Cyprian. lib. de Zelo & livore, & Epiſt. 52. *Deificam diſciplinam* Eccleſiæ

reſpondit: Habemus. Magnilianus dixit: Date illos igni aduri. Januarius Presbyter, Fortunatius & Septiminus lectores dixerunt: Epiſcopus noſter apud ſe illos habet. Magnilianus Curator dixit: Eritis ergo ſub officio donec Anulino Proconſuli rationem reddatis. Poſtera autem die Felix Epiſcopus à Carthagine venit Tubyza. Cumque ejus adventum Magnilianus comperiſſet, ſtatim eum ſibi per officium præſentari conſtituit. Qui cum dicto citius adveniſſet, Magnilianus Curator dixit ad eum: Tu es Felix Epiſcopus hujus civitatis? Felix Epiſcopus dixit: Ego. Magnilianus Curator dixit: Da libros vel membranas qualeſcunque penes te habes. Felix Epiſcopus dixit: Habeo; ſed non trado legem Domini Dei mei, quem ego colo. Magnilianus dixit: Ergo major eſt Deus tuus [6] à diis noſtris? Felix Epiſcopus dixit: Grandis & metuendus eſt Deus noſter, qui

---

Eccleſiæ diſciplinam vocat. Ita in ſynodo Carthaginienſi Creſcens Epiſcopus Citenſis *Scripturas deificas* laudat. Et Optatus Milev. lib. 1. habet *Inſtrumenta deifica, & ſcripturas deificas.*

6 *Deus tuus, diis noſtris.* Cod. Saris.

qui fecit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Nam dii vestri lapides sunt, manu hominum facti, de quibus scriptum est: *Oculos habent & non videbunt, aures habent & non audient, os habent & non loquentur. Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.* Magnilianus Curator dixit: 7 Primum est quod Imperatores jusserunt, quia nihil est quod loqueris. Quapropter trade libros omnes quos habes, ut possint, sicut constitutum est, igni aduri. Felix Episcopus dixit: Melius est ut corpus meum tradam igni quam scripturæ dominicæ per me videantur aduri: quia bonum est Deo obedire perpetuo Regi & immortali, quam Imperatori hujus seculi iniqua jubenti. Magnilianus dixit: Jam dixi tibi quia primum est quod Imperatores jusserunt quam ea quæ loqueris. Felix Episcopus dixit: Primum est præceptum Dei custodire, quam hominibus obedire. Magnilianus Curator dixit: Interim inter hoc triduum recogita tecum; quia si in hac propria civitate

7 Jussa Imperatorum majoris sunt momenti: sic statim, *Primum est quod Imperatores jusserant: & Primum est præceptum Dei custodire.*

8 Non

tate ea quæ præcepta ſunt implere neglexeris, ad Proconſulem ibis, & ea quæ nunc loqueris, apud ejus acta proſequeris. Poſt diem autem tertium Magnilianus Curator juſſit ſibi ſanctum Felicem Epiſcopum præſentari. Ad quem cum Felix Epiſcopus fuiſſet adductus, idem Magnilianus dixit: Deliberaſti tecum quidnam melioris conſilii videaris aſſequi? Felix dixit: Sermo meus unus eſt. In quo cœpit, in hoc etiam Deo præſule finiet. Quæ enim primo loquutus ſum, hæc & nunc eadem loquor, & ante Proconſulem aliud penitus non ſum dicturus. Magnilianus Curator dixit: Ibis ergo jam nunc ad Proconſulem, & ibi redditurus es in examine rationem. Tunc viros ſuos his allocutus eſt verbis: Quoniam Felix Epiſcopus juxta Imperatorum decreta ea quæ nobis mandare dignati ſunt facere nullo modo maturavit, vobis comitantibus Carthaginem perducatur. Felix Epiſcopus dixit: Deo gratias. Tunc deſignatus eſt illi ductor Vincentius nomine, [8] Decurio civitatis Tubyza-

8 Non municipalis qui in ſenatu locum habuit; ſed Urbanus qui equitum turmæ præfuit.

Tubyzacensis. Profectus est autem Felix Episcopus Carthaginem. Ubi cum venisset, oblatus est [9] Legato Proconsulis. Cui idem Legatus dixit: Quare scripturas non tradis supervacuas? Felix Episcopus dixit: Habeo quidem, sed non do. Scripturæ quæ à nobis habentur, supervacuæ non sunt, nec tradi à nobis ullo modo possunt. Tunc jussit eum Legatus in ima carceris mitti. Ubi cum Felix Episcopus fuisset ingressus, Dominum Deum suum deprecatus est, dicens: Domine Deus, omnium creator & conditor, Domine Jesu Christe, ne me derelinquas, quia propter te & propter testamentum tuum hæc patior. Miserere mei, & recipe spiritum meum, & [1] derelinque in hoc seculo corpus mortale, ut à te, Domine, sicut promittere dignatus es, tecum merear suscipere immortale. In te enim semper Domine vivens, nunquam adversus me habebit mors potestatem. Post dies autem sedecim, hora noctis

9 Cui forte plus otii ut de reo cognosceret, & prævia disquisitione, Proconsulem parte oneris levabat.

1 *Et derelinquo* Cod. Saris.

2 Qui

ctis quarta, de carcere productus Felix Epiſcopus [2] Anulini Proconſulis illico eſt præſentatus aſpectibus. Cui Anulinus Proconſul dixit: Quod tibi nomen eſt? Felix Epiſcopus dixit: Chriſtianus ſum. Anulinus Proconſul dixit: Non te de vocabulo quæſivi profeſſionis, ſed percunctatus ſum quo nomine nuncuperis. Felix Epiſcopus dixit: Sicut tibi jam dixi, hoc nunc & iterum dico, quia Chriſtianus ſum & Epiſcopus. Tunc iratus Anulinus Proconſul quod ei nomen ſuum dicere noluiſſet, ait illi: Habes ſcripturas ſupervacuas? Felix Epiſcopus dixit: Habeo ſcripturas; ſed non ſunt, ut aſſeris, ſupervacuæ: [3] quas cognoſce à me nequaquam eſſe tradendas. Tunc Anulinus Proconſul tranſmiſit eum [4] Romæ ad [5] Præfectum prætorii. Cumque Felix Epiſcopus ibidem

---

2 Qui in Africa egit uſque ad Conſtantini tempora; & quæſtionem in Chriſtianos ſatis acriter exercuit.

3 *Cognoſcere habes* Cod. Saris.

4 *Romam* Cod. Saris.

5 Prætorio; Qui ſummo cum imperio poſt Principem omnia adminiſtrabat; idque præſertim, quando Imperatorem abeſſe contigerit; quod nunc factum.

ibidem adveniſſet, & eidem Præfecto oblatus fuiſſet, juſſit eum in carcere recipi & majoribus vinculis alligari. Poſt dies autem [6] duodecim juſſit eum Præfectus prætorii [7] poſt Imperatores navigare. Tunc Felix Epiſcopus navem conſcendit catenarum duris nexibus colligatus, & fuit in [8] ſubſanio navis quatuor diebus & quatuor noctibus jacens ſub pedibus equorum, panem non comedens, nec a quæ quippiam bibens. Jejunus autem venit Nolam. Tunc [9] Cognitor ejuſdem civitatis venientem Felicem Epiſcopum ſibi præſentari conſtituit vinculis gravioribus innodatum. Cui idem Cognitor ſic ait: Felix, quomodo huc veniſti?

6 *Quatuordecim* Cod. Saris.

7 Imperatorem, ſcil. Maximianum Herculium qui Italiam tenebat, & nunc temporis in Campania verſabatur.

8 Alveo navis ſubtabulato ὑποσκηνίδι vel ſubſcenio. Aliqui Codices legunt, *capta navis*.

9 Crucem figebat locus hic Eruditiſſ. Baluzio quod Felix à tribunalibus Proconſulis Africæ, & Præfecti prætorio ad ipſum Imperatorem tranſmiſſus, tandem ſententia Cognitoris Nolani caderet. Hoc ex mandato Imperatoris factum fuiſſe ſuſpicatur vir doctus; Ego crediderim Cognitorem hunc fuiſſe illum, qui *Cognitor ſacer* appellatus erat. Scil. *Judex vice numinis Imperatorii auditurus*; Aliqui codices *Præfectum* appellant.

1 Para-

niſti? Felix Epiſcopus dixit: Quomodo Deus voluit. Cognitor dixit: Si in tua propria civitate vel apud Carthaginem ſcripturas deificas tradidiſſes, ad me huc uſque minime adveniſſes. Felix Epiſcopus dixit: Habeo quidem ſcripturas divinas; ſed, ſicut diverſis inquirentibus me reſpondiſſe non neſcis, hoc etiam tibi præſens modo certiſſime manifeſto, quia eas nullo modo trado. Cognitor dixit: Si ſcripturas deificas tradere nolueris, capite plecteris. Felix Epiſcopus dixit: [1]Plus paratus ſum plecti capite quam libros dominicos ſacrilegio tradere. Tunc memoratus Cognitor juſſit ut ſacra [2] Imperatorum recitarentur. Cumq; à Vincentio ſcriba quæ conſtituta fuerant legerentur, Cognitor dixit: Quoniam iſte homo tantum in eadem confeſſione duravit, ſecundum præceptum hunc eundem Felicem Epiſcopum gladio animadverti conſtituo. Felix Epiſcopus elevans oculos ad cœlum dixit: Deus, gratias tibi ago, qui per quinquaginta & ſex annos in iſto ſeculo virginitatem me-

1 Paratiſſimus ſum potius plecti.

2 Edicta omnia enim quæ Imperatores reſpiciebant, ſacra habebantur.

meam in me custodire dignatus es. Domine Deus cœli & terræ, Domini nostri Jesu Christi pater, propter te & propter legem tuam & pro timore tuo hoc patior, & cervicem meam flecto ad victimam. Accipe spiritum meum de hoc mortali seculo. Solus enim es Deus vivens atque invictus & permanens glorioſus in sempiterna secula seculorum. Amen. Completa hac oratione, ductus à militibus, ibidem, id est, in Nola, decollatus est die octavo decimo Kalendas Februarii; ibique in Nola corpus ejus positum est, & reliquiæ ejus ad [1] almam Carthaginem per religioſos Dei servos & matris Ecclesiæ filios perlatæ sunt & positæ in via quæ dicitur [2] Scillitanorum. [3] In eodem autem venerabili loco multa mirabilia fiunt, & languores universi curantur in nomine Domini nostri Jesu Christi, cui est cum Deo patre honor & laus & gloria in Spiritu sancto per omnia secula seculorum. Amen.

1 Epithetum urbis Carthaginiensis, quod etiam occurrit in Collat. Carthag. inter Catholicos & Donatistas.

2 Forte quæ ad regionem Psyllorum spectabat.

3 Hæc in codicibus aliquibus desunt & videntur esse assumenta.

FINIS.